

ΠΡΟΣ ΤΗΝ

ΙΕΡΑΝ ΣΥΝΟΔΟΝ ΤΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ.

Ἀποσταλεῖς κατὰ τὸ παρελθὸν θέρος εἰς Γερμανίαν, ἵνα μετὰ τοῦ ἀοιδίου Ἀρχιεπισκόπου Σύρου καὶ Τήνου καὶ τοῦ καθηγητοῦ κυρίου Ν. Δαμαλά μετὰσχῶ τῶν ἐν Βόννῃ περὶ ἐνώσεως τῶν ἐκκλησιῶν συνδιασκέψεων, ὑποβάλλω εὐσεβάστως τῇ ἱερᾷ Συνόδῳ τὴν ἐκθεσὶν μου ταύτην τῶν ἐν ταῖς περὶ ἐνώσεως συνελεύσεσι γενομένων. Ἀφηγοῦμαι δὲ τὰ ἐν ταῖς συνελεύσεσι ταύταις πεπραγμένα στηριζόμενος ἐπὶ τῆς αὐθεντικῆς ἐκθέσεως τῆς ὑπὸ τοῦ καθηγητοῦ τῆς θεολογίας Ῥεϋσχίου κατ'ἐντολὴν τοῦ Δοιλλιγγέρου ἐκδοθείσης, (*) ὡς καὶ ἐπὶ τῆς ἰδίας μου ἀντιλήψεως.

Ἐν ταῖς περὶ ἐνώσεως τῶν Ἐκκλησιῶν συνελεύσεσι τοῦ ἔτους 1875 παρευρέθησαν 18 Γερμανοὶ Παλαιοκαθολικοὶ, 7 Γερμανοὶ Διαμαρτυρόμενοι, 22 Ὀρθόδοξοι Ἀνατολικοὶ, 46 ἐξ Ἀγγλίας, 2 ἐκ Σκωτίας, 2 ἐξ Ἰρλανδίας, 15 ἐξ Ἀμερικῆς καὶ εἷς ἐκ Γαλλίας. Ἐκ πάντων τούτων τινὲς παρευρέθησαν μόνον ὡς ἀκροαταί.

Ἡμέρα τῆς ἐνάρξεως τῶν περὶ ἐνώσεως συνελεύσεων ὠρίσθη κατ'ἀρχὰς μὲν ἡ 4|16 Αὐγούστου, μετὰ ταῦτα δὲ ἡ 31 Ἰουλίου (12 Αὐγούστου). Ἐπειδὴ ὅμως τινὲς τῶν Ἀνατολικῶν ἔφθασαν εἰς Βόννην πρὸ τῆς ἡμέρας ταύτης, συνῆλθον ἐν τῇ οἰκίᾳ τοῦ Ἐπισκόπου τῶν Παλαιοκαθολικῶν, ἵνα συσκεφθῶσι μετ'αὐτῶν τῇ 29 Ἰουλίου (10 Αὐγούστου). Ἡ προκαταρκτικὴ αὕτη συνέλευσις, ἐν ᾗ πρὸς τοῖς ἄλλοις συνεφωνήθη νὰ συναρμόσῃ καὶ προβάλῃ τῇ ἐπαύριον ὁ καθηγητὴς Ὁσσινὶν τὰς περὶ δόγματος, θεολογικῆς γνώμης καὶ αἱρέσεως δοξασίας τῶν Ἀνατολικῶν, δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς ἡ πρώτη συνέλευσις τῶν περὶ ἐνώσεως διασκέψεων.

Τῇ ἐπαύριον 30 Ἰουλίου (11 Αὐγούστου) π. μ. ἐγένετο ἡ δευτέρα συνέλευσις καθ' ἣν ὁ Ὁσσινὶν ἀπήγγειλε τὰς ὑπὸ τῶν Ἀνατολικῶν τῇ προτεραίᾳ συζητηθείσας καὶ ἐγκριθείσας ἐπτὰ προτάσεις, αἵτινες ἐν περιλήψει εἶναι αὗται.

1. Ἐν πάσῃ περὶ ἐνώσεως διαπραγματεύσει μεταξὺ Ἀνατολικῶν καὶ Δυτικῶν πρὸς ἐπιτυχίαν πρακτικοῦ τινος ἀποτελέσματος καὶ πρὸς παρασκευὴν δογματικῆς συνεννοήσεως μεταξὺ τῶν δύο Ἐκκλησιῶν ἀπαιτεῖται ν' ἀναδρά-

(*) Bericht über die vom 10—16 August 1875 zu Bonn gehaltenen Unions-conferenzen, im Auftrage des vorsitzenden D^r von Döllinger herausgegeben von D^r Fr. Heinrich Reusch professor der Theologie Bonn 1875.

μωσιν ἀμφοτέρω τὰ μέρη εἰς τὴν βάσιν τῆς ἀρχαίας ἀδιαίρετου Ἐκκλησίας καὶ ν' ἀναγνωρίσωσιν ὡς βάσιν καὶ κριτήριον τοῦ ἅπαντα τὸν χριστιανικὸν κόσμον ὑποχρεῶντος συστήματος τῆς διδασκαλίας μόνην τὴν αὐθεντίαν καὶ παράδοσιν τῆς οἰκουμενικῆς Ἐκκλησίας.

Ταύτην τὴν περιωπὴν νομίζουσιν οἱ Ἀνατολικοὶ τοσούτῳ φυσικωτέραν ἐν τῇ κρίσει τῶν διαχωρίζουσιν τὰς Ἐκκλησίας διαφορῶν, ὅσῳ ἡ ἀνατολικὴ Ἐκκλησία διὰ τοῦτο ὀνομάζει ἐαυτὴν ὀρθόδοξον, διότι ὅλον τὸ σύστημα τῆς ἐαυτῆς διδασκαλίας θεωρεῖ ὡς διὰ τῶν ὅρων τῶν ἐπτὰ οἰκουμενικῶν Συνόδων καὶ διὰ τῆς πρὸς ταύτας συμφωνούσης διδασκαλίας τῶν ἀρχαίων Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας ἀποτετελεσμένον καὶ ἐσαι ἄθικτον. Πᾶν δὲ ὅ,τι ἐν τῇ μετὰ τὸν χωρισμὸν τῶν Ἐκκλησιῶν θεολογικῇ διδασκαλίᾳ τῶν Ἀνατολικῶν καὶ τῶν σχολαστικῶν θεολόγων τῆς Δύσεως δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς περαιτέρω ἀνάπτυξις καὶ διασάφισις τῆς πρότερον γενικῶς ἀναγνωριζομένης ἐκκλησιαστικῆς διδασκαλίας δὲν δύναται νὰ ἔχῃ τοιοῦτον κύρος, ὅποιον ἔχει ἡ ὑπὸ τῆς ἀδιαίρετου Ἐκκλησίας ἀναγνωρισθεῖσα καὶ ἐπικυρωθεῖσα περιωπή,

2. Πρέπει ν' ἀναγνωρισθῶσιν ὡς γενικῶς ὑποχρεωτικαὶ ἐκείναι μόναι αἱ παραδόσεις, ὅσαι ἐν τῇ ἀρχαίᾳ Ἐκκλησίᾳ εἶχον *δογματικὴν* τινὰ ἀξίαν, ἢ *δογματικὸν* κύρος, οὐχὶ δὲ αἱ πρὸς ἀλλήλας πολλάκις ἀντιφάσκουσαι ἀτομικαὶ γνώμαι αἱ μὴ ὑπὸ τῆς ἐν τῇ ἐαυτῆς οἰκουμενικότητι ἀναμαρτήτου Ἐκκλησίας ἐπικυρωθεῖσαι. Ἐν τοῖς ἀναγκαίοις ἐνότῃς, ἐν τοῖς ἀμφιβάλοις ἐλευθερίᾳ, ἐν ἅπασιν ἀγάπῃ.

3. Ὡς δόγματα καὶ ὡς ἀπαραίτητος ὅρος ἐν πάσῃ πρὸς ἔνωσιν σπουδῇ πρέπει νὰ θεωρῶνται ἐκείναι μόναι αἱ διδασκαλίαι, αἵτινες κατὰ τὴν ἀρχὴν καὶ τὸ περιεχόμενον ἐρεῖδονται ἐπὶ τῆς θείας ἀποκαλύψεως, ἐπομένως, ἢ

α.) Ἐκφράζονται σαφῶς ἐν χωρίοις τῆς Γραφῆς μὴ ἐπιδεχομένοις αὐθαίρετον ἑρμηνείαν ἢ

β.) Ἐπεκυρώθησαν καὶ ὠρίσθησαν ὑπὸ οἰκουμενικῆς Συνόδου ἢ

γ.) Διὰ τῆς ὁμοφώνου μαρτυρίας τῶν ἀρχαίων Πατέρων ἔλαβον ὑποχρεωτικὴν δύναμιν ὡς ἀλήθεια ἔχουσα τὴν ἀρχὴν ἐκ τῆς θείας ἀποκαλύψεως καὶ ἐπομένως ἐν τῇ καθολικῇ συνειδήσει τῆς Ἐκκλησίας βεβαιουμένη.

4. Κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὰ δόγματα ὡς αἰρετικὸν ἢ ἑτεροδόξον θεωρητέον α.) πᾶν ὅ,τι ἀντιφάσκει λογικῶς (κατὰ τὸ περιεχόμενον) πρὸς διδασκαλίαν τῆς πίστεως δογματικῶς βεβαίαν ἢ β.) ἀντιποιεῖται δογματικῆς ἀξίας, ἢν προδήλως δὲν ἔχει.

5. Πᾶν ὅ,τι δὲν εἶναι οὔτε δόγμα, οὔτε ἑτεροδοξία, δύναται νὰ ὑπάρχῃ ὡς ἐλευθερά *θεολογικὴ γνώμη*, ἢ θέσις τῆς σχολῆς, χωρὶς ν' ἀπτηται τῆς ἐκκλησιαστικῆς κοινωνίας.

6. Μαρτυρίαι τῶν Πατέρων περὶ δογματικῆς διαφωνίας πρέπει νὰ ἑρμηνεύωνται ἐν τῷ πνεύματι, ἐν ᾧ ἐγράφησαν, καὶ δύνανται νὰ ἐννοηθῶσιν ὀρθῶς μόνον ἐν συναφείᾳ μετὰ τῶν ἱστορικῶν σχέσεων τῆς ἐποχῆς.

7. Ἡ περὶ τῆς ἐκπορεύσεως τοῦ ἁγ. Πνεύματος διδασκαλία τῆς Ἐκκλη-

σίας, ὡς ἀνήκουσα εἰς τὰ μυστηριωδέστατα καὶ ἥκιστα εἰς τὸν ἀνθρώπινον νοῦν προσιτὰ μέρη τῆς θείας ἀποκαλύψεως, δὲν δύναται διὰ φιλοσοφικῆς ἀναλύσεως νὰ ἐπικυρωθῇ ἢ ν' ἀναπτυχθῇ.

Ὡς παράδειγμα τοῦ ἐν ἀριθ. 4, β.) ῥηθέντος, ὁ Ὅσσιν ἐπήγαγε τὸ περὶ ἀσπίλου συλλήψεως δόγμα. Ἀπαντῶν δὲ εἰς λόγόν τινα τοῦ ἐπισκόπου **Reinkens** παρατήρησε πρὸς τούτοις ὅτι γνώμη, ἥτις ὡς ἀντιπιοιούμενη δογματικῆς ἀξίας, ἢν προδήλως δὲν ἔχει, θεωρεῖται ὡς αἰρετικὴ, δὲν δύναται πλέον νὰ θεωρηθῇ ὡς ἑτεροδόξος, ὅταν μὴ ἀξιοῖ δογματικὴν ἀξίαν. Ἐν δὲ τῷ ἀριθ. 7 ἔνεκα ἐνστάσεως τοῦ καθηγητοῦ **Knoodt** ἐγένετο ἡ παρατήρησις ὅτι ἡ φιλοσοφικὴ ἀνάλυσις δὲν δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς πηγὴ τοῦ δόγματος. Προκληθέντες δὲ οἱ Παλαιοκαθολικοὶ νὰ ἐκφράσωσι τὴν ἐαυτῶν γνώμην περὶ τῆς αὐθεντίας τῶν ἐπτὰ πρώτων γενικῶν Συνόδων, εἶπον διὰ τοῦ Δοιλλίγγερος καὶ **Reinkens** ὅτι μόνον αἱ Σύνοδοι τῆς ἀρχαίας ἀδιαίρετου Ἐκκλησίας ἔχουσι τὸν χαρακτῆρα τῆς Οἰκουμενικότητος, οὐχὶ δὲ αἱ μεταγενέστεραι ἐν τῇ Δύσει συγκροτηθεῖσαι, καὶ ὅτι πρόκειται μόνον περὶ τῶν δογματικῶν ὅρων τῶν οἰκουμενικῶν Συνόδων. Μετὰ ταῦτα ὁ Δοιλλίγγερος ἔδειξε τὰ ἐξῆς οὐσιώδη μέρη, ἐν οἷς ἄνευ συζητήσεως δύνανται νὰ συμφωνῶσι.

1. Συμφωνοῦμεν ἐν τῇ ἀποδοχῇ τῶν δογματικῶν ὅρων τῶν οἰκουμενικῶν Συνόδων καὶ τοῦ συμβόλου τῶν ἐν Νικαίᾳ καὶ Κωνσταντινουπόλει Συνόδων.

2. Δυνάμεθα νὰ ὑπογράψωμεν πᾶσαν περὶ τοῦ ἁ. Πνεύματος πρότασιν Ἰωάννου τοῦ Δαμασκηνοῦ, ὅστις εἶναι κυρίως θεολόγος τῆς ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας.

3. Δυνάμεθα νὰ παραδεχθῶμεν πᾶν ὅ,τι περὶ τοῦ ἁ. Πνεύματος διδάσκουσιν αἱ μετὰ τὸν χωρισμὸν τῶν Ἐκκλησιῶν ὑπὸ τινων Ἱεραρχῶν ἢ τοπικῶν Ἐκκλησιῶν τῆς ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας διατυπωθεῖσαι ὁμολογίαι τῆς πίστεως καὶ μάλιστα ἡ γενικῶς ἀναγνωριζομένη ὀρθόδοξος ὁμολογία, ἥς δυνάμεθα ν' ἀναγνωρίσωμεν ὡς ὀρθὴν καὶ αὐτὴν τὴν πρότασιν ὅτι τὸ ἁγ. Πνεῦμα ἐκπορεύεται ἐκ μόνου τοῦ Πατρὸς, καθ' ὅσον ὁ Πατὴρ εἶναι «ἀρχὴ καὶ πηγὴ τῆς θεότητος». Ὁ δὲ καθηγητὴς **Overbeck** παρατήρησεν ὅτι ἐν ταῖς περὶ τῆς προσθήκης «καὶ ἐκ τοῦ υἱοῦ» συζητήσεσι πρέπει νὰ ληφθῶσιν ὑπ' ὄψιν καὶ αἱ κατὰ τὰς ἀρχὰς τῆς παρελθούσης ἐκατονταετηρίδος περὶ ἐνώσεως διαπραγματεύσεις μεταξὺ τῶν ἀνωμότων Ἀγγλῶν καὶ τῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας, καθ' ἃς εἰς τὰς ὑπ' ἐκείνων διατυπωθείσας προτάσεις ἀπήντησεν ὁ Πατριάρχης Ἱερουσάλης μετὰ τῆς ἐαυτοῦ Συνόδου. Ἐν τῇ ἀπαντήσει τῶν Ὀρθοδόξων ἀποκρούεται καὶ ἡ φράσις «ἐκ τοῦ υἱοῦ» καὶ ἡ «διὰ τοῦ υἱοῦ» διότι ὡς ὁ Υἱὸς δὲν γεννᾶται διὰ τοῦ Πνεύματος, οὕτω καὶ τὸ Πνεῦμα δὲν ἐκπορεύεται διὰ τοῦ Υἱοῦ ἐκ τοῦ Πατρὸς. Ἡ δὲ διάφορος διδασκαλία ἐξηγεῖται ἐν τῇ ἀποκρίσει ταύτῃ ἐκ τῆς ἐνδείας τῆς λατινικῆς γλώσσης, ἥτις ἔχει μίαν μόνην λέξιν πρὸς ἑκφράσιν τῆς τε αἰδίου «ἐκπορεύσεως» καὶ τῆς χρονικῆς «προέσεως». Εἰς τοὺς λόγους τούτους ἀποκρινόμενος ὁ Δοιλλίγγερος εἶπεν ὅτι ἐν ταῖς συζητήσεσι δὲν πρέπει νὰ ἐγκαταλείπωμεν τὴν βάσιν τῆς ἀρχαίας Ἐκκλησίας, ἥς τὴν παράδοσιν κλείει καὶ ἀνακεφαλαιοῖ Ἰωάννης ὁ Δαμασκην-

νός, ὃν ἕνεκα τούτου ἐμνημόνευσεν ἐν τοῖς προηγουμένοις. Ἐπειδὴ δὲ μετὰ τὸν Δαμασκηνὸν καὶ ἐν τῇ ἐλληνικῇ Ἐκκλησίᾳ ἠκολούθησεν ἐποχὴ, καθ' ἣν ἐζητοῦντο τύποι, περὶ ὧν ὑπετίθετο ὅτι οἱ ἐναντίοι δὲν ἠδύναντο ν' ἀποδεχθῶσιν αὐτοὺς, πρέπει νὰ σταθῶμεν ἐπὶ τοῦ χρόνου, καθ' ὃν ἔτι ἐβασίλευε τὸ πνεῦμα τῆς ὁμονοίας καὶ ἀμφοτέρω τὰ ρεύματα τῆς τε δυτικῆς καὶ ἀνατολικῆς παραδόσεως ἔρρεον ἔτι ἀδιαχώριστα. Διασαφήσεις ὡς αἱ τοῦ Ἱερεμίου, προστίθεντο μάλιστα νὰ διαροήξωσι τὴν γέφυραν. Τὸ καθ' ἡμᾶς δὲν ἀπαιτοῦμεν ν' ἀποδεχθῇ ἡ ἀνατολικὴ Ἐκκλησία τὴν προσθήκην εἰς τὸ σύμβολον, ἢ τὴν ὑπὸ τοῦ Αὐγουστίνου γενομένην διατύπωσιν τῆς περὶ ἐκπορεύσεως τοῦ Πνεύματος διδασκαλίας, ἀλλὰ μόνον ν' ἀναγνωρίσῃ ὡς θεμιτὴν τὴν ἡμετέραν ἐκδοχὴν τῆς διδασκαλίας ταύτης. Χάριν δὲ τῆς συνεννοήσεως θέλομεν ν' ἀναγνωρίσωμεν ὡς κριτὰς αὐτοὺς τοὺς Πατέρας τῆς ἐλληνικῆς Ἐκκλησίας μέχρις Ἰωάννου τοῦ Δαμασκηνοῦ.

Εἰς ταῦτα ἀπαντῶντες ὁ Ἀρχιμανδρίτης Ἰ. Ἀναστασιάδης καὶ ὁ Πρωθιερεὺς Ἰάννουσεν εἶπον ὅτι ἀρκοῦνται οἱ Ἀνατολικοὶ εἰς τὴν ἀναγνώρισιν τῶν ἐπὶ οἰκουμενικῶν Συνόδων καὶ τῶν ἐλλήνων Πατέρων μέχρι Δαμασκηνοῦ. Βιπόντος δὲ τοῦ Δοιλλιγγέρου ὅτι ἡ ἕρις ἐν μέρει εἶναι ἕρις περὶ λέξεων, διότι αἱ λέξεις «ἐκπορεύεσθαι» καὶ *procedere* δὲν ἀντιστοιχοῦσιν ἐντελῶς εἰς ἀλλήλας, καθ' ὅσον τὸ ἐκπορεύεσθαι ἐκφράζει τὸ μὲν πλεόν, τὸ δὲ ἔλαττον τοῦ *procedere* καὶ περιέχει τι, ὅπερ μόνον περὶ τῆς σχέσεως τοῦ ἁ. Πνεύματος πρὸς τὸν Πατέρα ἰσχύει, ὁ ἐπίσκοπος Γεννάδιος ἐκ Βλαχίας παρετήρησεν ὅτι ἡ ἐλληνικὴ γλῶσσα ὡς πλουσιωτέρα τῆς λατινικῆς ἔχει δύο λέξεις «ἐκπορεύεσθαι» καὶ «προϊέναι», εἰς ὃ ἀντιστοιχεῖ τὸ *procedere*. Ὁ δὲ Δοιλλίγγερος εἰπὼν ὅτι τὸ περὶ οὗ ὁ λόγος ζήτημα ἐγένετο μὲν ὑπὸ θέσεως ἑρίδος μεταξὺ τῶν δύο Ἐκκλησιῶν κατὰ τὴν 9. ἐκατονταετηρίδα, ἡ διαφορὰ ὅμως ἐν τῇ διατυπώσει τῆς διδασκαλίας ὑπῆρχεν ἤδη πρότερον καὶ ὅτι πρῶτος Μάξιμος ὁ Ὁμολογητὴς περὶ τὸ 640 ἀναφέρει τὴν διαφορὰν ταύτην ἐν τῇ ἐπιστολῇ αὐτοῦ πρὸς Μαρίνον, ἀνέγνω ἔπειτα προτάσεις τινάς, ὧν τὸ περιεχόμενον εἶναι ἐν περιλήψει τὸ ἐξῆς· ἡ πρότασις τὸ Πνεῦμα ἐκπορεύεται ἐκ μόνου τοῦ Πατρὸς ἀληθεύει μὲν, ἐὰν ἐννοῇται ἡ εἰς μόνον τὸν Πατέρα προσήκουσα δύναμις ἢ ἐνέργεια ἐκείνη, καθ' ἣν εἶναι πηγὴ τῆς θεότητος καὶ ἡ «πνεῦσις» τοῦ Πνεύματος εἶναι ὅλως ἔργον αὐτοῦ, τό τε ὑπ' αὐτοῦ ὡς προσώπου ἀποτελούμενον καὶ τὸ διὰ τοῦ Λόγου ἐνεργούμενον, ὅστις μόνον διὰ ἢ ἐκ τοῦ Πατρὸς ἔχει τὴν τὸ Πνεῦμα προχέουσαν δύναμιν· ἡ διττὴ ὅμως αὕτη ἐνέργεια, ἢ τε ἄμεσος καὶ ἢ ἑμμεσος, συμπίπτει ἐν μιᾷ κοινῇ ἐνέργειᾳ τῆς βουλήσεως. Δὲν ἀληθεύει δὲ, ἐὰν ὁ Υἱὸς διὰ τῆς διατυπώσεως ταύτης ἀποκλείηται ἀπὸ πάσης συνεργίας ἐν τῇ προβολῇ τοῦ Πνεύματος. Δύο χωρία, ἐν τοῦ Μάξιμου καὶ ἑτέρου τοῦ Δαμασκηνοῦ, ἅτινα ἐπικυροῦσι καὶ διασαφηνίζουσιν ἄλληλα, δύνανται μάλιστα νὰ χρησιμεύσωσιν εἰς συμβιβασμὸν τοῦ ἀνατολικοῦ καὶ δυτικοῦ τύπου τῆς διδασκαλίας ταύτης. Ὁ Μάξιμος ἐν τῇ πρὸς Μαρίνον ἐπιστολῇ λέγει ὅτι οἱ Δυτικοὶ δὲν ποιοῦσι τὸν υἱὸν αἰτίαν τοῦ Πνεύματος· «μίαν γὰρ ἴσασι Υἱοῦ καὶ Πνεύματος, τὸν Πατέρα αἰτίαν . . .

ἀλλ' ἵνα τὸ δι' αὐτοῦ προϊέναι δηλώσωσι καὶ ταύτῃ τὸ συναφὲς τῆς οὐσίας καὶ ἀπαράλλακτον παρυστήσωσιν.» Ἐν τῷ χωρίῳ τούτῳ τὸ «δι' αὐτοῦ (τοῦ Υἱοῦ) προϊέναι» δὲν δύναται νὰ ἐκληφθῇ ἐπὶ τῆς χρονικῆς πέμψεως τοῦ Πνεύματος εἰς τὸν κόσμον· διότι διὰ τοιαύτης πέμψεως ἥκιστα ἐκφράζεται τὸ συναφὲς καὶ ἀπαράλλακτον τῆς οὐσίας τοῦ ἀποστέλλοντος καὶ ἀποστελλομένου, ὡς δὲν ὑπάρχει τοιαύτη ὁμοουσία μεταξὺ τοῦ Θεοῦ καὶ τινος ὑπ' αὐτοῦ ἀποστελλομένου Προφήτου. Ὅθεν τὸ «δι' αὐτοῦ προϊέναι» ἐννοεῖται ὑπὸ τοῦ Μάξιμου περὶ τῆς αἰδίου ἐν τῇ τριαδικῇ Θεότητι σχέσεως τοῦ Υἱοῦ πρὸς τὸ Πνεῦμα. Σαφέστερον γίνεται τοῦτο διὰ τοῦ ἐξῆς χωρίου τοῦ Δαμασκηνοῦ, ὅπερ ἐκφράζει τὴν αὐτὴν ἐννοιαν· «Υἱοῦ δὲ Πνεύμα, οὐχ ὡς ἐξ αὐτοῦ, ἀλλ' ὡς δι' αὐτοῦ ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐκπορευόμενον.» Ὡς δὲ ὁ Θεὸς ἐδημιούργησε τὸν κόσμον διὰ τοῦ Λόγου, ὁ δὲ Υἱὸς ἢ Λόγος δὲν εἶναι αἰτία τοῦ κόσμου, ἥτις εἶναι μόνον ὁ Πατὴρ, οὕτω καὶ τὸ Πνεῦμα διὰ τοῦ Υἱοῦ ἐκπορεύεται ἐκ τοῦ Πατρὸς. Εὐθύς ἅμα ὁ Υἱὸς ὑπάρχει ὡς πρόσωπον καὶ διακρίνεται τοῦ Πατρὸς, ὁ Πατὴρ ἀποτελεῖ πᾶν ὅ,τι ἀποτελεῖ μόνον μετὰ καὶ διὰ τοῦ Υἱοῦ καὶ Λόγου. Ἄλλως ἢ ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐκπόρευσις τοῦ Πνεύματος ἤθελεν εἶναι ἄλογος ἐκπόρευσις (;) (*)· οἱ δὲ Δυτικοὶ δὲν ἤθελον δυνῆθαι νὰ ἐννοήσωσιν τὸ πρᾶγμα φιλοσοφικῶς. Ἐν ᾧ δὲ πολλὰς ἄλλας διδασκαλίας τῆς ῥωμαϊκῆς Ἐκκλησίας οἱ Ἀναμορφωταὶ ἀπέρριψαν, ὡς πρὸς τὴν περὶ τοῦ ἁγ. Πνεύματος διδασκαλίαν οὐδεμίαν ἕρις ὑπάρχει μεταξὺ Καθολικῶν, Ἀγγλικανῶν καὶ Διαμαρτυρομένων.

Βιπόντος τοῦ Ἰάννουσεν ὅτι ἐν ταῖς προτάσεσι τοῦ Δοιλλιγγέρου ἐλλείπει κυρίως μόνον ἢ ἀναγνώρισις ὅτι τὸ ἁγ. Πνεῦμα εἶναι καὶ τοῦ Υἱοῦ ἐνέργεια ἀποκλειστικῶς ὡς πρὸς τὴν πέμψιν, ὁ Δοιλλίγγερος παρετήρησεν ὅτι ἡ διὰ τοῦ Πατρὸς προέλευσις τοῦ ἁγ. Πνεύματος πρέπει νὰ ἐννοηθῇ ὡς πρᾶξις στηριζομένη ἐπὶ τῆς φύσεως τοῦ Θεοῦ καὶ ἐν τῇ βουλήσει κειμένη καὶ οὐχὶ μὲν κατὰ χρόνον, ἀλλὰ λογικῶς εἰς τὴν γέννησιν τοῦ Υἱοῦ ἐπομένη καὶ διὰ τοῦτο ὀνομάζομεν τὸν Πατέρα πρῶτον, τὸν Υἱὸν δεύτερον καὶ τὸ Πνεῦμα τρίτον πρόσωπον τῆς θείας Τριάδος. Ὁ δὲ ἐπίσκοπος Γεννάδιος εἶπεν ὅτι ἡ αἰδίου προέλευσις τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ Πνεύματος συμπίπτει οὕτως, ὥστε τὸ ἐν δὲν πρέπει νὰ προταχθῇ τοῦ ἐτέρου οὐ μόνον χρονολογικῶς, ἀλλ' οὐδὲ λογικῶς. Ὁ δὲ παλαιοκαθολικὸς Knoodt παρετήρησεν ὅτι πρέπει ν' ἀναδράμωμεν εἰς τοὺς Πατέρας· διότι δὲν δύναται νὰ ἐννοήσῃ τὴν θεωρίαν τῶν νεωτέρων ἀνατολικῶν θεολόγων. Εἰς τοὺς λόγους τούτους ἀποκρινόμενος ὁ Ἰάννουσεν εἶπεν ὅτι πρόκειται περὶ τῆς ἀναγνωρίσεως ὅτι ἐν τῇ ἐκπορεύσει τοῦ ἁγ. Πνεύματος ἡ συμμετοχὴ τοῦ Υἱοῦ ἀναφέρεται μόνον εἰς τὴν ἐκφανσιν καὶ ἐνέργειαν τοῦ Πνεύματος, οὐχὶ δὲ καὶ εἰς τὴν ὑπαρξιν αὐτοῦ.

(*) Κατὰ τὸν συλλογισμὸν τοῦτον ἔπρεπε καὶ ὁ Υἱὸς νὰ γεννᾶται διὰ τοῦ Πνεύματος· διότι ἄλλως ἢ ἐκ τοῦ Πατρὸς γέννησις τοῦ Υἱοῦ δὲν ἤθελεν εἶναι πνευματικὴ γέννησις, ἀλλ' ὕλική!

Ἀφ' οὗ συνεφωνήθη ἵνα αἱ περαιτέρω συζητήσεις στηριχθῶσιν ἐπὶ τῶν ἐλλήνων Πατέρων, ὁ Δοιλλίγγερος παρέδωκεν εἰς τοὺς ἀνατολικοὺς σχέδιόν τι, ὅπερ συνεζητήθη ἐν τῇ ἐπομένῃ συνελεύσει, ὡς θέλομεν ἰδεῖ, καὶ τὴν ἐξῆς ἀπομολογίαν τῆς πίστεως ὡς πρὸς τὴν διδασκαλίαν περὶ τοῦ ἁγ. Πνεύματος ἐν τῇ γλώσσῃ τῶν Πατέρων,» ἀλλ' ἄνευ παραπομπῆς εἰς ὠρισμένα χωρία τῶν συγγραμμάτων αὐτῶν, ὧν αἱ ἐκφράσεις ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ παρενοήθησαν ἐν τῇ ὁμολογίᾳ ταύτῃ.

1. Ὁ Υἱὸς εἶναι παρὰ τῷ Πατρὶ ἡ πηγὴ τοῦ ἁγ. Πνεύματος (Ἀθανάσιος).
2. Πᾶν ὅ,τι ἔχει τὸ Πνεῦμα, ἔχει ἐκ τοῦ Λόγου (Ἀθανάσιος).
3. Τὸ Πνεῦμα δὲν συνάπτει τὸν Λόγον μετὰ τοῦ Πατρὸς, ἀλλὰ λαμβάνει ἐξ αὐτοῦ (ἐννοητέον περὶ τῆς ἐσωτερικῆς θείας οἰκονομίας κατὰ τὸν Ἐπιφάνιον).

4. Τὸ Πνεῦμα εἶναι ἀμέτοχον τοῦ Υἱοῦ (συναγόμενον ἐκ τοῦ ἀπὸ τοῦ ἐμοῦ λήφεται» καὶ προδήλως περὶ τῆς κοινωνίας τῆς οὐσίας ἐννοούμενον) (Κύριλλος ὁ Ἀλεξανδρείας).

5. Τὸ Πνεῦμα ἔχει πρὸς τὸν Υἱόν, ὡς ἔχει ὁ Υἱὸς πρὸς τὸν Πατέρα (Βασίλειος ἡ ἐκφρασις αὐτοῦ εἶναι «συντέτακται»).

6. Ὁ Υἱὸς εἶναι «πρωτότυπος» τοῦ Πνεύματος (τὸ λεγόμενον σύμβολον τῆς πίστεως Γρηγορίου τοῦ Θαυματουργοῦ ἡ αὐτὴ ἐκφρασις περὶ τοῦ Πατρὸς ἐν σχέσει πρὸς τὸν Υἱόν).

7. Αἱ ἐκφράσεις, ὡς οἱ Πατέρες μεταχειρίζονται περὶ τῆς σχέσεως τοῦ Υἱοῦ πρὸς τὸ ἁγ. Πνεῦμα ἄγουσιν ὅλως εἰς ἀπόρροϊαν τῆς οὐσίας· τὸ Πνεῦμα «προχεῖται» ἢ «πρόεισιν, ἀναβλύζει» ἐκ τοῦ Υἱοῦ. Ἡ ἐκ τοῦ Υἱοῦ προέλευσις αὐτοῦ εἶναι κατὰ τὸν Χρυσόστομον ὡς ἡ τοῦ ὕδατος ἐκ τῆς πηγῆς.

8. Τὴν αὐτὴν ἔννοιαν δι' ἄλλων λέξεων ἐκφράζει ὁ Ἀθανάσιος λέγων τὸ Πνεῦμα ἔχει πᾶν ὅ,τι ἔχει ἐκ τοῦ Υἱοῦ (ἐπομένως πρὸ πάντων αὐτὸ τὸ εἶναι).

9. Ὅτι ἀληθῶς τὸ Πνεῦμα ἔχει ἐπίσης τὸ εἶναι ἐκ τοῦ Υἱοῦ ὡς ἔχει αὐτὸ ὁ Υἱὸς ἐκ τοῦ Πατρὸς, ἀναφέρεται κατὰ λέξιν (·) οὕτως παρὰ Γρηγορίῳ τῷ Νύσσης (ἐν τέλει τοῦ πρώτου βιβλίου κατὰ Εὐνομίου).

10. Ὁμολογοῦμεν μετὰ Γρηγορίου τοῦ Νύσσης ὅτι ἐν τῇ Τριάδι οὐδεμία ἄλλη διαφορὰ ὑπάρχει παρὰ ταύτην, ὅτι τὸ ἐν πρόσωπον εἶναι ἀρχὴ, τὸ ἕτερον ἐκ τῆς ἀρχῆς. Κατὰ ταῦτα ὁ Υἱὸς δὲν εἶναι ἀρχὴ, ἀλλὰ μόνον ἐκ τῆς ἀρχῆς, δηλαδὴ ἐκ τοῦ Πατρὸς ὡς τῆς κοινῆς ἀρχῆς.

11. Ἀποδεχόμεθα τὴν διδασκαλίαν Κυρίλλου τοῦ Ἀλεξανδρείας α) τὸ Πνεῦμα εἶναι «φυσικῶς» ἐν τῷ Υἱῷ, ὡς εἶναι ἐν τῷ Πατρὶ (ἐπομένως καὶ ἐκ τῆς οὐσίας αὐτοῦ προερχόμενον)· β) τὸ Πνεῦμα συνῆπται οὐσιωδῶς τῷ Υἱῷ· γ) δι' ἀμφοτέρων (τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ) πρόεισι τὸ Πνεῦμα· δ) τὸ Πνεῦμα εἶναι τὸ τῆς οὐσίας τοῦ Υἱοῦ ἴδιον Πνεῦμα.

Μετὰ ταῦτα συνεφωνήθη ἵνα ἡ περὶ ἁγ. Πνεύματος διδασκαλία συζητηθῇ πρῶτον ὑπὸ τῶν Ἀνατολικῶν καὶ Παλαιοκαθολικῶν γερμανιστῶν, νὰ δύνωνται ὁμῶς νὰ παρευρίσκωνται ἐν ταῖς συζητήσεσι καὶ οἱ λοιποὶ· ἔπειτα δὲ νὰ συγκροτηθῶσιν ἰδιαιτέραι συνελεύσεις, ἐν αἷς ὁ Δοιλλίγγερος θέλει ἀ-

ναγγεῖλαι ἀγγλιστῇ τὰ περὶ τῶν γερμανιστῶν γενομένων συζητήσεων, ἐπιφυλάττομένης καὶ τῆς συζητήσεως περὶ ἄλλων ζητημάτων.

Κατὰ τὴν τρίτην συνέλευσιν γενομένην τῇ 31 Ἰουλίου (13 Αὐγούστου) π. μ. ὁ Δοιλλίγγερος καταδεικνύων τὴν ἱστορικὴν συνάφειαν τῆς περὶ τοῦ ἁγ. Πνεύματος διαφωνίας μετὰ ἀνατολικῆς καὶ δυτικῆς Ἐκκλησίας μετὰ τοῦ ἐν τῇ συνόδῳ τοῦ Οὐάτικανου ἐπικυρωθέντος δόγματος τῆς ἀναμαρτησίας εἶπεν ὅτι περὶ τὰ τέλη τῆς 5 ἢ περὶ τὰς ἀρχὰς τῆς 6 ἑκατονταετηρίδος ἤρξατο ἡ σειρὰ τῶν πρὸς ἱεραρχικοὺς σκοποὺς γενομένων πλαστογραφιῶν, ἐν αἷς ἐπιτυχestatῆς εἶναι ἡ τῶν διατάξεων τοῦ Ψευδοισιδώρου, ἐφ' ὧν στηριζομένη ἡ ῥωμαϊκὴ ἑδρα, ἡξίου νὰ καθυποτάξῃ εἰς ἑαυτὴν καὶ τὴν ἀνατολικὴν Ἐκκλησίαν. Μετὰ τῆς ἐρίδος περὶ ζητημάτων ἀναφερομένων εἰς τὸ πολίτευμα τῆς Ἐκκλησίας συνήφθη βιαίως, οὕτως εἰπεῖν, ἡ περὶ τοῦ δογματικοῦ ζητήματος τῆς ἐκπορεύσεως τοῦ Πνεύματος ἔρις, ὅπως ἡ ἀντίθετος μερὶς κατακριθῇ ὡς ἑτερόδοξος. Ἀφοῦ ἡ πρότερον ἡδὴ ἐν τῇ δύσει αὐθαιρέτως καὶ παρὰ νόμους εἰσαχθεῖσα εἰς τὸ Σύμβολον προσθήκη, ἣν ἀπεδοκίμασεν ὁ Πάπας Λέων ὁ Γ' περὶ τὸ 809, ἐπὶ τέλους ἐνεκρίθη καὶ ἐν Ῥώμῃ κατ' ἐπίμονον αἴτησιν τοῦ αὐτοκράτορος Ἑρρίκου τοῦ Β' περὶ τὸ 1014, καὶ ἡ προσθήκη αὕτη ἐγενικεύθη ἐν τῇ Δύσει, ἔκτοτε αἱ δύο Ἐκκλησίαι δὲν εἶχον πλέον ἐντελῶς τὸ αὐτὸ Σύμβολον τῆς πίστεως, διὰ δὲ τῆς ἀλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπὸ τῶν σταυροφόρων καὶ τῆς καταπίσεως τῆς ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας ὑπὸ τῶν Δυτικῶν καὶ ἰδίως ὑπὸ τοῦ Πάπα Ἰννοκεντίου τοῦ Γ', ἡ μετὰ τῶν δύο Ἐκκλησιῶν ἀντίθεσις ἐκορυφώθη.

Οἱ μὲν Ἀνατολικοὶ ἐν τῷ πρὸς τοὺς Δυτικοὺς ἀγῶνι μετεχειρίζοντο ὡς ἀμυντικὸν ὄπλον τὴν ἐμμονὴν αὐτῶν ἐν τῷ ἀρχαίῳ τύπῳ τοῦ Συμβόλου, οἱ δὲ Δυτικοὶ ἐσπούδαζον νὰ δικαιολογῶσι τὴν ὑπὸ τῆς ῥωμαϊκῆς ἑδρας ἐγκριθεῖσαν προσθήκην, τὸ δὲ ζήτημα περὶ τῆς ἐκπορεύσεως τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἀπέβη νῦν καὶ ζήτημα περὶ τῆς αὐθεντίας τοῦ Πάπα ἀπέναντι οἰκουμενικῆς Συνόδου. Ὅθεν ἀποδίδοντες εἰς τὸν Πάπαν τὸ ἐπὶ νοθευθέντων χωρίων τῶν ἐλλήνων Πατέρων καὶ συνόδων στηριζόμενον δικαίωμα τοῦ μεταβάλλειν τὸ σύμβολον τῆς πίστεως καὶ τιθέντες αὐτὸν ὑπεράνω τῆς οἰκουμενικῆς συνόδου καὶ τῆς ὅλης ἐκκλησίας, ἀπῆλθον νῦν παρὰ τῶν Ἑλλήνων τὴν ἀποδοχὴν τῆς ὑπὸ τοῦ Πάπα ἐγκριθείσης προσθήκης καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ. Ἡ περὶ αὐθεντίας τοῦ Πάπα θεωρία Θωμᾶ τοῦ Ἀκινάτου, καθ' ἣν ὁ Πάπας εἶναι πηγὴ πάσης ἐκκλησιαστικῆς δικαιοδοσίας καὶ ὑπέρτατος κριτῆς ἐν ὑποθέσεσι τῆς πίστεως, ἐπεκυρώθη τῇ 6|18 Ἰουλίου 1870 διὰ τοῦ περὶ ἀναμαρτησίας δόγματος, μεθ' οὗ συνάπτεται καὶ ἡ περὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος διαφωνία. Ἐνεκα δὲ τῆς συναφείας τῆς διαφωνίας ταύτης μετ' ἄλλων ζητημάτων ἀμφοτέρω τὰ μέρη ἀπέρριπτον πᾶσαν λέξιν τῶν ἐναντίων μετὰ ὑπονοίας πλαγίων σκοπῶν, οἱ Ἕλληνες ὁμῶς εἶχον πλείονας λόγους νὰ δυσπιστῶσιν εἰς τοὺς Λατίνους. Ἡμεῖς δὲ ἅπαντες οὐδένα πλάγιον σκοπὸν ἔχομεν καὶ ἐπομένως οὐδένα λόγον νὰ δυσπιστῶμεν πρὸς ἀλλήλους.

Οἱ Ἕλληνες Πατέρες νομίζουσι τὴν ἔκφρασιν «διὰ τοῦ Υἱοῦ» ὀρθοτέραν τῆς λατινικῆς *filioque* (καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ), καθ' ἧς ἐπληρέθη ἡ ἔνστασις ὅτι ἐν τῷ προσδιορισμῷ τῆς σχέσεως τῶν τριῶν θείων προσώπων πρὸς ἀλλήλα πρέπει νὰ ἐξαίρηται ἡ μεταξὺ τῆς σχέσεως τοῦ Πνεύματος πρὸς τὸν Πατέρα καὶ τῆς σχέσεως αὐτοῦ πρὸς τὸν Υἱὸν διαφορά, ὅπερ δὲν γίνεται ἐν τῇ ἐκφράσει *a Patre filioque procedit* (ἐκ πατρὸς καὶ υἱοῦ). Αἰτιότης τῆς προσωπικῆς υπάρξεως τοῦ ἁ. Πνεύματος εἶναι ἡ ιδιότης τοῦ Πατρὸς. Ὡς πρὸς τοῦτο λέγει ἡ ὀρθόδοξος ὁμολογία τὸ ἁ. Πνεῦμα ἐκπορεύεται ἐκ μόνου τοῦ Πατρὸς «ὡς ἐκ πηγῆς τῆς θεότητος.» Τοῦτο δυνάμεθα καὶ ἡμεῖς μετὰ τῆς ἐπεξηγηματικῆς ταύτης προσθήκης νὰ εἰπωμεν· διότι ἡ πρᾶξις τῆς προελεύσεως τοῦ Πνεύματος εἶναι πρᾶξις τοῦ Πατρὸς, ὅστις ἐν αὐτῇ μεταχειρίζεται, οὕτως εἰπεῖν, ὡς ὄργανον τὸν Υἱόν. Ἐν τέλει δὲ τῆς ὁμιλίας ταύτης ὁ Δοιλλίγγερος προσέθηκεν ὅτι ἡ δυτικὴ ἐκκλησία ἐν τοῖς περὶ θεοῦ δόγμασι καὶ ἐν αὐτῇ τῇ περὶ τοῦ ἁ. Πνεύματος διδασκαλίᾳ εἶναι μαθήτρια τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας, καθ' ὅσον ἡ θεολογικὴ φιλολογία τῆς δυτικῆς ἐκκλησίας μέχρι τοῦ Αὐγουστίνου ἐξαρτᾶται ὅλως ἐκ τῆς θεολογικῆς φιλολογίας τῆς ἑλληνικῆς ἐκκλησίας, ἡ δὲ σφοδρὰ ἀντιθεσις μεταξὺ τοῦ τύπου τῆς διδασκαλίας τῶν δύο ἐκκλησιῶν εἶναι προῖον μεταγενεστέρων χρόνων.

Μετὰ τοὺς λόγους τούτους τοῦ Δοιλλίγγερου ὁ καθηγητὴς Ὁσσινὶν κατ' ἐντολὴν τῶν ἀνατολικῶν θεολόγων ἀνέγνω καὶ ἐπῆνεγκε παρατηρήσεις τινὰς εἰς τὸ ἐξῆς ὑπὸ τοῦ Δοιλλίγγερου τῇ προτεραίᾳ ἐγχειρισθὲν σχέδιον.

Πιστεύομεν καὶ διδάσκομεν ὅτι ἐν τῇ ἁ. Τριάδι μόνον μία ἀρχὴ ὑπάρχει τοῦ τε Υἱοῦ καὶ τοῦ Πνεύματος, ὁ Πατὴρ (τῆς λέξεως «ἀρχὴ» ἐννοουμένην κατὰ τὴν ἑρμηνείαν Ἰωάννου τοῦ Δαμασκηνοῦ ὅτι ἀρχὴ εἶναι μόνον ὅ,τι εἶναι «ἀναρχον»).

Ὁμολογοῦμεν ὅτι ἡ ἀνατολικὴ ἐκκλησία ἔχει ἐντελῶς δίκαιον νὰ ἔχῃται τῆς ἐκφράσεως «τὸ Πνεῦμα ἐκπορεύεται ἐκ τοῦ Πατρὸς» ἐννοοῦσα διὰ τῆς λέξεως «ἐκπορεύεται» τὴν πρωταρχικὴν ἐκείνην θείαν ἐνέργειαν, δι' ἧς ὁ μετὰ τῆς ἐκπεμπτικῆς δυνάμεως πεπροικισμένος Υἱὸς, πάραυτα δὲ καὶ τὸ Πνεῦμα, εἶναι ἐκ τοῦ Πατρὸς.

Παραχωροῦμεν ὅτι ἡ σχέσις τοῦ Υἱοῦ πρὸς τὸ Πνεῦμα δὲν εἶναι ἐντελῶς ἡ αὐτὴ, ὅποια εἶναι ἡ τοῦ Πατρὸς πρὸς τὸ Πνεῦμα· διότι δὲν προσήκει εἰς τὸν Υἱὸν ἡ πατρότης ἐν τῇ εὐρυτέρᾳ ἐννοίᾳ, ἥτοι ἡ ιδιότης ὅτι εἶναι πηγὴ τῶν θείων προσώπων, ἀλλὰ μόνον εἰς τὸν Πατέρα. Ὅθεν, ἐπειδὴ ἡ ἀνατολικὴ ἐκκλησία συνάπτει μετὰ τῆς λέξεως «ἐκπορεύεται» ἐννοίαν διάφορον τῆς λατινικῆς λέξεως *procedere*, δηλαδὴ τὴν εἰς μόνον τὸν Πατέρα προσήκουσαν αἰτιότητα (αὐτὸς γὰρ αἷτιος ὁ πατήρ), ἡ ἀνατολικὴ ἐκκλησία δικαιούται

κατὰ τοῦτο ν' ἀντικρούσῃ τὸ *procedere ab utroque* ἢ «ἐκ τοῦ πατρὸς καὶ τοῦ υἱοῦ,» ἐνῷ οἱ Λατῖνοι μὴ λαμβάνοντες ὑπ' ὄψιν τὴν διαφορὰν μεταξὺ τῆς τοῦ πατρὸς καὶ τοῦ υἱοῦ ἐνεργείας ἐν τῇ πρὸς τὸ πνεῦμα σχέσει αὐτῶν, ἀπέβλεπον μόνον εἰς τὴν κοινὴν συνεργίαν τοῦ πατρὸς καὶ τοῦ υἱοῦ ἐν τῇ προελεύσει τοῦ ἁ. Πνεύματος ἀποδεχόμενοι τὸ *procedere ab utroque*.

Ὡς πρὸς δὲ τὴν ἐν χρόνῳ πέμψιν τοῦ Πνεύματος δι' Υἱοῦ καὶ Πατρὸς οὐδεμίαν διαφωνίαν ὑπάρχει μεταξὺ Ἀνατολῆς καὶ Δύσεως.

Εἰς τὴν πρώτην τῶν προτάσεων τούτων παρατηρήσαντος τοῦ Ὁσσινὶν, ὅτι ἡ λέξις ἀναρχος ἔχει διττὴν σημασίαν καθ' ὅσον λέγεται 1) περὶ τῆς θεότητος καθόλου κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὸν κόσμον, ὅστις ἔλαβε ἀρχὴν τῆς υπάρξεως, καὶ 2) ἰδίᾳ περὶ τοῦ Πατρὸς ἐν διακρίσει ἀπὸ τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ Πνεύματος καὶ διὰ τοῦτο Ἰωάννης ὁ Δαμασκηνὸς προστίθῃσι «ἀναίτιος», ὁ Δοιλλίγγερος εἶπεν ὅτι δύνανται καὶ οἱ Παλαιοκαθολικοὶ νὰ προσθέσωσι τὴν λέξιν «ἀναίτιος». Εἰς δὲ τὴν δευτέραν πρότασιν ὁ Ὁσσινὶν παρετήρησεν ὅτι τὸ ἐκπορεύεσθαι λέγεται μόνον περὶ τῆς σχέσεως τοῦ Πατρὸς πρὸς τὸ ἁ. Πνεῦμα, οὐχὶ δὲ περὶ τῆς σχέσεως τοῦ Πατρὸς πρὸς τὸν Υἱόν. Ἡ δὲ λέξις «πρωταρχικὴ» (*primordiale*), ὡς προϋποτιθεῖσα δευτερεύουσαν θείαν ἐνέργειαν, εἶναι ἀπαράδεκτος· πρὸς τούτοις ἡ ἔκφρασις «μετὰ ἐκπεμπτικῆς δυνάμεως» (*entsendungsfähigkeit*) δὲν εἶναι ἐπιτυχής· διότι δι' αὐτῆς ἐννοεῖται ἐν τῇ προτάσει ἡ ἐκπόρευσις ὡς ἐξ αἰωνιότητος ἰδίᾳ τοῦ Υἱοῦ, ἐνῷ ἡ διὰ τοῦ Υἱοῦ, γινομένη πέμψις τοῦ Πνεύματος ὡς ἐνέργεια τοῦ ἀπολυτρωτικοῦ ἔργου εἶναι χρονικὴ.

Ἡ δὲ ἐν τῇ τρίτῃ προτάσει λέξις «πατρότης», εἶναι παρὰ τοῖς Ἀνατολικοῖς ἐν χρήσει μόνον περὶ τῆς σχέσεως τοῦ Πατρὸς πρὸς τὸν Υἱόν, οὐχὶ δὲ περὶ τῆς σχέσεως τοῦ Πατρὸς πρὸς τὸ Πνεῦμα καὶ εἶναι εὐκατὶον νὰ παραλειφθῇ· διότι, εἰ καὶ (κατὰ τοὺς λόγους τοῦ Δοιλλίγγερου) ἡ λέξις ἐκλαμβάνεται ἐπὶ τῆς εὐρυτέρας σημασίας, οὐ μόνον δὲν εἶναι ἐντελῶς ἐπιτυχής, ἀλλὰ καὶ περιττὴ, καθ' ὅσον ὑπάρχει ἡ ἔκφρασις «ἥτοι ἡ ιδιότης ὅτι εἶναι πηγὴ τῶν θείων προσώπων», ὅπερ ἡδύνατο ὀρθότερον νὰ ῥηθῇ «ὅτι εἶναι πηγὴ τοῦ θείου τινὸς προσώπου. Καὶ ἡ λέξις δὲ «ἐντελῶς» ἐν τῇ αὐτῇ προτάσει εἶναι εὐκατὶον νὰ ἀρθῇ. Ὅτι δὲ ἡ λέξις *procedere* ἐκφράζει ἐννοίαν διάφορον τῆς ἐννοίας τῆς λέξεως «ἐκπορεύεσθαι» δὲν δύναται τις γενικῶς νὰ διῃσχυρισθῇ· διότι κατὰ τοὺς ἀρχαιοτέρους χρόνους αἱ λέξεις εἶχον τὴν αὐτὴν ἐννοίαν, καθ' ὅσον οἱ Λατῖνοι τὸ ἐκπορεύεσθαι μετέφρασαν διὰ τοῦ *procedere*, μόνον δὲ τινες τῶν Λατίνων μετὰ ταῦτα ἀπέδωκαν εἰς τὸ *procedere* γενικωτέραν ἐννοίαν. Ἐν τέλει δὲ παρετήρησεν ὁ Ὁσσινὶν ὅτι ἐν τῇ τελευταίᾳ προτάσει ἀντὶ «δι' Υἱοῦ καὶ Πατρὸς» κάλλιον ἡδύνατο νὰ ῥηθῇ «διὰ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ».

Εἰς ταῦτα ἀποκρινόμενος ὁ Δοιλλίγγερος εἶπεν ὅτι δύνανται πρὸς διευκόλυνσιν τῆς συνεννοήσεως ν' ἀποφύγῃσι τὸ *procedere* καὶ νὰ μεταφράσωσι τὸ ἐκπορεύεσθαι διὰ τῶν λέξεων *exire*, *progredi* ἢ δι' ἄλλων ὁμοίων λέξεων. Πολύλακίς εἶναι δύσκολον νὰ εὔρη τις ἐν τῇ θεολογίᾳ λατινικὴν τινα λέξιν, ἥτις ἀντιστοιχεῖ εἰς τὴν ἑλληνικὴν καὶ ἐκ τούτου προῆλθον πολλαὶ παρανοήσεις. Ἐν τῷ περὶ ἐκπορεύσεως ζητήματι κυρίως πρόκειται περὶ συνεννοήσεως ὡς πρὸς τὴν συμμετοχὴν τοῦ Υἱοῦ ἐν τῇ αἰδίᾳ προελεύσει τοῦ ἁ. Πνεύματος. Κατὰ τὴν διδασκαλίαν τῶν Δυτικῶν ὁ Υἱὸς δὲν πρέπει νὰ αποκλεισθῇ ἀπὸ τῆς τριαδικῆς πρᾶξεως τῆς προελεύσεως τοῦ ἁγίου Πνεύματος. Οἱ

Παλαιοκαθολικοί εἰσὶ πρόθυμοι νὰ στηριχθῶσιν ἐπὶ ἐκφράσεων τῶν ἐλλήνων Πατέρων, ἐφ' ὧν στηρίζεται καὶ ἡ εἰς τοὺς Ἀνατολικούς ἐγχειρισθεῖσα ὁμολογία τῆς πίστεως, περὶ ἧς ἐγένετο λόγος ἐν τῇ προηγουμένῃ συνελεύσει. Πρέπει ν' ἀναδράμωμεν εἰς τὴν διδασκαλίαν τῶν Πατέρων καὶ εἰς τὴν ἐποχὴν, καθ' ἣν ἐν ἀμφοτέραις ταῖς Ἐκκλησίαις ἐπεκράτει εἰρήνη καὶ συμφωνία, καὶ κατὰ τὸν Μάξιμον εἶχον μὲν διάφορον διατύπωσιν ἐν τῇ περὶ ἐκπορεύσεως διδασκαλίᾳ, δὲν ὑπῆρχεν ὅμως πραγματικὴ διαφωνία μεταξὺ Ἑλλήνων καὶ Λατίνων. Μετὰ ταῦτα εἰπόντος τοῦ διαμαρτυρομένου ἱερέως Adelberg, ὅτι πρὸς ἔνωσιν τῶν Ἐκκλησιῶν ἀρκεῖ ἡ δι' ἀγάπης ἐνεργουμένη πίστις, αἱ δὲ διαφοραὶ τῶν δογμάτων καὶ ὁμολογιῶν δὲν πρέπει νὰ κωλύωσιν τὴν ἀποκατάστασιν τῆς κοινωνίας τῶν ἁγίων, ὁ Δοιλλίγγερος παρετήρησεν ὅτι ἡ ἀγάπη συνήγαγεν ἡμᾶς ἅπαντας ἐνταῦθα, ἵνα συζητήσωμεν ἐν τῷ πνεύματι τῆς εἰρήνης καὶ τῆς ἀγάπης περὶ τῶν ἐν τοῖς δόγμασι καὶ ταῖς ὁμολογίαις διαφορῶν.

Κατὰ τὴν τετάρτην συνέλευσιν συγκροτηθεῖσαν μ. μ. τῆς αὐτῆς ἡμέρας ἐγένοντο ἀγγλιστὶ αἱ μεταξὺ Δοιλλίγγερος καὶ Ἀγγλικανῶν διαπραγμασεῖς, καθ' ἃς ὁ Δοιλλίγγερος, πρὶν ἐκθέσῃ εἰς τοὺς Ἀγγλικανούς τὰ περὶ τῶν μετὰ τῶν Ἀνατολικῶν γενομένων συζητήσεων, ἀνεκοίνωσεν εἰς αὐτοὺς δύο ἐπιστολάς, μίαν τοῦ ἐπισκόπου τῆς Winchester καὶ ἑτέραν τοῦ διασήμεου πολιτικοῦ Γλάδστωνος. Ὁ ἐπίσκοπος τῆς Winchester ἐν τῇ ἐπιστολῇ αὐτοῦ ἐκφράζει τὴν ἑαυτοῦ γνώμην περὶ τοῦ ζητήματος τῆς ἐκπορεύσεως τοῦ Πνεύματος, περὶ τῶν χειροτονιῶν τῆς ἀγγλικανῆς Ἐκκλησίας καὶ περὶ ἐπικλήσεως τῶν ἁγίων. Περὶ τοῦ πρώτου ζητήματος ἀποφαίνεται ὅτι οἱ Ἀγγλικανοὶ καὶ Παλαιοκαθολικοὶ παραχωροῦσιν ἀπολύτως, ὅτι ἡ ἐν τῷ συμβόλῳ προσθήκη δὲν ἔπρεπε νὰ εἰσαχθῇ ἄνευ συγκαταθέσεως γενικῆς συνόδου, καὶ ὅτι ἔχονται τῆς μοναρχίας ἀναγνωρίζοντες, ὡς οἱ Ἕλληνες, μόνον μίαν αἰτίαν, ἀρχὴν, πηγὴν ἐν τῇ θεότητι, τὸν αἰδίδιον Πατέρα. Ἀλλ' ὅμως παραδέχονται ὅτι ἐκφράζουσιν ἀληθῆ ἔννοιαν αἱ ἐκφράσεις τῶν ἐλλήνων καὶ λατίνων Πατέρων περὶ τοῦ Πνεύματος ὡς «ἐκ τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ» (Ἐπιφάν. αἰρέσ. 72, 4) ἢ «ἀπ' ἀμφοτέρων» (αἰρέσ. 74, 8), ἢ «ἐξ ἀμφοῖν» (Κυρίλ. περὶ προσκυνήσεως I). Πρόκειται περὶ διαφορᾶς μόνον ἐν ταῖς λέξεσιν, οὐχὶ δὲ ἐν τῇ ἀληθείᾳ· διότι πιστεύομεν ὅτι ὁ Υἱὸς καὶ τὸ Πνεῦμα ἔχουσι τὸ ἑαυτῶν εἶναι αἰδίδως ἐκ τοῦ ἐνὸς Θεοῦ, τοῦ Πατρὸς, καὶ ὅτι μετ' αὐτοῦ εἶναι εἰς θεός, ἀλλ' ὁ Πατὴρ εἶναι ὁ πρῶτος, ὁ Υἱὸς ὁ δεύτερος καὶ τὸ ἅγιον Πνεῦμα τὸ τρίτον οὕτως, ὥστε τὸ Πνεῦμα εἶναι ἐκ τοῦ Πατρὸς, ἀλλ' εἶναι καὶ τοῦ Υἱοῦ.

Περὶ δὲ τῶν ἀγγλικανῶν χειροτονιῶν λέγει ὅτι αὗται ἔχουσι κύρος, καθ' ὅσον ὁ ἀρχιεπίσκοπος Πάρκερ (*) ἐχειροτονήθη ὑπὸ τεσσάρων ἐπισκόπων

δεχθέντων τὴν χειροτονίαν παρὰ καθολικῶν ἐπισκόπων. Ἡ δὲ ἀγγλικανὴ Ἐκκλησία πιστεύει εἰς τὴν χάριν τὴν διὰ τῆς χειροτονίας μεταδιδομένην καὶ οὐδέποτε ἠρνήθη ὅτι ἡ ἱερωσύνη εἶναι μυστήριον κατὰ τὴν ἔννοιαν τῆς ἀρχαίας Ἐκκλησίας (*). Ἡ ἀγγλικανὴ Ἐκκλησία δὲν ἀπετέλει κατ' ἀρχὰς μέρος τοῦ Πατριαρχείου τῆς Ῥώμης, ἀλλ' ἦν αὐτοκέφαλος καὶ εἶχε τὸ δικαίωμα ν' ἀποτινάξῃ τὴν ὑπὸ τοῦ Πάπα ἀντιποιηθεῖσαν ὑπερτάτην ἀρχὴν ἐπ' αὐτῆς.

Τέλος περὶ τοῦ τρίτου ζητήματος ὁ ἐπίσκοπος τῆς Winchester ἀποφαίνεται ὅτι ἡ διδασκαλία καὶ ἡ πράξις τῆς ἐπικλήσεως τῶν ἁγίων δὲν ὁμολογεῖται ὑπ' αὐτῶν 1) διότι ἐν τῇ Ἀγίᾳ Γραφῇ οὐδεμία μαρτυρία ὑπὲρ τῆς αὐθεντίας τοῦ ἐθίμου τούτου ἀπαντᾷ· 2) διότι οὐδεμίαν ἐπιδοκιμασίαν τοῦ ἐθίμου εὐρίσκομεν ἐν τοῖς συγγράμμασι τῶν ἀρχαιοτέρων Πατέρων καὶ 3) διότι δὲν στηρίζεται ἐπὶ τῶν 6 πρώτων γενικῶν συνόδων, αἵτινες εἶναι αἱ ἀληθῶς οἰκουμενικαὶ σύνοδοι· αἱ δὲ περὶ τούτου ἀποφάσεις τῆς Ζ' συνόδου τῆς καλουμένης γενικῆς ἀπερρίφθησαν ὑπὸ τῆς ἐν Φραγγφούρτῃ συνόδου, ἥτις συνεκλήθη ὑπὸ τοῦ Μεγάλου Καρόλου. Δύναται μὲν, λέγει, νὰ πλανῶνται οἱ Ἀγγλικανοί, ἀλλὰ δὲν θέλουσι νὰ ᾔναι αἰρετικοί.

Μετὰ ταῦτα ἀνέγνω τὴν ἐπιστολὴν τοῦ περιωνύμου Γλάδστωνος, ἐν ᾗ ἐκφράζει τοὺς ἐνδοιασμούς, οὓς καὶ αὐτὸς, καίπερ χάριν τῆς εἰρήνης κλίνων πρὸς τὴν ἐπάνοδον εἰς τὸν ἀρχαῖον τύπον τοῦ συμβόλου, καὶ ἄλλοι πολλοὶ ἔχουσι περὶ τῆς μεταβολῆς τοῦ τύπου. Περὶ δὲ τῆς προσκυνήσεως τῶν εἰκόνων καὶ τῆς ἐπικλήσεως τῶν ἁγίων ὑποδεικνύει ὅτι οἱ Ἀνατολικοὶ δὲν πρέπει νὰ ἐμμένωσι θεωροῦντες ὡς ἀνηκούσας εἰς τὴν ἀμετάβλητον δογματικὴν ἀλήθειαν συνοδικὰς τινὰς ἀποφάνσεις, αἵτινες ὡς ἀναφερόμεναι εἰς τὴν διακόσμησιν τῆς Ἐκκλησίας εἶναι μεταβληταί. Παρατηρεῖ δὲ πρῶτον ὅτι πάντα ταῦτα καὶ ἄλλα ὅμοια ζητήματα ἴσως δὲν πρέπει νὰ ἐρευνηθῶσι σπουδαίως πρὶν ἢ λυθῇ τὸ περὶ τῆς προσθήκης «καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ» ζήτημα διὰ τινος ὑποχρεωτικῆς ἀποφάνσεως, καὶ δεύτερον πρὶν ἢ συζητηθῇ τὸ τελευταῖον καὶ κύριον ζήτημα τῆς μεταβολῆς τοῦ τύπου ἐν τῷ συμβόλῳ τῆς Δύσεως δύνανται νὰ εὐρεθῶσι προτάσεις, δι' ὧν ἀμφοτέρω τὰ μέρη νὰ προσεγγίσωσι μᾶλλον πρὸς ἄλληλα, οἷον ὅτι ὁ ἀρχέγονος καὶ ἀνατολικὸς τύπος ἀναγνωρίζεται ὡς ὀρθόδοξος καὶ ἐπαρκής, ὅτι διὰ τῆς προσθήκης «καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ» δὲν ἐγένετο μεταβολὴ τῆς διδασκαλίας τῆς Ἐκκλησίας, ὅτι ἡ παραίτησις τῆς προσθήκης δὲν ἠθέλην εἶναι παρέκκλισις ἐκ τῆς διδασκαλίας ἐκείνης, ὅτι τὴν ἐκπόρευσιν ἐκ τοῦ Υἱοῦ δὲν πρέπει νὰ διῃσχυρίζηται τις κατὰ τὴν αὐτὴν ἔννοιαν, ἣν ἔχει ἡ ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐκπόρευσις, ὅτι λόγος, δι' ὃν δύναται νὰ προβληθῇ τὸ ζήτημα περὶ τῆς ἐπάνοδου εἰς τὸν ἀρχαῖον τύπον, εἶναι μόνη ἡ ἔλλειψις ἀποχρώσεως αὐθεντίας πρὸς εἰσαγωγὴν τῆς μεταβολῆς.

(*) Πρὸβλ. τὴν ἐν ἔτει 1875 ἐκδοθεῖσαν ἔκθεσιν τῆς περὶ ἐνώσεως συνελεύσεως τοῦ ἔτους 1874 σελ. 23.

(*) Πρὸβλ. τὴν αὐτὴν ἔκθεσίν μου πρὸς τὴν Ἱερὰν Σύνοδον σελ. 18.

Μετὰ τὴν ἀνάγνωσιν τῶν ἐπιστολῶν τούτων ὁ Δοιλλίγγερος ἠρώτησε τοὺς Ἀγγλικανούς, ἃν ἔπρεπε νῦν, ὅτε ἐν τῇ Δύσει συνῆλθον πολλοὶ Ἀνατολικοί, νὰ κινηθῇ ὑπ' αὐτοῦ ἢ ὑπὸ Ἀγγλικανοῦ τινὸς τὸ ζήτημα περὶ τοῦ κύρους τῶν Ἀγγλικανῶν χειροτονιῶν, νομίζει δὲ κάλλιστον νὰ μὴ τεθῇ εἰς συζήτησιν, ἀλλὰ ν' ἀναπτύξῃ πάλιν εἰς τοὺς Ἀνατολικούς τοὺς ὑπὲρ τοῦ κύρους αὐτῶν λόγους. Συναινέσαντων εἰς τοῦτο τοῦ ἐπισκόπου τοῦ Γιβραλτάρ καὶ ἄλλων Ἀγγλικανῶν, ὁ Δοιλλίγγερος ἀνήγγειλεν ἔπειτα εἰς τοὺς Ἀγγλικανούς τὰς μέχρι τοῦδε περὶ τοῦ ζητήματος τῆς ἐκπορεύσεως τοῦ Πνεύματος γενομένας μεταξὺ Ἀνατολικῶν καὶ Παλαιοκαθολικῶν συζητήσεις, παρατηρήσας ὅτι οἱ Ἀνατολικοὶ ἀποδίδουσιν εἰς τὸν ἑαυτῶν τύπον τοῦ δόγματος μεγάλην ἀξίαν, θεωροῦντες αὐτὸν ὡς ἀσφαλῆ καὶ ἀπρόσβλητον ὀχύρωμα. Δύνανται δὲ ἄνευ βλάβης τοῦ δόγματος ὡς πρὸς τὸ ζήτημα τοῦτο νὰ ποιήσωσιν εἰς τοὺς Ἀνατολικούς πολλὰς παραχωρήσεις ἰδίως ἐν ταῖς ἐκφράσεσιν.

Μετὰ τὴν σύντομον ἀφήγησιν τοῦ Δοιλλίγγερου περὶ τῶν διαπραγματεύσεων μεταξὺ Παλαιοκαθολικῶν καὶ Ἀνατολικῶν ὁ Meyrick εἶπεν, ὅτι λαμβανομένου τοῦ «ἐκπορεύεσθαι» ἐπὶ τῆς ἀναπτυχθείσης σημασίας δύναται τις νὰ παραχωρήσῃ εἰς τοὺς Ἀνατολικούς τὸ ἀὲκ τοῦ Πατρὸς μόνου». Εἰ καὶ μόλις πιστεύει, ὅτι οἱ Ἀνατολικοὶ θέλουσι δεχθῇ τὴν εἰς αὐτοὺς προβληθεῖσαν ὁμολογίαν τῆς πίστεως, αὕτη ὅμως εἶναι πολὺ κατάλληλος νὰ δείξῃ εἰς αὐτοὺς, ὅτι ὁ ἡμέτερος τύπος εἶναι σύμφωνος πρὸς τὴν διδασκαλίαν τῶν Πατέρων καὶ ὁρθόδοξος. Ὁ δὲ Liddon προέτεινε τὸν ἐξῆς συντομώτερον τύπον ὡς βάσιν τῆς συνεννόησεως.

α Τὸ ἅγ. Πνεῦμα ἐκπορεύεται αἰδίως ἐκ μόνου τοῦ Πατρὸς κατὰ τὴν ἔννοιαν, ὅτι ὁ Πατὴρ μόνος εἶναι ἡ πηγὴ τῆς θεότητος· ἐκπορεύεται ὅμως, ὡς πιστεύομεν, αἰδίως καὶ διὰ τοῦ Υἱοῦ.

Ἐνῶ δὲ τὸ καθ' ἡμᾶς (ἐπιφυλαττομένης τῆς ἐν τῷ μέλλοντι ἀποφάνσεως ἀληθῶς οἰκουμενικῆς συνόδου) τηροῦμεν τὸν τύπον, ὅτι τὸ ἅγ. Πνεῦμα ἐκπορεύεται ἐκ τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ, δὲν πιστεύομεν, ὅτι ὑπάρχουσιν ἐν τῇ θεότητι δύο ἀρχαὶ ἢ αἰτίαι, ἀλλὰ πιστεύομεν εἰς μίαν ἀρχὴν καὶ μίαν αἰτίαν».

Ἐκ τοῦ ὑπὸ τοῦ Liddon προταθέντος τούτου τύπου ὁ Δοιλλίγγερος λαβὼν ἀφορμὴν παρετήρησεν, ὅτι οἱ Παλαιοκαθολικοὶ διαφωνοῦσι πρὸς τοὺς Ἀγγλικανούς ἐν τούτῳ, ὅτι οἱ μὲν Ἀγγλικανοὶ ἀποδίδουσιν εἰς τὴν τήρησιν τοῦ ἐν τῇ Δύσει συνήθους τύπου «καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ» μείζονα ἀξίαν ἢ οἱ Παλαιοκαθολικοὶ, οἵτινες δὲν ἀποδίδουσι πολὺ μεγάλην ἀξίαν εἰς τὰς λέξεις ταύτας καὶ ἀντ' αὐτῶν ἠθελον ἀποδεχθῇ καὶ τὸ «διὰ τοῦ Υἱοῦ», ὅπερ πολλάκις ἐν χρήσει ὄν παρὰ τοῖς Πατράσιν εἶναι ἥττον σκανδαλῶδες εἰς τοὺς Ἕλληνας. Ὁ δὲ May παρατηρήσας ὅτι ἡ παράλειψις τῆς προσθήκης «καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ» ἤθελε σκανδαλίσει πολὺ, εἶπεν ὅτι εἶναι ζήτημα ἂν ἐπικοινωνία τις δὲν εἶναι δυνατὴ τηρούσης ἐκάστης Ἐκκλησίας τὸν ἑαυτῆς τύπον τοῦ συμβόλου. Ἐν τέλει τῆς συνελεύσεως ταύτης ὁ κοσμήτωρ Howson εἰπὼν ὅτι ἡ ἄρσις τῆς προσθήκης δὲν πιστεύει ὅτι ἤθελεν ἐπενέγκει κίνδυνόν τινα εἰς τὴν πίστιν, ἀλλὰ τούναντίον γινώσκει περιπτώσεις, καθ' ἃς ἡ παράνομος

προσθήκη «καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ» διήγειρεν ἀμφιβολίας τῆς πίστεως, προέτεινε τὴν ἐξῆς συντομωτέραν πρότασιν· «Ἐνῶ οἱ μὲν Ἀνατολικοὶ τηροῦσι τὸν συνῆθη αὐτῶν τύπον ἀὲκ τοῦ Πατρὸς,» οἱ δὲ Δυτικοὶ τὸν μακρότερον τύπον αὐτῶν ἀὲκ τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ, συμφωνοῦτιν ἀμφοτέρω ἐν τούτῳ, ὅτι ὁ τύπος ἀὲκ τοῦ Πατρὸς διὰ τοῦ Υἱοῦ ἐκφράζει ἀκριβῶς τὴν ὑπ' ἀμφοτέρων διαφυλαττομένην θεολογικὴν ἀλήθειαν».

Αἱ μέχρι τοῦδε συνελεύσεις, αἵτινες ἅπασαι μᾶλλον ἢ ἥττον δύνανται νὰ θεωρηθῶσιν ὡς προκαταρκτικαί, ἐγένοντο πρὸ τῆς ἀφίξεως ἡμῶν εἰς Βόννην. Ἀφικθέντες περὶ τὸ ἑσπέρας τῆς 31 Ἰουλίου (12 Αὐγούστου) ἐσπεύσαμεν τῇ ἐπαύριον (1/13 Αὐγούστου) νὰ ἐπισκεφθῶμεν τὸν ἐπίσκοπον τῶν Παλαιοκαθολικῶν Reinkens καὶ τὸν Δοιλλίγγερον καὶ οἱ τρεῖς ὁμοῦ, ὁ αἰδίδιμος Ἀρχιεπίσκοπος Σύρου, ὁ κύριος N. Δαμαλᾶς καὶ ἐγὼ, καὶ μετὰ ταῦτα μετέβημεν εἰς τὴν ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ αἰθουσᾷ τῶν συνελεύσεων, ἵνα μετὰσχῶμεν τῶν συζητήσεων τῆς πέμπτης συνελεύσεως, ἧτις ἐγένετο τῇ 1 (13 Αὐγούστου) π. μ. Κατὰ τὴν συνέλευσιν ταύτην ὁ Πρόεδρος αὐτῆς Δοιλλίγγερος ἀναγγείλας τὴν ἐν τῇ συνελεύσει παρουσίαν ἡμῶν κατέδειξεν ἔπειτα τὴν μεταβολὴν, ἣν αἱ ἀποφάσεις τῆς ἐν Οὐατικανῷ συνόδου ἐπήνεγκον ἐν τῇ σχέσει τῆς ἀνατολικῆς πρὸς τὴν ῥωμαϊκὴν Ἐκκλησίαν, διότι, ἐνῶ μέχρι τῆς 6/18 Ἰουλίου 1870 ἡ ἀνατολικὴ Ἐκκλησία ἐθεωρεῖτο ὑπὸ τῆς ῥωμαϊκῆς ὡς σχισματικὴ μόνον, ἔκτοτε θεωρεῖται ὡς αἰρετικὴ, ἐφ' ὅσον δὲν παραδέχεται τὰ δύο ἄρθρα τῆς πίστεως, ἧτοι τὸ περὶ ἀπολύτου Πανταρχίας τοῦ Πάπα ἐπὶ πάντων τῶν βαπτισθέντων καὶ τὸ περὶ ἀναμαρτησίας αὐτοῦ ἐν τοῖς περὶ πίστεως καὶ ἠθικῆς ζητήμασι. Διὰ τῶν ἀποφάσεων τῆς ἐν Οὐατικανῷ συνόδου αἱ λοιπαὶ Ἐκκλησίαι προσήγγισαν μᾶλλον πρὸς ἀλλήλας, ἵνα μετ' ἀλλήλων συνεννοούμεναι ἀντιταχθῶσιν κατὰ τοῦ γιγαντιαίου ἀντιπάλου τῆς Ἐκκλησίας τοῦ Οὐατικανοῦ, ἧτις περιλαμβάνει 180 ἑκατομμύρια καθολικῶν. Ἐνῶ δὲ αἱ ἀνατολικαὶ Ἐκκλησίαι ἐμμένουσιν στερεῶς ἐπὶ τῆς ἀρχαίας αὐτῶν βάσεως καὶ τηροῦσιν τὴν τῶν ἀποστόλων παράδοσιν οὐδέποτε ἐδημιούργησαν ἄρθρα πίστεως, ἐν τῇ δυτικῇ Ἐκκλησίᾳ ἀντὶ τῆς ἀρχῆς ὅτι «καθολικὸν εἶναι ὅ,τι πάντοτε, πανταχοῦ καὶ παρὰ πάντων ἐδιδάχθη,» ἐτέθη ὁ ἐν Ῥώμῃ ἀλάνθαστος χρησμός.

Μετὰ ταῦτα μεταβὰς εἰς τὸ περὶ ἐκπορεύσεως ζήτημα παρετήρησεν, ὅτι οὐ μόνον μεταξὺ Ἀνατολικῶν καὶ Δυτικῶν ἐπὶ τῆς ἐποχῆς τοῦ Μαξίμου κατὰ τὴν 7 ἑκατονταετηρίδα ἀνεφάνη διαφορὰ τις ἐν τῇ διατυπώσει τῆς περὶ τοῦ Πνεύματος διδασκαλίας, ἀλλ' ἤδη καὶ πρότερον μεταξὺ αὐτῶν τῶν Ἀνατολικῶν διότι ἡ ἐν ἔτει 431 συγκροτηθεῖσα ἐν Ἐφέσῳ Σύνοδος κατεδίκασε σύμβολόν τι τῶν Νεστοριανῶν, ἐν ᾧ περιείχετο ἡ κατὰ τοῦ Κυρίλλου ἀπευθυνομένη ἐκφρασις «οὐδὲ δι' υἱοῦ τὴν ὑπαρξίν εἰληφός,» ὁ δὲ Θεοδώρητος κατέκρινε τὸν Κύριλλον ὡς βλάσφημον, διότι ἐδίδασκεν οὗτος ὅ,τι ἐν τῷ νεστοριανῷ συμβόλῳ ἀπερρίπτετο, ὅτι τὸ ἅγιον Πνεῦμα ἔχει τὴν ὑπαρξίν ἐξ υἱοῦ ἢ δι' υἱοῦ. Τὰ συγγράμματα τοῦ Θεοδώρητου, ἐν οἷς περιείχετο ἡ κατάκρισις αὕτη, κατεδικάσθησαν ὑπὸ τῆς πέμπτης οἰκουμενικῆς Συνόδου,

ἐνῶ τὰ συγγράμματα τοῦ Κυρίλλου ἐθεωρήθησαν πάντοτε ἐν τῇ ἀνατολικῇ Ἐκκλησίᾳ ὡς μαρτυρίαι τῆς καθαρᾶς διδασκαλίας. Μετὰ ταῦτα ἡ ἔκφρασις ἀέκ τοῦ Υἱοῦ ἠμφισβητεῖτο ἐν τῇ ἀνατολικῇ Ἐκκλησίᾳ. Ἐὰν δὲ ὁ Μάξιμος καὶ Ἰωάννης ὁ Δαμασκηνὸς ἀπορρίπτωσι τὴν ἔκφρασιν «τὸ ἁγ. Πνεῦμά ἐστιν ἐκ τοῦ Πατρὸς», ἀποφαίνονται ὁμῶς (καὶ μάλιστα ὁ Μάξιμος μετὰ τῆς προθέσεως νὰ συνηγορήσῃ ὑπὲρ τοῦ τύπου τῆς διδασκαλίας τῶν Λατίνων) ὅτι διὰ τῆς ἄρσεως τῆς ἐκφράσεως ἀέκ τοῦ Υἱοῦ δὲν ἔπρεπε ν' ἀποκλεισθῇ ἡ συμμετοχὴ τοῦ Υἱοῦ ἐν τῇ προελεύσει τοῦ ἁγ. Πνεύματος. Ἐν τοῖς μετὰ ταῦτα χρόνοις ἡ ἀνατολικὴ καὶ δυτικὴ διατύπωσις τῆς διδασκαλίας ταύτης δύνανται νὰ παραβληθῶσι πρὸς δύο ρεύματα, ἅτινα ἐξ ἑνὸς ποταμοῦ πηγάζοντα διίστανται πάντοτε μᾶλλον ἀπ' ἀλλήλων. Ἡῦξῃσε δὲ ἡ διάστασις αὕτη τῶν δύο μερῶν διὰ τῆς ἀναμίξεως ἐτερογενῶν συμφερόντων καὶ διὰ τῆς σκοπίμου ἐπιτάσεως τῆς ἀντιθέσεως. Ἡ συνεννόησις εἶναι καὶ νῦν δυνατὴ διὰ τινος θεολογικῆς ἐλευθεριότητος, καθ' ἣν δὲν πρέπει ν' ἀκολουθῶμεν δουλικῶς τὰς τεχνικὰς ἐκφράσεις τῆς θεολογικῆς ὀνοματολογίας, μηδὲ νὰ θέλωσιν οἱ μὲν νὰ ἐπιβάλλωσιν εἰς τοὺς ἄλλους τὸν τρόπον τῆς ἐκφράσεως αὐτῶν. Ἀναγνώρισας δὲ ὅτι οὐχὶ ἅπαντες οἱ Λατίνοι, ἀλλὰ τινες, οἱ νουνεχέστεροι, ἐξελάβανον τὸ *procedere* κατὰ διάφορον τινα ἔννοιαν τοῦ «ἐκπορεύεσθαι» παρετήρησεν ὅτι ἐν τῇ διατυπώσει τῆς διδασκαλίας ταύτης, ἐν ἣ ἰστάμεθα ἀπέναντι τοῦ ἀπειροῦ τῆς θεότητος, δυνάμεθα μόνον νὰ ψελλίζωμεν ἢ νὰ χωλαίνωμεν. Ὅθεν μὴ ἔχοντες ἐντελῶς καταλλήλους λέξεις ὀφείλομεν εἰς τὰς ἐκ τῶν περιορισμένων ὄντων λαμβανομένας ἐκφράσεις νὰ ἐπιλέγωμεν πάντοτε ὅτι ἡ ἔκφρασις πρέπει νὰ ἐννοῇται, «θεοπρεπῶς». Καὶ αὕτη ἡ γενικῶς ἀποδεδεγμένη ἔκφρασις «ὁμοούσιος» διήγειρε κατ' ἀρχὰς πολλὰς παρανοήσεις καὶ ἀντιρρήσεις. Ὅθεν δὲν πρέπει νὰ λαμβάνωμεν πολὺ αὐστηρῶς τὰς λέξεις. Ὁ Μάξιμος καὶ ὁ Δαμασκηνὸς ἀπορρίπτοντες τὴν ἔκφρασιν «τὸ ἁ. Πνεῦμα ἐκπορεύεται ἐκ τοῦ Υἱοῦ» θέλουσι νὰ ἐξάρωσιν ὅτι τὸ Πνεῦμα δὲν εἶναι ἐκ τοῦ Υἱοῦ οὕτως, ὡς εἶναι ἐκ τοῦ Πατρὸς. Κατὰ τὴν 7 ἐκατονταετηρίδα ἡ πρότερον ἀναμφισβήτητος αὕτη ἔκφρασις ἀπέβη ἐν τῇ Ἀνατολῇ σκανδαλώδους ἔνεκα φόβου παρεισδύσεως τῆς ἐννοίας ὅτι τὸ ἁ. Πνεῦμα εἶναι ἐντελῶς οὕτως ἐκ τοῦ Υἱοῦ, ὡς εἶναι ἐκ τοῦ Πατρὸς, ὅπερ ἀντέκειτο εἰς τὴν ἐν τῇ Ἀνατολῇ ἐξαίρουμένην διδασκαλίαν ὅτι ὁ Πατὴρ εἶναι ἀρχὴ καὶ πηγὴ τῆς θεότητος, ἐνῶ ἐν τῇ Δύσει ἀπέδιδον μείζονα ἀξίαν εἰς τὴν διατύπωσιν τῆς σχέσεως τῶν τριῶν θείων προσώπων πρὸς ἀλλήλα. Οἱ Ἀνατολικοὶ ἐν τοῖς μετὰ ταῦτα χρόνοις παραιτήσαντες τὴν ἐν τοῖς χωρίοις τῶν Πατέρων σαφῶς δηλουμένην ἐσωτερικὴν τῆς οὐσίας σχέσιν τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ Πνεύματος καὶ ἐξαίροντες ὅτι ἡ σχέσις τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Πνεύματος εἶναι ἰδιάζουσα καὶ διάφορος τῆς σχέσεως τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ, ἀνεγνώριζον μόνον τὴν ἐν χρόνῳ πέμψιν τοῦ Πνεύματος διὰ τοῦ Υἱοῦ, καὶ εἰς ταύτην τὴν σχέσιν τῆς ἐν χρόνῳ πέμψεως ἀνέφερον πάσας τὰς περὶ σχέσεως τῆς οὐσίας μεταξὺ Υἱοῦ καὶ Πνεύματος ἐκφράσεις τῶν Πατέρων. Καὶ οἱ ἀνατολικοὶ θεολόγοι, εἶπε, θέλουσιν ὁμολογήσει ὅτι ἡ ἀποδοχὴ συμμετοχῆς τοῦ Υἱοῦ ἐν μόνῃ τῇ ἐν χρόνῳ

πέμψει τοῦ ἁ. Πνεύματος δὲν εἶναι διδασκαλία τῶν Πατέρων, ἀλλὰ μεταγενεστέρα μονομερὲς ἀνάπτυξις τῆς διδασκαλίας.

Μετὰ τοὺς λόγους τούτους τοῦ Δοιλλιγγέρου ὁ καθηγητὴς Ὅσσινιν κατ' ἐντολὴν τῶν Ἀνατολικῶν ἐξέφρασε παρατηρήσεις τινὰς περὶ τῆς ὑπὸ τοῦ Δοιλλιγγέρου ἐν τῇ δευτέρᾳ συνελεύσει ἐγχειρισθείσης ὁμολογίας τῆς πίστεως, περὶ ἧς συνεσχέθησαν οἱ Ἀνατολικοὶ τῇ προτεραίᾳ. Περὶ τῶν ἐν τῇ ὁμολογίᾳ ταύτῃ συνηρμολογημένων ἐκφράσεων τῶν Πατέρων Ἀθανασίου, Γρηγορίου, τοῦ Νύσσης, Βασιλείου, καὶ Κυρίλλου τοῦ Ἀλεξανδρείας, παρετήρησεν ὅτι πρὸς ὁρθὴν κατανόησιν χωρίου Πατρὸς τινος δὲν πρέπει ν' ἀποβλέπῃ τις μόνον εἰς τὸ γράμμα, ἀλλὰ ν' ἀκολουθῇ καὶ τοὺς ἐξῆς κανόνας: 1) ἐν ἀσαφετέροις χωρίοις πρέπει νὰ λαμβάνωνται ὑπ' ὄψιν σαφέστερα χωρία τοῦ αὐτοῦ Πατρὸς: 2) νὰ λαμβάνηται ὑπ' ὄψιν ἡ συνάφεια, ἐν ἣ χωρίον τι ἀπαντᾷ: 3) νὰ λαμβάνηται ὑπ' ὄψιν καὶ ὁ εἰδικὸς σκοπὸς, ὃν Πατὴρ τις ἐν τῇ συντάξει τοῦ συγγράμματος αὐτοῦ προσέτιθετο. Πρὸς τούτοις ἐν τῇ ἐρμηνείᾳ χωρίου τινὸς δὲν πρέπει τις νὰ παρεισάγῃ τὰς ἑαυτοῦ ἐννοίας, μηδὲ ν' ἀρκῇται τις εἰς καθ' ἕκαστα χωρία μερικῶν Πατέρων πρὸς παράστασιν τῆς διδασκαλίας τῶν Πατέρων. Διαιρέσας δὲ τοὺς Ἑλληνας Πατέρας τοὺς πραγματευομένους τὴν διδασκαλίαν περὶ τοῦ Πνεύματος εἰς τρεῖς τάξεις, ὧν ἡ μὲν πρώτη περιλαμβάνει τὸν Ἀθανάσιον, Βασίλειον καὶ τοὺς δύο Γρηγορίους, τὸ κέντρον δὲ τῆς δευτέρας τάξεως ἐπέχει ὁ Κύριλλος, ὅστις ἐπολέμησε τὸν Νεστοριανισμόν, εἰς δὲ τὴν τρίτην τάξιν ἀνήκουσιν ὁ Μάξιμος καὶ ὁ Δαμασκηνὸς, περιορίσθη εἰς τὴν διδασκαλίαν τῆς πρώτης τάξεως. Ὁ Ἀθανάσιος καὶ οἱ τρεῖς Καππαδόκαι ἐπολέμουν οὐ μόνον κατὰ τοῦ Ἀρειανισμοῦ, ἀλλὰ καὶ κατὰ τῶν Πνευματομάχων, οἵτινες ἠμφισβήτουν τὴν θεότητα τοῦ Πνεύματος, ὡς οἱ Ἀρειανοὶ τὴν θεότητα τοῦ Υἱοῦ καὶ παρεδέχοντο οὐσιώδη διαφορὰν μεταξὺ τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ Πνεύματος. Κατ' αὐτῶν οἱ Ὀρθόδοξοι ἐσπούδαζον ν' ἀποδείξωσι τὴν ἐνότητα τῆς οὐσίας τοῦ δευτέρου καὶ τρίτου προσώπου. Ὁ Ἀθανάσιος ἐν τῇ ἐπιστολῇ αὐτοῦ πρὸς Σεραπίωνα ὁμιλῶν κυρίως περὶ τῆς θεότητος τοῦ Πνεύματος ποιεῖται πολλάκις μνείαν τῆς ἐκπορεύσεως τοῦ Πνεύματος ἐκ τοῦ Πατρὸς, οὐδέποτε ὁμῶς ὁμιλεῖ περὶ ἐκπορεύσεως τοῦ Πνεύματος ἐκ τοῦ Υἱοῦ.

Τὰ περὶ ἁ. Πνεύματος συγγράμματα τοῦ Ἀθανασίου, Βασιλείου, καὶ τῶν δύο Γρηγορίων περιέχουσιν οὐκ ὀλίγας ἐκφράσεις, αἵτινες καθ' ἑαυτὰς μὲν λαμβανόμεναι δύνανται εὐκόλως νὰ ἐρμηνευθῶσι κατὰ τὴν ἔννοιαν τῆς ἐκπορεύσεως τοῦ Πνεύματος καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ, ἥτοι ὅτι τὸ Πνεῦμα ἔλαβε τὴν ἑαυτοῦ ὑπαρξίν ἐκ τοῦ Υἱοῦ, ἀλλ' ἐὰν ζητήσωμεν τὸν λόγον δι' ὃν οἱ Πατέρες τῆς τετάρτης ἐκατονταετηρίδος ἐξαίρουσιν τὸσάκις τὴν ἐνότητα τοῦ Πνεύματος πρὸς τὸν Υἱόν, εὐρίσκομεν ὅτι προτιθέμενοι ν' ἀποδείξωσι κατὰ τῶν τότε αἵρετικῶν τὴν θεότητα τοῦ Πνεύματος, ἐξ ἀνάγκης ἔπρεπε νὰ ὁμιλῶσι περὶ τῆς ἐνότητος τοῦ Πνεύματος πρὸς τὸν Υἱόν μᾶλλον, ἢ περὶ τῆς ἐνότητος τοῦ Πνεύματος πρὸς τὸν Πατέρα. Κατὰ τῶν αἵρετικῶν, οἵτινες ἐδόξαζον ὅτι δὲν ὑπάρχει ἐνότης οὐσίας μεταξὺ τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ καὶ ὅτι ὁ Υἱὸς καὶ τὸ Πνεῦμα εἶναι κατ' οὐσίαν διάφοροι, ἐσπούδαζον νὰ ἐξάρωσι τὴν

ἐννοίαν ὅτι τὸ ἄ. Πνεῦμα καὶ ὁ Υἱὸς εἶναι ἀχώριστοι καὶ κατὰ τὴν θεϊαν οὐσίαν αὐτῶν ἓν.

Μετὰ ταῦτα ὁ ἐπίσκοπος τῶν Παλαιοκαθολικῶν **Reinkens** παρετήρησεν ὅτι οὐ μόνον ἡ ὑπὸ τοῦ Δοιλλιγγέρου περιγραφεῖσα θέσις, ἐν ᾗ ἅπαντες ἡμεῖς οἱ λοιποὶ χριστιανοὶ εὐρισκόμεθα ἀπέναντι τῶν 180 ἑκατομμυρίων, ἅτινα ἀναγνωρίζουσι τὴν αὐθεντίαν τοῦ ἀναμαρτήτου Πάπα, οὐ μόνον ἡ καρδιά αὐτοῦ, ἥτις πάλαι ὑπὲρ τῆς ἐνότητος πάντων τῶν εἰς Χριστὸν πιστευόντων, ἀλλὰ καὶ τὸ ἀξίωμα αὐτοῦ ὡς ἐπισκόπου τῶν Παλαιοκαθολικῶν τῆς Γερμανίας ὑποχρεοῖ αὐτὸν νὰ ἔχῃ μέγιστον μέλημα περὶ τῶν πρὸς ἑνωσιν τάσεων. Ἀλλ' ὅμως αὐτὸ τὸ ἀξίωμα αὐτοῦ ἐπιβάλλει εἰς αὐτὸν πρὸς τούτοις νὰ συναινέσῃ μόνον εἰς τοιαύτην συμφωνίαν ὡς πρὸς τὸ δόγμα περὶ τοῦ ἄ. Πνεύματος, ἣν ἐν συνεννοήσει μετὰ τῆς συνοδικῆς Ἐπιτροπῆς δύναται νὰ προβάλῃ εἰς τὴν Σύνοδον (**Synode**) τῶν Παλαιοκαθολικῶν μετὰ ἐλπίδος εἰς ἀποδοχήν. Δὲν δύναται νὰ προτείνῃ ἑνωσιν τῶν Ἐκκλησιῶν στηριζομένην ἐπὶ τῆς συμφωνίας πρὸς τινὰ θεολογικὴν μόνον γνώμην τῆς σχολῆς. Ἡ ἑνωσις δύναται ν' ἀποτελεσθῇ μόνον ἐπὶ τῆς βάσεως τοῦ δόγματος, ἥτοι τῆς ἐν τῇ οἰκουμενικῇ Ἐκκλησίᾳ γενικῶς ἀναγνωριζομένης αἰδίου ἀληθείας, καὶ τῆς ἀγάπης. Περὶ τῆς ἐκπορεύσεως τοῦ Πνεύματος δόγμα εἶναι μόνον ἡ ἐν τῷ συμβόλῳ πρότασις αὐτὸ (Πνεῦμα) ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐκπορευόμενον». Ἀφοῦ ἀνεγνωρίσαμεν ὅτι ἡ κατὰ αὐτοκρατορικὴν διαταγὴν εἰς τὸ σύμβολον εἰσαχθεῖσα προσθήκη «καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ» ἐν τῇ Δύσει εἶναι παράνομος καὶ ὅτι ἡ προσθήκη δὲν εἶναι δόγμα, ἔπρεπε νὰ λάβῃ τέλος ἡ ἔρις. Ἀλλ' ἡ ἀνατολικὴ Ἐκκλησία ἐν τῇ ὀρθοδόξῳ ὁμολογίᾳ αὐτῆς λέγουσα ἀεκπορεύεται (τὸ Πνεῦμα) ἐκ μόνου τοῦ Πατρὸς» μεταχειρίζεται ὡς δόγμα τὴν προσθήκην «μόνου», ἥτις εἶναι μόνον θεολογικὴ τις ἐκδοχή. Τοῦτο δυνάμεθα ἔτι καὶ ἡμεῖς θεολογικῶς ν' ἀποδεχθῶμεν ἕνεκα τῆς διασαφητικῆς προσθήκης αὗς ἐκ πηγῆς καὶ ἀρχῆς τῆς θεότητος». Αὕτη δὲ ἡ ἐννοία τοῦ δόγματος ἐπεκτείνουσα διασαφῆσις ἡδύνατο ν' ἀποβῇ δόγμα πάλιν μόνον δι' ἀποφάσεως οἰκουμενικῆς Συνόδου. Ἀλλ' ὅμως ἡ τῶν Ἀνατολικῶν καὶ ἡ ἡμετέρα ἐκδοχὴ μένει ἐπὶ τοῦ παρόντος μόνον θεολογικὴ γνώμη, ἥτις μὴ οὕσα δόγμα δὲν δύναται νὰ ᾔῃ λόγος χωρισμοῦ. Εἶναι εὐκαταῖος συμβιβασμός τις.

Εἰς τοὺς λόγους τούτους τοῦ **Reinkens** ἀποκρινόμενος ὁ Πρύτανις τῆς ἐν Πετροπόλει θεολογικῆς ἀκαδημίας **Ίννυσεφ** περιέλαβε τὰ πορίσματα τῆς σπουδῆς αὐτοῦ περὶ τὸ ζήτημα τοῦτο εἰς τὰς ἐξῆς τέσσαρας προτάσεις.

1) Ἡ θεότης, αἱ θεῖαι ιδιότητες, ἡ θεία οὐσία εἰσὶν αἱ αὐταὶ ἐν ἅπασιν τοῖς τρισὶ προσώποις καὶ κατὰ τοῦτο δὲν πρέπει νὰ γίνηται λόγος περὶ χωρισμοῦ τινος μεταξὺ Πατρὸς καὶ Πνεύματος, ὡς οὐδὲ μεταξὺ Υἱοῦ καὶ Πνεύματος.

2) Τὸ εἰδικὸν ἰδίωμα τῆς πρώτης ὑποστάσεως εἶναι ὅτι αὕτη μόνον εἶναι ἡ «πηγή, αἰτία ἢ ἀρχὴ» τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ Πνεύματος, καὶ ὅτι εἶναι «ἀναρχος». Κατὰ ταύτην τὴν ἐννοίαν τὰ δύο ἄλλα πρόσωπα προέρχονται ἐκ τοῦ πρώτου, ὁ Υἱὸς διὰ τῆς γεννήσεως, τὸ Πνεῦμα δι' ἐκπορεύσεως.

3) Τὸ εἰδικὸν ἰδίωμα τοῦ δευτέρου προσώπου εἶναι ὅτι εἶναι ὁ Υἱὸς, ὁ μὲν

υἱογενὴς, ὁ λόγος, ὅστις εἶναι αἰωνίως παρὰ τῷ Πατρὶ καὶ ἀποστέλλεται εἰς τὸν κόσμον, ὡς καὶ τὸ Πνεῦμα.

4) Τὸ εἰδικὸν ἰδίωμα τοῦ τρίτου προσώπου εἶναι ὅτι κατὰ τὴν ὑπαρξιν αὐτοῦ ἐκπορεύεται ἐκ τοῦ Πατρὸς, κατὰ τὴν ἐνέργειαν ἢ ἐκφανσιν αὐτοῦ (εἴτε ἐν τῇ αἰδιότητι, εἴτε ἐν χρόνῳ) οὐ μόνον ἐκ τοῦ Πατρὸς, ἀλλὰ καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ.

Μετὰ ταῦτα ὁ κύριος **N. Δαμαλᾶς** εἶπε τὰ ἐξῆς· θέλετέ μοι ἐπιτρέψαι νὰ μεταδώσω ὡς οἶόν τε ἐντελῶς καὶ συντόμως τὴν γνώμην μου περὶ τῆς παρούσης θέσεως τῆς διαφωνίας ὡς πρὸς τὴν ἐκπόρευσιν τοῦ ἄ. Πνεύματος καὶ περὶ τῆς μόνης ὁδοῦ πρὸς συνεννόησιν τινὰ περὶ τούτου. Ὡς γίνεται δῆλον ἐκ τινος ἀκριβοῦς ἐρεῦνης τῆς διαφωνίας περὶ τῆς ἐκπορεύσεως τοῦ Πνεύματος ἐν τῇ ἀρχαίᾳ Ἐκκλησίᾳ, ἡ ἀμοιβαία σχέσις τῶν Ἀνατολικῶν καὶ Δυτικῶν εἶναι αὕτη· ἐν ᾗ οἱ Ἀνατολικοὶ περιωρίσθησαν ν' ἀναγνωρίζωσιν ὡς δόγμα μόνον τὸ ὑπὸ τοῦ στόματος τοῦ Κυρίου ἐκφρασθὲν καὶ ὑπὸ τῶν οἰκουμενικῶν Συνόδων ὡς σπουδαία δογματικὴ ἀλήθεια ἐν τῷ συμβόλῳ παραληφθὲν, παρὰ τοῖς Δυτικοῖς παρελήφθη ἐν τῷ συμβόλῳ ὡς δόγμα ἰδιωτικὴ τις γνώμη ἐν τῇ ῥωμαϊκῇ Ἐκκλησίᾳ ἀναφυσῖσα καὶ οὔτε ὑπὸ τοῦ Κυρίου ἢ τῶν Ἀποστόλων, οὔτε καὶ ὑπὸ τινος ἀληθῶς γενικῆς Συνόδου ὡς μέρος τῆς χριστιανικῆς πίστεως κηρυχθεῖσα (ἥτις πίστις κατὰ τοὺς λόγους τοῦ Πέτρου παρεδόθη ποτὲ τοῖς ἀγίοις). Θέλετέ μοι ἐπιτρέψαι τὸ «καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ» νὰ ὀνομάσω ἰδιωτικὴν γνώμην τοπικῆς Ἐκκλησίας, διότι, ὡς γνωστὸν, θεολογικὴ τις πρότασις τότε μόνον δύναται νὰ λάβῃ τὸν χαρακτῆρα δόγματος, ὅταν 1) περιέχεται ἐν τῇ Γραφῇ ἢ κατὰ λέξιν ἢ κατὰ τὴν ἐννοίαν, ἣν πρέπει νὰ ὀρίσῃ ἡ οἰκουμενικὴ Σύνοδος (τοῦτο εἶναι ὁ πρῶτος καὶ ἀπαραίτητος ὅρος τοῦ προσδιορισμοῦ δόγματός τινος). Ἐργὸν τῆς Ἐκκλησίας εἶναι τὴν ἀπαξ ὑπὸ τοῦ Σωτῆρος δοθεῖσαν ἀποκάλυψιν νὰ ὀρίσῃ καὶ ἐξηγήσῃ, ὅπερ καὶ ἡ ῥωμαϊκὴ Ἐκκλησία παραδέχεται λέγουσα «*cujus (ecclesiae) est judicare de vero sensu et interpretatione scripturarum sacrarum*». Ὅθεν ἡ ῥωμαϊκὴ Ἐκκλησία κατὰ ταῦτα ἔπρεπε ν' ἀποδείξῃ ὅτι ἡ γνώμη περὶ αἰδίου ἐκπορεύσεως τοῦ Πνεύματος ἐκ τοῦ Υἱοῦ περιέχεται ἐν τῇ Γραφῇ ἢ κατὰ λέξιν ἢ κατὰ τὴν δημοσίαν ἐννοίαν τῆς Ἐκκλησίας, ταύτην δὲ τὴν ἀπόδειξιν ὀφείλει αὕτη εἰς ἡμᾶς μέχρι τῆς σήμερον. Θεολογικὴ τις πρότασις τότε μόνον δύναται νὰ λάβῃ τὸν χαρακτῆρα δόγματος, ὅταν 2) ἡ πρότασις αὕτη κηρυχθῇ ὡς θεωρητικὴ ἀλήθεια τῆς χριστιανικῆς θρησκείας δι' ἀποφάσεως ἀληθοῦς οἰκουμενικῆς Συνόδου, ὅπερ ἐπίσης λείπει ἐντελῶς ἐν τῇ προσθήκῃ «καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ». Ἀλλ' ἐὰν ἀμφότεραι αὗται αἱ πηγαὶ τῶν δογμάτων οὐδὲν περὶ τούτου λέγωσιν, ἥτο ὅλως ἀνεπαρκὲς νὰ προβάλῃ ἡ ῥωμαϊκὴ Ἐκκλησία ἀποσπάσματα μαρτυριῶν ἐκ πατέρων τῆς ἐκκλησίας, αἵτινες μόνον ἐκ τῆς συναφείας τοῦ ὅλου καὶ ἐκ τῆς αὐθεντικῆς διδασκαλίας τῆς ἐκκλησίας πρέπει νὰ ἐξηγῶνται καὶ ἐννοῶνται, διότι ἀναμφισβόλως ἡ γενικὴ συμφωνία τῶν Πατέρων μετὰ τῶν λόγων τοῦ Κυρίου καὶ τοῦ συμβόλου τῆς οἰκουμενικῆς ἐκκλησίας εἶναι ἐπαρκής, ἵνα

καὶ τινες κατὰ τὸ φαινόμενον διαφωνοῦσαι ἐκφράσεις ἐξηγηθῶσι κατὰ τὴν γενικὴν πίστιν καὶ τὸ ὠρισμένον δόγμα τῆς ἐκκλησίας. Ὁ Θεοδώρητος προσέειπε τὸν Ἀλεξανδρείας Κύριλλον νὰ ὀρίσῃ κατὰ ποίαν ἔννοιαν ἔλεγε τὸ «Πνεῦμα ἴδιον τοῦ Υἱοῦ» καὶ προσέθηκεν, ἐὰν ὁ Κύριλλος τὸ Πνεῦμα λέγῃ «ὁμοούσιον, ἴδιον τοῦ Υἱοῦ» ἐκφράζεται ὀρθοδόξως, ἐὰν δὲ ὡς «ἐξ Υἱοῦ τὴν ὑπαρξίν ἔχον» βλασφημεῖ. Εἰς τοῦτο ἀπεκρίθη ὁ Κύριλλος ὅτι ὁμολογεῖ κατὰ τοὺς λόγους τοῦ Κυρίου ὅτι τὸ Πνεῦμα ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύεται, ἀλλὰ δὲν εἶναι ἀλλότριον τοῦ Υἱοῦ (ὡς διίσχυριζετο ὁ Νεστόριος) κατὰ τὸν τῆς οὐσίας (ἐπομένως οὐχὶ τῆς ὑπάρξεως) λόγον.»

Αὕτη καὶ πολλαὶ ἄλλαι ἀρχαῖαι μαρτυρίαι δηλοῦσιν ἀκριβῶς τὴν γενικὴν ἐν τῇ ἀρχαίᾳ ἐκκλησίᾳ ἐπικρατοῦσαν γνώμην, καθ' ἣν οὐδέποτε ἐν τῇ ἐκπορεύσει τοῦ Πνεύματος ἀπέδιδον συνεργίαν τινα εἰς τὸν Υἱόν, καὶ βεβαίως δὲν ἠδύναντο νὰ πράξωσι τοῦτο, διότι ὁ Κύριος διὰ τῶν λόγων αὐτοῦ ἀποκλείει ἑαυτὸν ἀπὸ ταύτης λέγων· αὐτὸν δὲ ἔλθῃ ὁ Παράκλητος, ὃν ἐγὼ πέμψω ὑμῖν παρὰ τοῦ Πατρὸς (δηλ. λαβὼν), τὸ Πνεῦμα τῆς ἀληθείας, ὃ παρὰ τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύεται. Τὸ τελευταῖον τοῦτο εἶναι ἐξηγήσεις διὰ τί ὁ Κύριος ἐκ τοῦ Πατρὸς πρέπει νὰ λάβῃ τὸ Πνεῦμα, διότι ὁ Πατὴρ εἶναι ἡ αἰτία τοῦ Πνεύματος, καὶ διότι μόνον εἰς αὐτόν, ὡς τοιοῦτον, ἀνήκει κατὰ τρόπον, καθ' ὃν οὐδόλως ἀνήκει εἰς τὸν Υἱόν. Ἵνα πεισθῶμεν περὶ τῆς δογματικῆς ὀρθότητος τοῦ θεολογουμένου τούτου, ἔπρεπε νὰ ᾖναι δυνατόν ν' ἀποδειχθῇ σαφῶς ἡ ἐκπόρευσις αὕτη ἐκ τοῦ Υἱοῦ καὶ ἡ συνεργία τοῦ Υἱοῦ πρὸς ὑπαρξίν τοῦ Πνεύματος 1) ἐκ τῆς Γραφῆς καὶ 2) ἐκ τῆς ἀποφάσεως οἰκουμενικῆς Συνόδου ἢ τοῦλάχιστον ἐκ τῆς συμφωνίας τῶν Πατέρων πρὸ τοῦ σχίσματος, ὅπερ ὅμως μέχρι τοῦδε δὲν ἔπραξεν ἡ ῥωμαϊκὴ ἐκκλησία, διότι ἡ ἀπόδειξις αὕτη δὲν εἶναι εὐκόλον ἔργον. Ἐν τέλει πρέπει νὰ προσθέσω ἔτι πολὺ σπουδαῖόν τι. Ὁμίλησα δηλ. περὶ τοῦ *filioque* ὡς θεολογουμένου, θεωρήσας αὐτὸ ἐκ τῆς ἐπόψεως τῆς μιᾶς ἀδιαίρετου καθολικῆς ἐκκλησίας καὶ κατὰ τὸν τρόπον, καθ' ὃν ἡ ἐκκλησία διέκρινε τὰ δόγματα ἀπὸ τῶν θεολογουμένων. Μέχρι τοῦδε αἱ Δυτικοὶ ἔχουσιν ἔτι τὴν προσθήκην «καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ» ἐν τῇ συμβόλῳ, εἰ καὶ ὁμολογοῦσιν ὅτι εἰσῆχθη παρανόμως καὶ, οὕτως εἰπεῖν, οὐχὶ δι' ἀρχαίας καθολικῆς ὁδοῦ ὡς δόγμα· ἐπομένως λείπουσιν αἱ ἀναγκαῖαι προϋποθέσεις περαιτέρω ἐρεύνης καὶ συζητήσεως, ἐὰν μὴ ἀπομακρύνῃτε ἐκ τοῦ συμβόλου τὴν προσθήκην κατὰ τὴν ἀπόφασιν ὑμῶν. Μόνον ἐὰν θεωρῇτε τὸ *filioque* μόνον ὡς θεολογούμενον, δύναται διὰ τῆς ἀνωτέρω ὑποδειχθείσης ὁδοῦ νὰ ἐρευνηθῇ ἐλευθέρως καὶ νὰ δειχθῇ ὁ ἀληθὴς ἐσωτερικὸς αὐτοῦ χαρακτήρ ἐκ τῆς ἀγ. Γραφῆς, ὡς καὶ ἐκ τῆς συμφωνίας τῶν Πατέρων. Ὅθεν παρακαλοῦμεν τὸν Θεόν, ὅστις ἡγάγεν ὑμᾶς εἰς τὴν ἀληθῆ γνῶσιν ὅτι τὸ *filioque* δὲν εἰσῆχθη νομίμως καὶ κανονικῶς εἰς τὸ σύμβολον, ἵνα φωτίσῃ ἡμᾶς ἅπαντας διὰ τοῦ πνεύματος αὐτοῦ περὶ πάντων τῶν περαιτέρω ἀναγκαίων μέσων καὶ βημάτων, δι' ὧν ἀπὸ μεσότοιχον τοῦ φραγμοῦ λυθῇσεται καὶ ἅπαντες θέλομεν καυχᾶσθαι ὅτι ὡς μόνον φῶς καὶ ὡς μόνον ὁδηγὸν ἡμῶν ἐν τοῖς περὶ πίστεως οὐδένα ἕτερον ἔχομεν, ἢ τὴν ἀγ. Γραφὴν ὡς αὕτη

ὑπὸ τῶν οἰκουμενικῶν Συνόδων καὶ τῆς συμφωνίας τῶν πατέρων ἐνοήθη. Γένοιτο!

Μετὰ τοὺς λόγους τούτους τοῦ κυρίου Δαμαλά εἰπόντος τοῦ Δοιλλιγγέρου ὅτι ἐν τοῖς οὐσιώδεσι προσηγγίσαμεν πρὸς ἀλλήλους μᾶλλον καὶ ὡς πρὸς τὰ τρία τέταρτα δυνάμεθα νὰ εἰπώμεν ὅτι εἴμεθα σύμφωνοι, ἵνα δὲ φθάσωμεν εἰς τελείαν συμφωνίαν, πρέπει νὰ συσταθῇ ἐπιτροπὴ ἐκ δύο ἢ τριῶν Ἀνατολικῶν, Ἀγγλικανῶν καὶ Γερμανῶν, οἵτινες θέλουσι διατυπώσαι προτάσεις ἐκφραζούσας τὴν κοινὴν ἡμῶν πεποίθησιν, ἃς θέλουσι προβάλλει εἰς τὴν συνέλευσιν, ἐγὼ εἶπον τὰ ἐξῆς. Ἐκ τῆς σπουδῆς τῶν Πατέρων τῆς ἐκκλησίας καὶ τῆς ιστορίας τῶν δογμάτων ὡς πρὸς τὸ ζήτημα περὶ τῆς ἐκπορεύσεως τοῦ ἀγ. Πνεύματος καὶ περὶ τῆς σχέσεως τοῦ Υἱοῦ πρὸς αὐτὸ ἔφθασα εἰς τὸ ἐξῆς πόρισμα. Οἱ Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας γινώσκουσι μόνον μίαν ἀρχὴν ἢ πηγὴν ἢ αἰτίαν τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ ἀγ. Πνεύματος, τὸν Πατέρα. Κατὰ τινας Πατέρας τῆς ἐκκλησίας τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐκπορεύεται ἐκ Πατρὸς δι' Υἱοῦ, ἢ πρόεισιν ἐκ Πατρὸς δι' Υἱοῦ, ἢ πέφηνεν, ἐκλάμπει, φανεροῦται, προκύπτει, πέμπεται, χορηγεῖται διὰ τοῦ Υἱοῦ. Τὸ μὲν ἐκπορεύεσθαι ἐκφράζει μᾶλλον τὴν ἀρχὴν, τὴν αἰτίαν, ἢ τὴν πηγὴν τῆς ὑπάρξεως, τὸ δὲ προῖεναι ἐκφράζει μᾶλλον τὴν αἰδίον ἢ καὶ χρονικὴν ἐνέργειαν. Τὸ λατινικὸν *procedere* δὲν ἀντιστοιχεῖ ἐντελῶς εἰς τὸ ἐλληνικὸν ἐκπορεύεσθαι, ὅπερ ἕνεκα τῆς προθέσεως ἐκ πολλοῦ μᾶλλον τὴν ἀρχὴν, τὴν πηγὴν τῆς ὑπάρξεως. Μόνον δὲ τὸ *principaliter procedere* τοῦ Αὐγουστίνου ἀντιστοιχεῖ ἐντελῶς εἰς τὸ ἐλληνικὸν ἐκπορεύεσθαι. Ὅταν λοιπὸν οἱ Πατέρες τῆς ἐκκλησίας λέγωσι ἀπὸ Πνεύμα τὸ ἅγιον ἐκπορεύεται ἐκ Πατρὸς δι' Υἱοῦ, ἢ πρόεισιν ἐκ Πατρὸς δι' Υἱοῦ (*), πρέπει νὰ ἐννοήσωμεν τοὺς λόγους τούτους συμφώνως πρὸς τὴν διδασκαλίαν αὐτῶν περὶ μιᾶς πηγῆς ἢ αἰτίας ἐν τῇ θεότητι οὕτως, ὅτι τὸ ἀγ. Πνεῦμα ἔχει τὴν ἀρχὴν ἢ αἰτίαν τῆς ὑπάρξεως αὐτοῦ ἐν τῷ Πατρὶ, τῆς ἐνεργείας δὲ τοῦ Πνεύματος, τῆς τε αἰδίου καὶ τῆς χρονικῆς, μετέχει καὶ ὁ Υἱός.

Ἀποδέκτου γενομένης τῆς προτάσεως τοῦ Δοιλλιγγέρου περὶ συστάσεως ἐπιτροπῆς διελύθη ἡ πέμπτη συνέλευσις.

Μετὰ μεσημβρίαν τῆς αὐτῆς ἡμέρας ἅπαντες οἱ Ἀνατολικοὶ συνήλθον ἐν ἰδιαιτέρᾳ συνελεύσει ὑπὸ τὴν προεδρείαν τοῦ αἰοδίου Ἀρχιεπισκόπου Σύρου, ἐν ᾗ ἐξελέχθησαν μέλη τῆς ἐπιτροπῆς ὁ αἰοδὶμος Ἀρχιεπίσκοπος Σύρου, ὁ τότε Σχολάρχης τῆς Σχολῆς τοῦ Γένους, νῦν δὲ Μητροπολίτης Σερρών Φιλόθεος Βουένιος, ὁ Ἀρχιμανδρίτης Ι. Ἀναστασιάδης, νῦν Σχολάρχης τῆς Σχολῆς τοῦ γένους, ὁ Πρωθιερεὺς Ἰάνυσεφ, Πρύτανης τῆς ἐν Πετροῦπόλει θεολογικῆς ἀκαδημίας, καὶ ὁ καθηγητὴς Ὁσινίν,

(*) Ἀκριβέστερον δύναται ἴσως νὰ ἐκφρασθῇ ἡ αἰδὶος σχέσις τοῦ Πνεύματος πρὸς τὸν Πατέρα καὶ τὸν Υἱόν διὰ τῶν φράσεων ἐκπορεύεται ἐκ Πατρὸς καὶ πρόεισι δι' Υἱοῦ.

μενικῶν Συνόδων ἀνεῦ τῆς προσθήκης «καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ». Συναινεῖ μὲν εἰς τὰς προτάσεις τοῦ Liddon, εὐρίσκει ὅμως ἐπαμφοτερισμὸν τινα, ὅστις δύναται ν' ἀρθῇ, ἐὰν ἐν τῷ τέλει τῆς πρώτης προτάσεως ῥηθῇ ἀεκπορεύεται κατ' οὐσίαν ἐκ τοῦ Υἱοῦ». Δὲν ἔχω νὰ ἀντιτείνω τι, εἶπεν, οὐδὲ κατὰ τῆς ἐκφράσεως «μόνου», ἣν ἔχει ἡ ὀρθόδοξος ὁμολογία, ἐπιθυμῶ ὅμως, (καὶ εἰμὶ, εἶπε, προσωπικῶς ὑπὲρ τῆς προσθήκης αὐαὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ»), ἵνα ὁ ἡμέτερος δυτικὸς τύπος τοῦ συμβόλου τηρηθῇ ἰσχυρότερον ἐν τῇ προτάσει. Ὁ δὲ Meyrick προέτεινε νὰ μεταβληθῶσιν αἱ προτάσεις τοῦ Liddon οὕτω· «Πιστεύομεν καὶ ὁμολογοῦμεν ὅτι τὸ Ἄ. Πνεῦμα αἰδιῶς ἐκπορεύεται ἐκ μόνου τοῦ Πατρὸς, ὅστις εἶναι ἡ πηγὴ τῆς θεότητος καὶ ὅτι αἰδιῶς πρόεισι (procedit) ἐκ τοῦ Πατρὸς διὰ τοῦ Υἱοῦ.

α Ἀναγνωρίζομεν ὅτι ὁ ἀρχέγονος τύπος τοῦ συμβόλου τῆς πίστεως τῶν ἐν Νικαίᾳ καὶ Κωνσταντινουπόλει Συνόδων οὐδέποτε ἔπρεπε νὰ μεταβληθῇ, καὶ ἐνῶ τηροῦμεν ἐν τῷ συμβόλῳ ἐκεῖνον τὸν τύπον ὅτι τὸ Ἄ. Πνεῦμα ἐκπορεύεται ἐκ τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ, ἐπιφυλαττομένης εἰς τὸ μέλλον ἀποφάνσεως δι' ἀρμοδίας αὐθεντίας, κηρύττομεν ὅτι δὲν πιστεύομεν εἰς δύο ἀρχὰς τῆς θεότητος, ἀλλ' ἐχόμεθα τῆς περὶ μοναρχίας διδασκαλίας.»

Ὁ δὲ Nevin ἠρώτησε τί πρέπει νὰ ἐννοῖται «ἀληθῶς οἰκουμενικὴ Σύνοδος» καὶ «ἀρμοδία αὐθεντία.» Ἐννοεῖται ἀληθῶς οἰκουμενικὴ Σύνοδος εὐτυχῆς τις οἰκογένεια Ἑλλήνων καὶ Λατίνων, ὁπαδῶν τοῦ Οὐατικανοῦ, καὶ Μεθοδιστῶν; Ἡ πιστεύει τις καὶ ὡς μόλις δυνατόν νὰ συγκροτηθῇ καὶ πάλιν ἀληθῶς οἰκουμενικὴ Σύνοδος; Εἶναι δὲ ἀρμοδία αὐθεντία τυχὸν τοιαύτη, ὁποία εἰσήγαγε τὴν προσθήκην «καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ;» Τότε δὲν ἐννοῶ, εἶπε, διὰ τί δὲν ἔπρεπε νὰ ᾔηται ἀρμοδία ἡ γενικὴ συνέλευσις τῆς ἀμερικανικῆς Ἐκκλησίας ν' ἄρῃ τὴν προσθήκην ταύτην;

Ὁ δὲ Liddon εἰς τοὺς λόγους τούτους τοῦ Διευθυντοῦ τῆς ἐν Ῥώμῃ ἀμερικανικῆς Ἐκκλησίας ἀποκρινόμενος εἶπεν ὅτι ἀληθῶς οἰκουμενικὴν Σύνοδον ἐννοεῖ Σύνοδον ἐλευθέρως βουλευομένην, ἥς μετέχουσιν ἅπαντες οἱ ἐπισκοποὶ τῆς Ἐκκλησίας ὡς ἀντιπρόσωποι τῆς περὶ πίστεως συνειδήσεως αὐτῆς, ἡ Σύνοδον, ἣτις μετὰ ταῦτα ὑπὸ πάντων τούτων τῶν Ἐπισκόπων ἀναγνωρίζεται. Σύνοδος τις δύναται νὰ ᾔηται γενικὴ χωρὶς νὰ ᾔηται οἰκουμενικὴ. Ἡ ἐν Τριδέντῳ Σύνοδος ἦτο γενικὴ σύνοδος (;), ἀλλ' ἀπεφάνθη μόνον ἐν ὀνόματι μερίδος τινὸς τῆς καθολικῆς χριστιανοσύνης καὶ τούτου ἕνεκα δὲν ἦτο οἰκουμενικὴ. Ἐλευθέρᾳ οἰκουμενικῇ σύνοδος, εἰς ἣν ἐποιοῦν ἔφεςιν αἱ ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τῆς Ἀναμορφώσεως ἐκ τῆς Ῥωμαϊκῆς ἑδρας χωρισθεῖσαι μερίδες τῆς δυτικῆς Ἐκκλησίας, εἶναι ἡ ὑψίστη αὐθεντία, ἣν ὁ Χριστὸς ἀφῆκεν ἐπὶ τῆς γῆς. Διὰ τοιαύτης Συνόδου δύναται ν' ἀρθῇ ἐκ τοῦ συμβόλου ἡ προσθήκη «καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ», ἣτις παρεισῆχθη εἰς τὸ σύμβολον οὐχὶ κανονικῶς, ἐκφράζει ὅμως περὶ τῆς θείας οὐσίας ἀποκεκαλυμμένην ἀλήθειαν, ἣτις δύναται νὰ παραχθῇ δι' ἀναγκαίου συλλογισμοῦ ἐκ τῆς Ἄ. Γραφῆς, καὶ διὰ τῆς παραδόσεως ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων ἀρκούντως μαρτυρεῖται. Ἀφοῦ δὲ ἅπαξ ἡ διατύπωσις τῆς ἀληθείας ταύτης συνήφθη μετὰ τοῦ συμ-

βόλου τῆς πίστεως, ἡ ἐξάλειψις αὐτῆς ἤθελεν ἐπενεῖναι σκάνδαλον εἰς τὰς καρδίας τῶν χριστιανῶν τῆς Δύσεως, καὶ ἴσως χειρόν τι. Ἡ ἐξάλειψις τῆς προσθήκης ἤθελε θεωρηθῇ ὑπὸ πολλῶν, ὡς ἐὰν ὁ Θεὸς δὲν εἶχεν ἀποκαλύψει σχέσιν τινα τοῦ Υἱοῦ πρὸς τὴν αἰδιῶν ἐκπόρευσιν τοῦ Ἄ. Πνεύματος ἐκ τοῦ Πατρὸς. Εἶναι πολὺ εὐκολώτερον νὰ προξενηθῇ τοιαύτη βλάβη ἢ νὰ ἐπανορθωθῇ αὕτη. Δὲν πιστεύω, εἶπεν ὅτι ἡ γενικὴ συνέλευσις τῆς ἀμερικανικῆς Ἐκκλησίας ἤθελεν εἶναι ἀρμοδία νὰ ἐξάλειψῃ τὴν προσθήκην ἐκ τοῦ συμβόλου καὶ ἐλπίζω ὅτι δὲν θέλει πράξει τοῦτο. Τὴν συγκρότησιν οἰκουμενικῆς Συνόδου κατὰ τὰς παρούσας περιστάσεις θεωρεῖ, εἶπεν, ἀπίθανον καὶ ἀποτρέπει ἀπὸ παντὸς προώρου βήματος, ὅπερ ἡδύνατο νὰ συγχύσῃ ἡ κλονίσῃ τὴν πίστιν πολλῶν εἰς τὰς ἀποκεκαλυμμένας ἀληθείας περὶ τῆς θείας οὐσίας.

Ὁ δὲ Δοιλλίγγερος εἶπεν ὅτι τὸ τέλος τῆς ἐξηγήσεως τοῦ Liddon, ἐν ᾧ ἀπορρίπτεται ἡ παραδοχὴ δύο ἀρχῶν, μόλις ἡδύνατο νὰ ικανοποιήσῃ τοὺς Ἀνατολικούς. Τοιαύτη ἐξήγησις ἐγένετο ἐπανειλημμένως ἐν προτέrais διαπραγματεύσεσιν ὑπὸ τῶν Λατίνων, ἀλλ' οἱ Ἕλληνες δὲν ἀπεδέχθησαν αὐτὴν ὡς ἀποχρῶσαν. Ὁ Turrecremata προέτεινε μάλιστα εἰς αὐτοὺς πανηγυρικὴν καταδίκην τῆς διδασκαλίας περὶ δύο ἀρχῶν. Ὁ δὲ Meyrick εἶπεν ὅτι καὶ ὁ ἀρχιεπίσκοπος Σύρου ἐκήρυξεν ὡς ἀνεπαρκῆ τοιαύτην ἐξήγησιν. Ὁ δὲ Howson εἶπεν ὅτι φοβεῖται μήπως αἱ προτάσεις τοῦ Liddon δώσωσιν ἀφορμὴν εἰς νέας διαφωνίας, καὶ διὰ τοῦτο συνιστᾷ τὸ ἑαυτοῦ συντομώτερον σχέδιον, περὶ οὗ ἐγένετο λόγος ἐν τῇ προηγουμένῃ τετάρτῃ συνελεύσει. Δὲν φοβεῖται δὲ, εἶπε, μήπως ἡ ἐξάλειψις τῆς προσθήκης διακινδυνεύσῃ τὴν πίστιν εἰς τὴν Τριάδα. Ἐν τῇ ἀμερικανικῇ Ἐκκλησίᾳ εὐχονται πλεῖστοι τὴν ἐξάλειψιν ταύτην. Καθ' ὅσον γνωρίζει, εἶπε, 56 διοικήσεις ἐνετείλαντο τοῖς ἀντιπροσώποις αὐτῶν νὰ ψηφίσωσιν ὑπὲρ τῆς ἀποκαταστάσεως τοῦ ἀρχεγόνου τύπου. Δὲν ἐννῶ πῶς δύναται τις νὰ διεκδικῇ εἰς τὴν προσθήκην οἶονε οἰκουμενικόν τινα χαρακτῆρα. Καθ' ὅσον αὐτὸς γνωρίζει, ἐθνικὴ τις σύνοδος ἀπεφάσισε τὴν προσθήκην τῆς λέξεως, ἀναμάρτητός τις Πάπας ἀπεδοκίμασε ταύτην, ἕτερος δὲ τις ἀπεδέξατο αὐτήν. Ἀληθῆς οἰκουμενικὴ Σύνοδος δὲν δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς δυνατή.

Ὁ δὲ Λόρδος Plunket εἶπεν. Νομίζω, ὅτι αἱ συνελεύσεις ἡμῶν προτίθενται τὴν ἑνωσιν τῆς χριστιανοσύνης, οὐχὶ μόνον τῶν Ἐκκλησιῶν. Ἡ πρότασις τοῦ Liddon αὐξάνει τὸν ἀριθμὸν τῶν δογμάτων καὶ δὲν δύναται νὰ προάγῃ τὸν σκοπὸν ἐκεῖνον. Σκοπιμώτερον δὲ θεωρεῖ τὴν ἀπλὴν ἐξάλειψιν τῆς προσθήκης.

Ὁ δὲ διάσημος συγγραφεὺς καὶ καθηγητὴς τῆς θεολογίας Schaff εἶπεν ἐν περιλήψει τὰ ἐξῆς. Δικαίως ἐγένετο ἐν τῇ συνελεύσει ἐπάνοδος ἐκ τῶν μεταγενεστέρων διαιρέσεων εἰς τὸν κοινὸν κορμὸν τῆς ἀρχαίας ἀδιαίρετου Ἐκκλησίας ὡς ἀξιοσεβάστου βάσεως τῆς ἐνώσεως τῶν Ἐκκλησιῶν. Ἀλλὰ καὶ ἐνταῦθα δὲν δύναται τις νὰ μένῃ, ἀλλὰ πρέπει ν' ἀναδράμῃ τις ἐκ τοῦ

ἡρμοῦ εἰς τὴν ῥίζαν, ἐκ τοῦ ποταμοῦ εἰς τὴν πηγὴν, ἐκ τοῦ φωτισμοῦ εἰς τὴν ἔμπνευσιν, ἐκ τῆς Ἀναφορφώσεως καὶ τῶν Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας εἰς τοὺς Ἀποστόλους, εἰς αὐτὸν τὸν Χριστόν, καὶ ἐν τούτῳ τῷ κοινῷ κέντρῳ πάντων τῶν πιστῶν θέλουσι συναντηθῇ τελευταῖον καὶ συνεννοηθῇ ἅπασαι αἱ ἐνωτικαὶ κινήσεις. Πᾶν δὲ ὅ,τι ἀληθές καὶ καλὸν ἡ ἱστορία παρήγαγεν ἐν τῇ Ἀνατολῇ ἢ τῇ Δύσει, ἐν τῇ ἀρχαιότητι, ἐν τῷ μέσῳ αἰῶνι καὶ ἐν τοῖς νεωτέροις χρόνοις δὲν δύναται νὰ ἀπολεσθῇ, ἀλλὰ μένει στοιχεῖον τῆς βιωτικῆς πείρας καὶ τοῦ ἀφθάρτου πλούτου τῆς χριστιανισμοῦ.

Ἡ περὶ τῆς προσθήκης «καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ» διαφωνία, ἥτις εἶναι ζωτικὸν ζήτημα τῆς ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας, ἔχει τρεῖς ἐπόψεις, ἐξηγητικὴν, ἱστορικὴν καὶ δογματικὴν. Κατὰ τὴν ἐξηγητικὴν ἔποψιν ἐξεταζόμενον τὸ ζήτημα στρέφεται περὶ τὴν ἐρμηνείαν χωρίων τινῶν τοῦ Σωτῆρος, ἐν οἷς λέγει ὅτι τὸ ἅγιον Πνεῦμα «παρὰ τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύεται» (Ἰωάν. ΙΕ'. 26) καὶ πέμπεται ὑπὸ τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ» (Ἰωάν. ΙΔ'. 26, ΙΕ'. 26 πρὸς βλ. ΙΣΤ'. 7). Ἡ ἀλήθεια αὕτη τῆς Γραφῆς ἐν τῇ ἀπλῇ ἐννοίᾳ τῆς λέξεως εἶναι ἀποχρῶσα ὡς ἄρθρον πίστεως καὶ ὡς βάσις τῆς ἐκκλησιαστικῆς κοινωνίας. Τὸ «ἐκπορεύεσθαι» ἀναφέρεται πιθανῶς εἰς αἰδίου, ἐσωτερικὴν ἐνέργειαν ἐν τῇ θεότητι, ἀντιστοιχοῦσαν εἰς τὴν αἰδίου γέννησιν τοῦ Υἱοῦ, τὸ δὲ «πέμπειν» περὶ οὗ ὁ Σωτὴρ ὁμιλεῖ ὡς περὶ μέλλοντος (πέμψω), καὶ ὅπερ ἐξαρτᾶ ἐκ τῆς πρὸς τὸν Πατέρα μεταβάσεως αὐτοῦ, ἀνήκει πάντως εἰς τὴν οἰκονομικὴν Τριάδα καὶ ἤρξατο ἀπὸ τῆς πεντηκοστῆς. Τὰ περαιτέρω εἶναι ἔργον τῆς ἐπιστημονικῆς ἐρμηνείας καὶ τῆς θεολογικῆς θεωρίας, ἥτις πρέπει νὰ ἀφεθῇ ἐλευθέρᾳ. Ὅθεν σύμφωνον πρὸς τὴν Γραφὴν εἶναι οὔτε τὸ «μόνον» τῆς ἐλληνικῆς Ἐκκλησίας, οὔτε τὸ «καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ» τῆς λατινικῆς Ἐκκλησίας ὡς πρὸς τὴν ἐκπόρευσιν τοῦ Πνεύματος (διότι περὶ τῆς διττῆς ἀποστολῆς ἀμφότεραι εἰσὶ σύμφωνοι). Καὶ τὸ ἐν ὡς καὶ τὸ ἕτερον εἶναι ἀνθρωπίνῃ προσθήκη, ἥτις δὲν πρέπει νὰ ἀποβῇ στοιχεῖον τοῦ δόγματος. Ἡ Ἐκκλησία οὐδὲν δικαίωμα ἔχει νὰ ἐξέλθῃ ἐν τοῖς συμβόλοις τῆς πίστεως πέραν τοῦ περεχομένου τῆς ἁγίας Γραφῆς. Τὸ σύμβολον δὲν πρέπει νὰ ᾔηται σύστημα δογματικῆς, ἀλλὰ πρέπει νὰ περιλαμβάνῃ ἐν μορφῇ ὡς οἶόν τε σαφεῖ καὶ δημῶδει μόνον τὸ θεῖον τῆς ἀποκαλύψεως περιεχόμενον, καὶ νὰ περιορίζηται εἰς ἐκεῖνο, ὅπερ εἶναι ἔργον τῆς πίστεως. Κατὰ δὲ τὴν ἱστορικὴν καὶ τὴν τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ δικαίου ἔποψιν ἐξεταζόμενον τὸ ζήτημα πρέπει νὰ λυθῇ ἀπολύτως ὑπὲρ τῆς ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας· διότι εἶναι γεγονὸς καὶ ὑπ' αὐτοῦ τοῦ Πάπα Λέοντος τοῦ Γ'. μαρτυρούμενον, ὅτι τὸ «καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ» εἶναι μεταγενεστέρα καὶ παράνομος προσθήκη τῆς λατινικῆς Ἐκκλησίας εἰς τὸ σύμβολον τῶν ἐν Νικαίᾳ καὶ Κωνσταντινουπόλει οἰκουμένων Συνόδων, ὅπερ οὐδέποτε ἔπρεπε νὰ μεταβληθῇ, καὶ μάλιστα ἄνευ συναινέσεως τῆς ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας τῆς συνταξάσης τὸ σύμβολον τοῦτο. Ὅθεν ἤθελεν εἶναι ἀπλῇ πρᾶξις τῆς ἱστορικῆς δικαιοσύνης ν' ἀρθῇ ἡ προσθήκη ἐκ τοῦ συμβόλου καὶ ν' ἀποκατασταθῇ ὁ ἀρχέγονος τύπος τούτου. Κατὰ δὲ τὴν δογματικὴν ἢ μεταφυσικὴν ἔποψιν ἐξεταζόμενον τὸ

ζήτημα περὶ τῆς ἐκπορεύσεως τοῦ ἁγίου Πνεύματος βυθίζεται εἰς τὸ ἀνεξερεύνητον βάθος τῆς ἐσωτερικῆς τριαδικῆς ἐνεργείας τῆς αἰδίου Θεότητος. Ἐν τῇ φορᾷ τοῦ χρόνου ἀνεπτύχθησαν δύο τύποι διδασκαλίας περὶ τοῦ ζητήματος τούτου. Ἡ ἐλληνικὴ Ἐκκλησία ἀποδίδει μεγάλην βαρύτητα εἰς τὴν μοναρχίαν τοῦ Πατρὸς ὡς τῆς μόνης αἰτίας τῆς Θεότητος καὶ διακρίνει ἀκριβῶς τὴν αἰδίου ἐκπόρευσιν τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἀπὸ τῆς ἐν χρόνῳ ἀποστολῆς αὐτοῦ, καὶ ἐπομένως διδάσκει τὴν ἐκπόρευσιν αὐτοῦ ἐκ μόνου τοῦ Πατρὸς καὶ θεωρεῖ τὴν ἐκπόρευσιν ταύτην ὡς ἰδίωμα τοῦ Πνεύματος, πρὸς δὲ ὁ Υἱὸς οὐδεμίαν σχέσιν ἔχει, ὡς τὸ Πνεῦμα οὐδεμίαν σχέσιν ἔχει πρὸς τὴν αἰδίου γέννησιν τοῦ Υἱοῦ. Ἡ δὲ δυτικὴ Ἐκκλησία ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τοῦ Αὐγουστίνου χάριν τοῦ ὁμοουσίου τοῦ Υἱοῦ λαμβάνουσα τὴν λατινικὴν λέξιν processio ἐπὶ εὐρυτέρας ἐννοίας ἔφθασεν εἰς τὴν διδασκαλίαν περὶ τῆς ἐξ ἀμφοτέρων ἐκπορεύσεως τοῦ Πνεύματος καὶ ἐδήλωσε συγχρόνως τὴν συνάφειαν τῆς περὶ ἐκπορεύσεως τοῦ Πνεύματος καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ διδασκαλίας μετὰ τῆς σωτηριολογίας, ἥτις οὐδέποτε ἀνεπτύχθη ἐντελῶς ἐν τῇ ἐλληνικῇ Ἐκκλησίᾳ. Ἐν ταῖς τάσεσι τῶν δύο τύπων τῆς διδασκαλίας ταύτης προσκύπτει τις εἰς θεωρητικὰ δυσχερεῖας, ἃς ὁ περιορισμένος ἀνθρώπινος νοῦς ἴσως οὐδέποτε δύναται νὰ λύσῃ, ὡς δὲν δύναται τις διὰ τινος κάδου νὰ ἐξαντλήσῃ τὴν θάλασσαν, διότι ἰστάμεθα ἐνταῦθα πρὸ τοῦ ἀμέτρου ὠκεανοῦ τῆς Θεότητος. Ὅθεν ὀφείλομεν νὰ ὁμολογῶμεν ταπεινῶς τὴν ἀτέλειαν τῆς ἡμετέρας γνώσεως, ἡ δὲ ταπεινοφροσύνη καὶ ἀγάπη ἔπρεπε νὰ προσεγγίσῃ ἡμᾶς πρὸς ἀλλήλους. Ἀμφότεροι οἱ τρόποι τῆς ἐκδοχῆς τῆς διδασκαλίας ταύτης ἔχουσιν ἀληθές τι καὶ δίκαιον καὶ εἰσὶ ψευδεῖς ἐν τῇ ἀποκλειστικότητι αὐτῶν. Ἐνίοτε ἐγένετο ἀμοιβαία προσέγγισις ἐκ μέρους μὲν τῶν Ἀνατολικῶν διὰ τῆς φράσεως «διὰ τοῦ Υἱοῦ», ἐκ μέρους δὲ τῶν Δυτικῶν διὰ τῆς τοῦ Αὐγουστίνου λέξεως principaliter. Ὁ καὶ εἰς τοὺς Ἀνατολικούς ἀπόδεκτος τύπος τοῦ συμβιβασμοῦ εἶναι «τὸ ἅγιον Πνεῦμα προέρχεται ἐκ Πατρὸς δι' Υἱοῦ» (processio spiritus a Patre per filium), ἐνῶ ὁμοταγῇ τινα διπλὴν ἐκπόρευσιν οἱ Ἀνατολικοὶ οὐδέποτε θέλουσι παραχωρήσει· διότι τότε ἔπρεπε νὰ ἐγκαταλίπωσιν ἅπασαν τὴν ἐαυτῶν ἱστορίαν. Ἡ ὑπολειπομένη δὲ διαφορὰ ἐν τῇ ἐκδοχῇ πρέπει νὰ ἀφεθῇ ἐλευθέρᾳ ἐντὸς τῶν ὁρίων τῆς κοινῆς ἀναγνωριζομένης ἀληθείας τῆς Γραφῆς. Ἡ ἐνωσις τοῦ μέλλοντος πρέπει νὰ ἐπιτρέπῃ μεγάλην ποικιλίαν προσωπικῶν καὶ ἐθνικῶν διαφορῶν. Δὲν θέλομεν ἀπορροφητικὴν ἐνωσιν ἢ νεκράν ταυτότητα, ἀλλὰ ζῶσαν ἐνότητα ἐν τῇ ἐλευθερίᾳ καὶ ἐλευθερίᾳ ἐν τῇ ἐνότητι. Δεόμεθα ἀπλῆς καὶ εὐρείας βάσεως τῆς ἐνώσεως. Προέτεινε δὲ ὁ Schaff τὴν ἐξῆς πρότασιν ὡς βάσιν τῶν συσκέψεων. «Πιστεύομεν καὶ ὁμολογοῦμεν ἐν συμφωνίᾳ μετὰ τῆς ἁγίας Γραφῆς, ὅτι τὸ ἅγιον Πνεῦμα ἐκπορεύεται ἐκ τοῦ Πατρὸς (Ἰωάν. ΙΕ', 26 «τὸ Πνεῦμα τῆς ἀληθείας, ὃ παρὰ τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύεται») καὶ πέμπεται ὑπὸ τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ (Ἰωάν. ΙΔ' 26 τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, ὃ πέμψει ὁ Πατὴρ ἐν τῷ ὀνόματί μου, ΙΕ' 26, «ὃν ἐγὼ πέμψω», ΙΣΤ' 7 «πέμψω αὐτὸν πρὸς Ὑμᾶς»), καὶ ὅτι ἡ πρὸς τὴν Γραφὴν σύμφωνος

αὕτη ἀλήθεια εἶναι ἀποχρῶσα ὡς ἄρθρον πίστεως καὶ ὡς βάσις τῆς ἐκκλησιαστικῆς κοινωνίας».

Ὁ δὲ Langdon εἶπεν· Ἀναθέσωμεν τὸ πρᾶγμα μετὰ πάσης ἐμπιστοσύνης εἰς τὴν ἐπιτροπὴν καὶ τὸ καθ' ἡμᾶς παρακαλέσωμεν τὸ ἅγιον Πνεῦμα, ἵνα διὰ τῆς ἐπιστάσεως αὐτοῦ εὐλογήσῃ τὰς συζητήσεις αὐτῆς περὶ τῆς αἰδίου ἐκπορεύσεως αὐτοῦ.

Κατὰ τὴν πρώτην συνεδρίαν τῆς ἐπιτροπῆς (Σάββατον 2/14 Αὐγούστου π. μ.) ὁ Δοιλλίγγερος ἀνέγνω κατὰ πρῶτον τὰς ἐξῆς ὑπ' αὐτοῦ διατυπωθείσας προτάσεις,

α Συμφωνοῦμεν ἐν τοῖς ἐπομένοις ἄρθροις.

1. Ἐν τῇ ἀποδοχῇ τῶν συμβόλων καὶ περὶ πίστεως ἀποφάσεων τῆς ἀρχαίας ἀδιαιρέτου Ἐκκλησίας.

2. Ἐν τῇ ἀναγνωρίσει ὅτι ἡ προσθήκη «καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ» ἐν τῷ συμβόλῳ δὲν ἐγένετο κατὰ κανονικὸν ἐκκλησιαστικὸν τρόπον καὶ δύναται διὰ μελλούσης ἀληθοῦς οἰκουμενικῆς Συνόδου καὶ πάλιν νὰ ἐξαλειφθῇ.

3. Ὁμολογοῦμεν ἅπαντες ἐκείνην τὴν διδασκαλίαν περὶ ἁγίου Πνεύματος, ἣν ὁ ἅγιος Ἰωάννης ὁ Δαμασκηνὸς ἐν τοῖς συγγράμμασιν αὐτοῦ ἐξέθηκεν ὡς τὴν διδασκαλίαν, ἐν ᾗ ἡ παράδοσις τῶν Πατέρων πιστῶς ἀνεπλάσθη.

4. Ἀπορρίπτομεν πᾶσαν δόξαν καὶ πᾶσαν ἐκφρασιν, ἐν ᾗ τυχὸν ἤθελε περιέχεσθαι ἡ παραδοχὴ δὺο ἀρχῶν ἢ αἰτιῶν ἐν τῇ Τριάδι.

5. Ἄν διὰ τῆς λέξεως «ἐκπορεύεσθαι» ἐννοῇται ἐκείνη ἡ σχέσις τῆς ἐξαρτήσεως ἢ παραγωγῇ, δι' ἧς τὸ Πνεῦμα εἶναι καὶ κέκτῃται πᾶν ὅτι εἶναι καὶ ἔχει διὰ τῆς ἀρχεγόνου μεταδόσεως τῆς οὐσίας τοῦ Πατρὸς εἰς τε τὸ δευτέρον καὶ εἰς τὸ τρίτον πρόσωπον τῆς Τριάδος, τότε εἶναι ὀρθὸν νὰ διδάσκῃ τις μετὰ τῆς ὀρθοδόξου ὁμολογίας, ὅτι τὸ ἅγιον Πνεῦμα ἐκπορεύεται ἐκ μόνου τοῦ Πατρὸς, ὡς τῆς πηγῆς καὶ ἀρχῆς τῆς ὅλης Θεότητος.

6. Ἐπειδὴ δὲ ὁ θεῖος Λόγος ἢ ὁ Υἱὸς ὡς ἡ ὁμοούσιος εἰκὼν τοῦ Πατρὸς, δὲν πρέπει νὰ ἀποκλείηται ἐκ τῆς αἰδίου ἐκείνης ἐνεργείας, δι' ἧς τὸ Πνεῦμα ἔχει ὑποστατικὴν ὑπαρξιν, διδάσκουσιν οἱ Πατέρες καὶ ἡμεῖς μετ' αὐτῶν, ὅτι εἶναι ὀρθόδοξον νὰ λέγωμεν ὅτι τὸ ἅγιον Πνεῦμα ἐκπορεύεται ἐκ τοῦ Πατρὸς διὰ τοῦ Υἱοῦ (Κύριλλος), καὶ ὅτι ἡ ἐκφρασις αὕτη εἶναι δογματικῶς ἀκριβεστέρα τῆς περὶ ἐκπορεύσεως ἐξ ἀμφοτέρων.

7. Διδάσκουσιν ἐπίσης καὶ ἡμεῖς μετ' αὐτῶν, ὅτι μετὰ τοῦ 'Υιοῦ καὶ τοῦ Ἀγίου Πνεύματος ὑφίσταται ἡ σχέσις αἰδίου μεταδόσεως τῆς οὐσίας καὶ δηλοῦσι τὴν σχέσιν ταύτην διὰ τοιούτων φράσεων, οἷον τὸ Πνεῦμα ἔχει τοιαύτην σχέσιν πρὸς τὸν Υἱόν, οἷαν ὁ Υἱὸς πρὸς τὸν Πατέρα (Κύριλλος)· τὸ Πνεῦμα «ἀναπαύεται ἐν Υἱῷ», ἐκλάμπει αἰδίως ἐκ τοῦ Υἱοῦ, προχέεται ἐκ τοῦ στόματος τοῦ Λόγου, ὅστις εἶναι τὸ στόμα τοῦ Πατρὸς· ὁ Υἱὸς εἶναι ἡ πηγὴ, ἐξ ἧς τὸ ἅγιον Πνεῦμα πηγάζει. Τὸ Πνεῦμα εἶναι τὸ ἴδιον Πνεῦμα τοῦ Υἱοῦ καὶ εἶναι ὁμοούσιον τῷ Υἱῷ. Ὁμοουσία δὲ ὑπάρχει κατὰ τὸν Βασίλειον καὶ Κύριλλον μόνον ἐν ἐκείνοις τοῖς προσώποις, ὧν τὸ ἐν παράγεται ἐκ τοῦ ἐτέρου.»

Μετὰ ταῦτα ὁ Δοιλλίγγερος ἀνέγνω τὰς ὑπὸ τοῦ Liddon, Howson, Meyrick, Langdon καὶ May σχεδιασθείσας προτάσεις, ὧν τὰς μὲν τρεῖς εἶδομεν ἤδη ἀνωτέρω (σελ. 12, 13, 22), ἡ δὲ τοῦ Langdon καὶ ἡ τοῦ May προτάσεις δὲν συνεζητήθησαν. Τέλος ὁ Δοιλλίγγερος ἀνέγνω τὰς ὑπὸ τῶν Ἀνατολικῶν προβληθείσας προτάσεις, ἃς εἶδομεν ἀνωτέρω (σελ. 20). Κατὰ τῆς πρώτης προτάσεως οὐδεμίαν ἀντίρρησην ἐγένετο. Τὴν δὲ δευτέραν προτάσιν ὁ Δοιλλίγγερος συναινοῦντων καὶ ἄλλων παρέστησεν ὡς μὴ ἀπόδεκτον εἰς οὐδένα Δυτικὸν καὶ ὡς μέλλουσιν νὰ ἐπιφέρῃ νέον κώλυμα εἰς τὴν ἑνωσιν. Προσέθηκε δὲ ὅτι ἡ πρότασις αὕτη ἀντίκειται καὶ εἰς τὴν διδασκαλίαν τῶν ἐλλήνων Πατέρων, ἰδίως Κυρίλλου τοῦ Ἀλεξανδρείας. Τὰ δὲ μέλη τῆς ἐπιτροπῆς τῶν Ἀνατολικῶν ἐσπούδαζον νὰ ἀποδείξωσιν ὅτι οἱ Ἕλληνες Πατέρες δὲν διδάσκουσιν ὅτι ὁ Υἱὸς μετέχει τῆς ὑπάρξεως, ἀλλὰ μόνον τῆς ἐκφάνσεως ἢ ἐκλάμψεως τοῦ Πνεύματος, ἥτις πρέπει νὰ διακρίνηται ἀπὸ τῆς ὑπάρξεως. Τέλος ἐγένετο συζήτησις περὶ τῶν ὑπὸ τοῦ Δοιλλίγγερος διατυπωθεῖσων προτάσεων. Ἡ μὲν πρώτη πρότασις ἐγένετο ἀπόδεκτος μετὰ τινος παραλλαγῆς· κατὰ δὲ τοῦ δευτέρου μέρους τῆς δευτέρας προτάσεως «καὶ διὰ μελλούσης ἀληθοῦς οἰκουμενικῆς Συνόδου» κτλ ἐγένετο ὑπὸ τῶν Ἀνατολικῶν ἡ ἀντίρρησης, ὅτι πρὸς ἐξάλειψιν προσθήκης μὴ κανονικῶς ἐν τῷ συμβόλῳ προστεθείσης δὲν ὑπάρχει ἀνάγκη ἀποφάσεως οἰκουμενικῆς Συνόδου. Ἀπεφασίσθη δὲ νὰ παραλειφθῇ τὸ δεύτερον μέρος τῆς προτάσεως. Συζητουμένης τῆς τρίτης προτάσεως οἱ ἄγγλοι θεολόγοι ἐκφράζουσι τὴν εὐχὴν νὰ μνημονευθῇ ἐν αὐτῇ ἀντὶ Ἰωάννου τοῦ Δαμασκηνοῦ, ὅστις ὑπὸ πολλῶν θεωρεῖται ὡς Πατὴρ τῆς ἐλληνικῆς μᾶλλον ἢ τῆς γενικῆς Ἐκκλησίας, ἀρχαιότερός τις Πατὴρ τῆς Ἐκκλησίας ἔχων ἀναμφισβήτητον κύρος ἐν ἀπάσῃ τῇ Ἐκκλησίᾳ. Οἱ μὲν ὠνόμαζον Κύριλλον τὸν Ἀλεξανδρείας, οἱ δὲ τὸν Ἐπιφάνιον ἢ Βασίλειον ἢ Γρηγόριον τὸν Ναζιανζηνὸν καὶ τὸν Δίδυμον. Τέλος ἀπεφασίσθη ἀντὶ Ἰωάννου τοῦ Δαμασκηνοῦ νὰ μνημονευθῶσι καθόλου οἱ Πατέρες τῆς ἀδιαιρέτου Ἐκκλησίας. Ἡ δὲ τετάρτη πρότασις ἐγένετο ἀπόδεκτος ἄνευ συζητήσεως· περὶ δὲ τῶν λοιπῶν προτάσεων οὐδὲν ἀπεφασίσθη. Τὰς οὕτω δὲ μεταβληθείσας καὶ ἀποδέκτους γενομένας τέσσαρας ταύτας προτάσεις ἐν τῇ συνεδρίᾳ τῆς ἐπιτροπῆς ἀνεδέχθη ὁ Δοιλλίγγερος νὰ προβάλῃ εἰς τὴν μετὰ μεσημβρίαν ὁρισθεῖσαν γενικὴν συνέλευσιν. Ἐξέφρασε δὲ τέλος τὴν πρόθεσιν αὐτοῦ νὰ ὁμιλήσῃ πάλιν περὶ τοῦ κύρους τῶν ἀγγλικανῶν χειροτονιῶν, προσθεὶς ὅτι δὲν πρόκειται περὶ ἀποφάσεως τινος περὶ τοῦ ζητήματος τούτου, ἀλλὰ μόνον περὶ διαφωτίσεως αὐτοῦ.

Ἐν τῇ μετὰ μεσημβρίαν συγκροτηθείσῃ γενικῇ συνελεύσει ὁ Δοιλλίγγερος ἀνήγγειλεν εἰς αὐτὴν ὅτι ἡ πρὸ μεσημβρίας ἐργασθεῖσα ἐπιτροπὴ δὲν ἐπέρανεν εἰσέτι τὸ ἔργον, ἐγένετο δὲ μόνον ἀρχή τις, ἀλλ' ὅμως τοιαύτη, ὥστε πρέπει νὰ ἐλπίζωμεν ὅτι θέλομεν προχωρήσει περαιτέρω καὶ διὰ τοῦτο δὲν θέλουσι λήξει σήμερον αἱ συνελεύσεις.

Μέχρι τοῦδε, εἶπε, συνεφωνήσαμεν περὶ τεσσάρων ἄρθρων. Πρὶν ἢ ἀναγνώσω ταῦτα, προσθέτω, εἶπε, γενικὴν τινα παρατήρησιν πρὸς διευκόλυνσιν τῆς

ὁρθῆς ἐκτιμῆσεως αὐτῶν. Εἰ καὶ φαίνεται τολμηρὸν καὶ ἄνευ ἐλπίδος νὰ ἀποπειροῖται τις νὰ λύσῃ ἐν τοσοῦτῳ βραχεὶ χρόνῳ ζήτημα, ὅπερ ἐπὶ μίαν χιλιετηρίδα ἐπὶνεγκε μέγα σχίσμα ἐν τῇ χριστιανοσύνῃ, δι' ὅπερ κυρίως ἔνοχος εἶναι ἡ ῥωμαϊκὴ Ἐκκλησία, ὡς ἀπέδειξα, ἀλλ' ὅμως ἅπαντες ἡμεῖς συνήλθομεν ἐνταῦθα, εἶπε, μετὰ ἐλπίδων μᾶλλον ἢ ἥ-τον ἀσφαλῶν περὶ συνεννόησεως καὶ πιστεύω ὅτι ἔχομεν λόγον πρὸς τοιαύτην ἐλπίδα· διότι ἡ ἱστορία τῶν θρησκευτῶν διδάσκει ἱστορικὸν τινα νόμον, καθ' ὃν μεγάλαι θρησκευτικαὶ ἔριδες ἐπὶ ἑκατονταετηρίδας διαρκοῦσι καὶ πᾶσα λύσις τῆς ἔριδος φαίνεται ἀδύνατος, ἔπειτα ὅμως ἔρχεται ἐποχὴ, ἐν ἣ αἱ αἰτίαι τῆς μὴ καταπαύσεως τῆς ἔριδος ἐκλείπουσι καὶ τὸ ἐπὶ ἑκατονταετηρίδας ἀδύνατον γίνεται δυνατόν, ὡς γίνεται δῆλον ἐκ τῆς ἱστορίας τῆς μεγάλης θρησκευτικῆς ἔριδος, ἣν ὁ Ἀρειανισμὸς προεκάλεσεν. Οὕτως ἐπέρχεται τέλος ἐν ἀπάσαις ταῖς θρησκευτικαῖς ἔρισιν ἐποχὴ, καθ' ἣν ἀποβαίνει γενικῶς ζωηρὰ ἡ συνειδήσις, ὅτι τὰ ἐν οἷς δύναται νὰ ὑπάρχῃ συμφωνία ἢ νὰ κατορθωθῇ συνεννόησις, εἰσὶ τὸ οὐσιῶδες, τὰ δὲ ἐν οἷς δὲν δύναται νὰ κατορθωθῇ ἐνωσίς τις εἰσὶ τὸ ἥ-τον οὐσιῶδες. Ὅθεν πολλοὶ ἐξ ἡμῶν ἐν διαφόροις χώραις καὶ ἐν διαφόροις μέρεσι τῆς Ἐκκλησίας ἔφθασαν εἰς τὴν πεποίθησιν ὅτι καὶ ἐν τῇ μεγάλῃ ἔριδι περὶ τῆς ἐκπορεύσεως τοῦ ἁγίου Πνεύματος μετεβλήθη ἡ θέσις. Εἰς τὴν μεταβολὴν δὲ τῆς θέσεως ταύτης συνετέλεσεν ἡ ἐν Οὐατικανῷ σύνοδος, ὡς ἔδειξα. Οἱ Ἀνατολικοὶ δὲν δύνανται νὰ φοβῶνται ἐξ ἡμῶν ἱεραρχικὰς τάσεις ἐν ταῖς περὶ ἐνώσεως διαπραγματεύσεσιν, ὡς ἄλλοτε ἐν αὐταῖς ἀνεμιγνύοντο τοιαῦται καὶ ἄλλαι τάσεις. Καὶ αἱ πολιτικαὶ δὲ περιστάσεις τῆς ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας ἐγένοντο εὐνοϊκώτεραι· διότι αὕτη ἀπολαύει τῆς προστασίας τοῦ ἰσχυροῦ ῥωσικοῦ κράτους, καὶ δὲν δύναται νὰ φοβῆται πλέον καταπίεσιν τινα ἐκ τῆς Δύσεως. Οὐ μόνον δὲ ὡς πρὸς τὸ ζήτημα περὶ ἐκπορεύσεως τοῦ Πνεύματος ἐγένετο μεγάλη μεταβολὴ ἐν τοῖς πνεύμασιν, ἀλλ' ὡς πρὸς τὴν θρησκείαν καθόλου. Ἐν τῷ γιγαντείῳ ἀγῶνι μεταξὺ τῆς χριστιανικῆς πίστεως καὶ τῆς ἀπιστίας ἢ τοῦ ὕλισμοῦ ὑπάρχει φόβος μήπως πλὴν τῆς χριστιανικῆς πίστεως ἤθελον ἀπολεσθῇ καὶ ἄλλοι θησαυροὶ τοῦ πολιτισμοῦ, οἵτινες εἰσὶν ἔργον ἐκείνης τῆς πίστεως. Ἀπέναντι τούτου τοῦ ἰσχυροῦ ἀγῶνος δὲν πρέπει ν' ἀποδίδωμεν μεγάλην βαρύτητα εἰς καθαρῶς θεωρητικὰ ζητήματα, καὶ δὲν πρέπει νὰ ἐξακολουθῶμεν νὰ ἐρίζωμεν μόνον διὰ τὸν λόγον ὅτι οἱ ἡμέτεροι πρόγονοι περὶ τούτου ἤριζον. Ὡς πρὸς τὸν μεγάλον ἐκείνον πόλεμον φαίνεται εἰς ἡμᾶς ἡ διαφωνία αὕτη ὡς κληρονομία, ἣν ἐκληροδότησεν εἰς ἡμᾶς θεολογικὸν πνεῦμα καθ' ὑπερβολὴν διαιρετικόν. Πρὸς τούτοις πρὸ τῆς ἀνακαλύψεως τῆς τυπογραφίας ἐγένοντο μεγάλοι νοθεῖαι χωρίων Πατέρων ἐν τε τῇ ἀνατολικῇ καὶ τῇ δυτικῇ Ἐκκλησίᾳ πρὸς ἱεραρχικοὺς σκοποὺς. Καὶ περὶ τοῦ ζητήματος τῆς ἐκπορεύσεως τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἐγένοντο τοιαῦται νοθεῖαι· ἐν δὲ τῇ ἐν Φλωρεντίᾳ συνόδῳ ἐγένετο ἐπὶ τρεῖς ἑβδομάδας ἔρις, ἂν χωρίον τι τοῦ Βασιλείου εἶναι νόθον. Ἐν ᾧ δὲ δυσκόλως ἠδύνατό τις πρότερον νὰ διακρίνῃ τὰς νοθεῖας ταύτας, νῦν ἐσμέν ἐξησφαλισμένοι, ἐνεκα δὲ τῆς προόδου τῶν κριτικῶν ἐρευνῶν μὴ-

λις ἔχομεν πλέον ἀνάγκην νὰ ἐρίζωμεν περὶ γνησιότητος τῶν μαρτυριῶν.

Μετὰ τοὺς λόγους τούτους ὁ Δοιλλίγγερος ἀνέγνω τὰ ἐξῆς τέσσαρα ἄρθρα, περὶ ὧν συνεφώνησεν ἡ ἐπιτροπὴ, συνιστῶν αὐτὰ εἰς τὴν συνέλευσιν πρὸς παραδοχὴν.

1. Συμφωνοῦμεν ἐν τῇ ἀποδοχῇ τῶν οἰκουμενικῶν συμβόλων καὶ τῶν περὶ πίστεως ἀποφάνσεων τῆς ἀρχαίας ἀδιαιρέτου Ἐκκλησίας.

2 Συμφωνοῦμεν ἐν τῇ ἀναγνώρισει ὅτι ἡ προσθήκη σκαὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ δὲν ἐγένετο κατὰ ἐκκλησιαστικὸν κανονικὸν τρόπον.

3 Ὁμολογοῦμεν ἅπαντες τὴν περὶ ἁγίου Πνεύματος διδασκαλίαν, ὡς αὕτη διδάσκεται ὑπὸ τῶν Πατέρων τῆς ἀδιαιρέτου Ἐκκλησίας.

4 Ἀπορρίπτομεν πᾶσαν δόξαν καὶ πᾶσαν φράσιν, ἐν ἣ τυχὸν ἤθελε περιέχεσθαι ἡ ἀποδοχὴ δὲ ἀρχῶν ἢ αἰτιῶν ἐν τῇ Τριάδι.»

Ἡ συμφωνία περὶ τῶν τεσσάρων τούτων ἄρθρων, εἶπεν, εἶναι καλὴ ἀρχὴ παρέχουσα πολλὰς προσδοκίας. Διασαφηνίζων δ' ἕκαστον ἄρθρον, ὡς πρὸς τὸ πρῶτον ἄρθρον παρετήρησεν ὅτι ὁ χρόνος τῆς ἀρχαίας ἀδιαιρέτου Ἐκκλησίας φθάνει μέχρι τῆς ὀγδόης ἑκατονταετηρίδος, καὶ εἶναι ὁ χρόνος τῶν ἀληθῶς οἰκουμενικῶν Συνόδων. Οἰκουμενικὰ σύμβολα εἶναι τὰ ὑπὸ τῶν οἰκουμενικῶν Συνόδων διατυπωθέντα, ἰδίως τὸ τῶν ἐν Νικαίᾳ καὶ ἐν Κωνσταντινουπόλει συνόδων σύμβολον. Ἀληθεῖς οἰκουμενικαὶ Σύνοδοι εἶναι μόνον ἐκεῖναι, ἐν αἷς παρεστάθησαν δι' ἀντιπροσώπων αἱ Ἐκκλησίαι ἀμφοτέρων τῶν γλωσσῶν, συνεκροτήθησαν δ' ἅπασαι ἐν τῇ Ἀνατολῇ, αἱ δ' ἀποφάσεις αὐτῶν συνετάχθησαν ἐλληνιστί. Ἀπὸ τοῦ χωρισμοῦ τῶν δὲ Ἐκκλησιῶν ἡ συγκρότησις οἰκουμενικῆς Συνόδου ἦτο ἀδύνατος πλέον. Διὰ πλαστογραφίαν γενομένων ἐν Ῥώμῃ περὶ τὰς ἀρχὰς τῆς 6 ἑκατονταετηρίδος διεδόθη ἐν τῇ Δύσει ἡ θεωρία ὅτι πᾶσα ὑπὸ τοῦ Πάπα συγκαλουμένη καὶ διευθυνομένη σύνοδος ἰσοδυναμεῖ πρὸς οἰκουμενικὴν σύνοδον καὶ ὅτι ὁ Πάπας πρέπει ν' ἀποφασίσῃ περὶ τῆς οἰκουμενικότητος συνόδου τινός. Αἱ πλαστογραφίαι αὗται εἶναι ἀλληλογραφία τις μεταξὺ τοῦ Πάπα Ῥώμης Σιλβέστρου καὶ τῆς ἐν Νικαίᾳ Συνόδου, καθ' ἣν ἡ σύνοδος αὕτη ἤτησε τὴν ἐπικύρωσιν τῶν ἀποφάσεων παρὰ τοῦ Πάπα, ὅστις παρέσχεν αὐτὴν εἰς ταύτας. Τοῦτο ἦτο ὀλέθριον μέσον τῆς ἀπαλλοτριώσεως τῶν δὲ Ἐκκλησιῶν· διότι οἱ Ἀνατολικοὶ δὲν ἀνεγνώρισαν τὰς λατινιστὶ γενομένης νοθείας καὶ ἀπέβησαν νῦν ἐν γένει φιλύποπτοι πρὸς πᾶσαν ὑπὸ τῶν Λατίνων παραγομένην μαρτυρίαν οὐχὶ ἄνευ λόγου. Ἐτι ἐν Φλωρεντίᾳ ὁ Ἰωάννης de Montenegro ἀνέγνω λεγομένην τινα ἀπόφασιν Κυρίλλου τοῦ Ἀλεξανδρείας ὑπὲρ τῆς ἀπολύτου αὐθεντίας τοῦ Πάπα, ἣτις ἦτο μία ἐκ τῶν πλαστογραφιῶν, δι' ὧν Θωμᾶς ὁ Ἀκυνάτης ἠπατήθη. Ἀπὸ τῆς 6 ἑκατονταετηρίδος αἱ δὲ Ἐκκλησίαι ἀπηλλοτριώθησαν ἀπ' ἀλλήλων πάντοτε ἐπὶ μᾶλλον διὰ τοῦ ἐνωτικοῦ τοῦ Πάπα Ὁρμίσδα, διὰ τῆς ἔριδος περὶ τῶν τριῶν κεφαλαίων, τῆς περὶ εἰκόνων ἔριδος κτλ. Ἐν τῇ 9 ἑκατονταετηρίδι ἄρχεται ἡ περὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἔρις, καὶ ἕκτοτε προέβαινε τὸ πρᾶγμα πάντοτε ἐπὶ τὸ χειρόν. Ἀφοῦ δὲ ἐπὶ πολλὸν χρόνον οὐδεμία οἰκουμενικὴ Σύνοδος συνεκροτήθη, ἤρξαντο κατὰ τὴν 12

ἐκατονταετηρίδα οἱ Πάπαι νὰ συγκαλῶσι λεγομένας οἰκουμενικάς Συνόδους χωρὶς οὐδὲ ν' ἀποπειραθῶσι νὰ προσκαλέσωσιν εἰς ταύτας τοὺς Ἀνατολικούς. Ἐπὶ Ἰννοκεντίου τοῦ Γ' διωρίσθησαν Λατῖνοι ὡς πατριάρχαι καὶ ἐπίσκοποι ἀνατολικῶν ἐδρῶν, οἵτινες ἔπειτα ἐθεωροῦντο ὡς ἀντιπρόσωποι τῆς ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας. Ἐν τῇ δευτέρᾳ ἐν Λουγδούνῳ καὶ τῇ ἐν Φλωρεντίας συνόδῳ παρευρέθησαν μὲν Ἕλληνες ἐπίσκοποι, ἀλλὰ παρακινήθεντες μόνον ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων αὐτοκρατόρων ἕνεκα μόνον πολιτικῶν λόγων. Ἀληθῶς οἰκουμενικὴ τις σύνοδος εἶναι ἐπὶ τοῦ παρόντος, ἵσως δὲ ἐπὶ πολὺν καιρὸν ἔτι, ἀδύνατος. Τὸ ἐν Ῥώμῃ ἐν ἔτει 1870 παρασταθὲν ἦτο μόνον εἰδωλον συνόδου, ἀληθῆς τις τραγικοκωμῳδία. Ἀλλ' ὅμως ὑπολείπονται εἰς ἡμᾶς ἔτι σωτήρια μέσα, ἅτινα θέλομεν νὰ μεταχειρισθῶμεν εὐσυνειδήτως. Ὁ κοινὸς ἐχθρὸς, αἱ στρατιαὶ τῆς ἀπιστίας προσεγγίζουσι πάντοτε ἐπὶ μᾶλλον· ἐπομένως ὀφείλομεν διὰ παντὸς μέσου νὰ μὴ ἀφήσωμεν ἀνοικτάς τὰς πυλῶναις πληγὰς, ὑφ' ὧν τὸ σῶμα τῆς χριστιανοσύνης τήκεται. Ἐὰν ἐπιτύχωμεν νὰ κλείσωμεν μίαν ἐξ αὐτῶν, τότε πρέπει ἐκ νέου ν' ἀναζωογονηθῇ ἡ ἡμετέρα χριστιανικὴ ἐλπίς.

Πρὸς παραδοχὴν τοῦ δευτέρου ἀρθροῦ κινεῖ ἡμᾶς πρῶτον ἡ συνειδήσις τοῦ γενομένου σφάλματος, καὶ δεύτερον ἡ πεποίθησις ὅτι οἱ Ἀνατολικοὶ ἐν τῇ εἰλικρινεῖ ἀναγνωρίσει τούτου τοῦ σφάλματος θέλουσι γνωρίσει τὴν καλὴν ἡμῶν θέλησιν.

Αἱ ἐν τῷ συμβόλῳ τῆς ἐν Νικαίᾳ καὶ ἐν Κωνσταντινουπόλει Συνόδου λέξεις « τὸ ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐκπορευόμενον » ἔπρεπε νὰ μείνωσιν ἄθικτοι, διότι εἶναι αἱ λέξεις αὐτοῦ τοῦ Χριστοῦ. Ἡ προσθήκη « καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ » εἰσῆχθη κατὰ πρῶτον ἐν Ἰσπανίᾳ κατὰ τὴν ἕκτην ἐκατονταετηρίδα. Οἱ Πάπαι ἀνθίσταντο ἐπὶ πολὺν χρόνον κατὰ τῆς ἀναγνωρίσεως τῆς προσθήκης καὶ μόλις ἐν ἐποχῇ μεγάλου θεολογικοῦ ζόφου κατὰ τὰς ἀρχὰς τῆς 11 ἐκατονταετηρίδος ἐγένετο ἀπόδεκτος ἐν Ῥώμῃ ἡ προσθήκη. Δικαίως δύναται τις νὰ εἴπῃ κατ' αὐτῆς ὅτι εἰς τοὺς θείους λόγους προστίθησιν ἀνθρωπίνους καὶ ὅτι αὐθαίρετως ὑπὸ μερίδος τῆς Ἐκκλησίας προσετέθη εἰς τὸ σύμβολον οἰκουμενικῆς Συνόδου. Ὅθεν διὰ τοῦ δευτέρου ἀρθροῦ ἐπανορθοῦμεν τὸ ἐφ' ἡμῖν μόνον παλαιὰν παρανομίαν. Τὰ δὲ ἄρθρα 3 καὶ 4 δὲν ἐπιδέονται διασαφήσεώς τινος, εἶπεν. Ἐπειδὴ οἱ Ἀνατολικοὶ νομίζουσιν ὅτι ὁ δυτικὸς τύπος τῆς διδασκαλίας συνεπάγεται μετὰ λογικῆς ἀναγκαιότητος τὴν παραδοχὴν δύο ἀρχῶν ἐν τῇ θεότητι, ἀποκρούει τὴν παραδοχὴν ταύτην τὸ τέταρτον ἄρθρον, ὅπερ ἄλλως καὶ ὑπὸ τῆς Ῥωμαϊκῆς Ἐκκλησίας δὲν θέλει ἀμφισβητηθῇ. Οἱ ἐν τῷ τρίτῳ ἀρθρῳ μνημονευόμενοι Πατέρες τῆς ἀδαιρέτου Ἐκκλησίας εἰσὶν οἱ Πατέρες μέχρις Ἰωάννου τοῦ Δαμασκηνοῦ συμπεριλαμβανομένου.

Εἰς τὴν ἐρώτησιν τοῦ Δοιλλιγγέρου ἂν ἐπιθυμῇ τις συζητήσιν τινα περὶ τῶν προτάσεων τῆς ἐπιτροπῆς, ὁ Overbeck, γερμανὸς ἐπιστρέψας εἰς τὴν ἀνατολικὴν Ἐκκλησίαν, ἀπεκρίθη ἐν τῷ πρώτῳ ἀρθρῳ ἔπρεπε νὰ δηλωθῇ ὁ ἀριθμὸς τῶν ὡς οἰκουμενικῶν ἀναγνωριζομένων Συνόδων. Ὡς πρὸς τὴν ἐβδό-

μην οἰκουμενικὴν Σύνοδον προορᾶται ὅτι πολλοὶ Ἀγγλικανοὶ δὲν συμφωνοῦσι πρὸς τοὺς Ὀρθοδόξους. Ὁ δὲ Δοιλλιγγέρος εἶπεν ὅτι δὲν ὑπῆρχεν ἀφορμὴ νὰ ῥηθῇ τι ἐν τῷ ἀρθρῳ τούτῳ περὶ τοῦ ἀριθμοῦ τῶν γενικῶν Συνόδων· διότι ὁ λόγος εἶναι μόνον περὶ τῶν εἰς τὴν πίστιν ἀναφερομένων ἀποφάνσεων. Ἡ ἐν Ἐφέσῳ Σύνοδος δὲν ἐξέδωκεν ὅρους περὶ πίστεως. Αἱ δὲ ἀποφάσεις τῆς ἐβδόμης Συνόδου περὶ τῆς χρήσεως τῶν εἰκόνων ἀναφέρονται εἰς τὰ τῆς διακοσμήσεως καὶ οὐχὶ εἰς τὰ τῆς πίστεως. Ὁ δὲ Overbeck παρετήρησεν ὅτι τὸ πρᾶγμα δὲν εἶναι ἐπουσιῶδες, διότι ἀγγλικανὸς τις κληρικὸς ἐπιστρέψας εἰς τὴν ἀνατολικὴν Ἐκκλησίαν, ἕνεκα ἀμφισβησιῶν περὶ τῆς ἐβδόμης Συνόδου ἀπεκλείσθη ἔπειτα ἐκ τῆς κοινωνίας μετὰ τῆς ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας. Εἰπόντος τοῦ Δοιλλιγγέρου ὅτι, ἐὰν θέλωμεν νὰ πραγματευθῶμεν μετὰ τοῦ ζητήματος τῆς ἐκπορεύσεως τοῦ Πνεύματος καὶ ἄλλα ζητήματα, δυσχεραίνομεν τὸ ἔργον ἡμῶν, ὁ κύριος Ν. Δαμαλᾶς παρετήρησεν ὅτι τὸ ζήτημα πόσαι σύνοδοι ἀναγνωρίζονται ὡς οἰκουμενικαὶ εἶναι μεγάλης σπουδαιότητος εἰς ἡμᾶς, διότι κατὰ τὰς ἀποφάσεις αὐτῶν ἐξηγοῦμεν τὴν Γραφὴν. Ὁ δὲ Δοιλλιγγέρος ἀπήντησεν ὅτι τὸ ζήτημα εἶναι μὲν σπουδαῖον, ἀλλὰ δὲν πρέπει εἰς τὴν συζήτησιν τῆς διδασκαλίας περὶ τοῦ Πνεύματος ν' ἀναμιζώμεν τὸ ὅλως ἑτερογενὲς ζήτημα περὶ τῆς ἐβδόμης οἰκουμενικῆς Συνόδου καὶ τῆς προσκυνήσεως τῶν εἰκόνων. Εἰς δὲ τοὺς λόγους τοῦ Reinkens ὅτι οὐδεὶς ἐξ αὐτῶν διανοεῖται νὰ προσέλθῃ εἰς τοὺς κόλπους τῆς ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας, καὶ ὅτι ἐὰν θέλωμεν νῦν νὰ λύσωμεν καὶ ζητήματα τῆς διακοσμήσεως (Disciplin) δὲν ἐρχόμεθα εἰς πέρας, ὁ Overbeck ἀπήντησεν ὅτι δὲν ἤθελε νὰ ἐπιφέρῃ συζήτησιν περὶ ἑτερογενῶν ζητημάτων, ἀλλὰ μόνον νὰ γνωρίζη πόσων Συνόδων οἱ περὶ πίστεως ὅροι ἀναγνωρίζονται ὡς αὐθεντικοί.

Μετὰ τοὺς λόγους τούτους, οἵτινες ἀντηλλάχθησαν μετὰ τῶν δύο μερῶν, ἐπειδὴ ἡ συζήτησις ἐκινδύνευε νὰ λάβῃ ἐριστικὸν χαρακτῆρα, ἐνόμισα καλὸν νὰ εἴπω τὰ ἑξῆς· Ἐὰν καλῶς ἐνθυμῶμαι, ἀνέγνων ἐν τῇ ἐπισήμῳ ἐκθέσει τοῦ ἐν Κολωνίᾳ συνεδρίου (Congress) τῶν Παλαιοκαθολικῶν ὅτι οἱ Παλαιοκαθολικοὶ ἐπανειλημμένως ἐξέφρασαν ὅτι ἴστανται ἐπὶ τοῦ ἐδάφους τῶν ἐπτά οἰκουμενικῶν Συνόδων τῆς ἀδαιρέτου Ἐκκλησίας (*). Ἀλλ' ἐνταῦθα δὲν πρόκειται περὶ τοῦ ἀριθμοῦ τῶν οἰκουμενικῶν Συνόδων, ἀλλὰ περὶ τῆς διδασκαλίας τῆς ἐκπορεύσεως τοῦ ἁγίου Πνεύματος. Ἴσως ἡδύνατο χάριν μείζονος σαφηνείας καὶ πρὸς ἀποφυγὴν παρανοήσεων νὰ ῥηθῇ ἐν ἀρχῇ τοῦ πρώτου ἀρθροῦ « ὡς πρὸς τὸ ζήτημα περὶ τῆς ἐκπορεύσεως τοῦ ἁγίου Πνεύματος συμφωνοῦμεν ἐν τῇ ἀποδοχῇ » κ.ε.φ. . . . (πρβλ. Bericht. σελ. 84.)

(*) Verhandlungen des zweiten Altkatholiken-Congresses zu Köln officielle Ausgabe S. 86. Köln und Leipzig 1872. Πρβλ. τὴν τοῦ παρελθόντος ἔτους ἐκθεσίν μου πρὸς τὴν Ἱερὰν Σύνοδον σελ. 6, στίχ. 2—5 καὶ στίχ. 46 κ.ε.φ.

Εἰς τοὺς λόγους τούτους, ἀποκρινόμενος ὁ ἐπίσκοπος **Reinkens**, εἶπεν ὅτι δὲν ἔχει νὰ ἀντεῖπῃ τι. Εἰς δὲ τὴν ἐρώτησιν τοῦ Δοιλλίγγερου ἂν οἱ Ἀνατολικοὶ ἐπιθυμῶσι τὴν προταθεῖσαν προσθήκην, ὁ ἐπίσκοπος Γεννάδιος ἀπήντησεν, ὅτι ἡ ἀνατολικὴ Ἐκκλησία παραδέχεται ἐπτὰ οἰκουμενικὰς Συνόδους, αἵτινες ὥρισαν ὅλην τὴν διδασκαλίαν καὶ τὸ πολίτευμα τῆς Ἐκκλησίας.

Ὁ δὲ Δοιλλίγγερος εἶπεν ὅτι ἡ ἐπιτροπὴ ἔλαβε καὶ ἐξεπλήρωσε τὴν ἐντολὴν νὰ διατυπώσῃ προτάσεις περὶ τῆς ἐκπορεύσεως τοῦ Πνεύματος, ὡς πρὸς δὲ τὸ ζήτημα περὶ τοῦ ἀριθμοῦ τῶν γενικῶν Συνόδων δὲν ἔλαβε ἐντολὴν τινὰ οὐδὲ ἐμάντευσέ τις ὅτι ἐνταῦθα διὰ τινος « μεταβάσεως εἰς ἄλλο γένος » ὡς πρὸς τὸν ἀριθμὸν τῶν γενικῶν Συνόδων ἠθέλομεν μετατεθῆ εἰς θέσιν κατηγορουμένων. Εἰπόντος δὲ τοῦ Ἰάνυσεφ ὅτι τὸ ὑπὸ τοῦ **Overbeck** τεθὲν ζήτημα δὲν εἶναι ὅλως χωριστὸν καὶ ὅτι δὲν προτείνει μὲν μεταβολὴν τινὰ, ἀλλ' ὅτι τὸ ζήτημα περὶ τῆς διακοσμήσεως δεῖται διασαφήσεως εἰς τὸ μέλλον, καὶ ἐρωτήσαντος τοῦ Δοιλλίγγερου ἂν ἡ πρότασις ἔπρεπε νὰ παραπεμφθῇ εἰς τὴν ἐπιτροπὴν, ἥτις θέλει συνεδριάσῃ αὔριον, ὁ τότε μὲν ἀρχιμανδρίτης, νῦν δὲ Μητροπολίτης Σερρῶν Βρυένιος ἀπεκρίθη ὅτι δὲν εἶναι ἀνάγκη. Τὰ ζητήματα περὶ τῆς ἐκπορεύσεως τοῦ Πνεύματος καὶ περὶ τοῦ ἀριθμοῦ τῶν γενικῶν Συνόδων δὲν συνάπτονται ἐσωτερικῶς καὶ ἀναγκαίως. Διὰ τοῦτο δυνάμεθα τὸ τελευταῖον ζήτημα νὰ ἐπιφυλάξωμεν εἰς τὸ μέλλον καὶ νὰ περιορισθῶμεν νῦν εἰς τὸ πρῶτον. Ἐγὼ δὲ εἶπον ὅτι ἐπίσης δὲν θεωρῶ ἀναγκαίαν μεταβολὴν τινὰ τοῦ πρώτου ἄρθρου. Ἐὰν ἡ ἔκφρασις τούτου ἦναι καθ' ἑαυτὴν ἀόριστος, δύναται νὰ προσδιορισθῇ διὰ τῆς ἤδη πρότερον ἐν τῷ ἐν Κολωνίᾳ συνεδρίῳ τῶν Παλαιοκαθολικῶν γενομένης ἀποφάνσεως (Ἐκθεσις πρὸς τὴν Ἱερὰν Σύνοδον ἔνθα ἀνωτέρω). Ὁ δὲ Δοιλλίγγερος εἰπὼν ὅτι, ἐὰν μὴ ὑπάρχῃ ἀντίρρησις τις, θεωρεῖ τὰ τέσσαρα ἄρθρα ὡς ἀποδεδεγμένα, ὡμίλησεν ἔπειτα περὶ τοῦ κύρους τῶν ἀγγλικανῶν χειροτονιῶν, περὶ ὧν καὶ κατὰ τὸ παρελθὸν ἔτος ἐποιήσατο λόγον (Ἐκθεσις πρὸς τὴν Ἱ. Σύνοδον σελ. 23). Μετὰ ταῦτα ὁ κοσμητὼρ τῆς **Chester Howson** ἐξέφραξε παρατηρήσεις τινὰς ὡς πρὸς τὴν κατὰ τὸ παρελθὸν ἔτος ἀπόδεκτον γενομένην πρότασιν περὶ εὐχαριστίας (πρὸβλ. Ἐκθεσιν πρὸς τὴν Ἱ. Σύνοδον σελ. 25), καθ' ἣν αὕτη εἶναι « ἡ ἐπὶ γῆς παράστασις καὶ παρουσία ἐκείνης τῆς μιᾶς προσφορᾶς τοῦ Χριστοῦ », εἰπὼν ὅτι ἐν Ἀγγλίᾳ τινὲς ἀποδίδουσιν εἰς τὰς λέξεις ταύτας σημασίαν, ἣν καὶ αὐτὸς ἀποδέχεται, ὅτι δηλαδὴ κατ' αὐτοὺς ἡ ἱερὰ μυσταγωγία εἶναι ἀπαιρουσία μὲν, διότι ἐν αὐτῇ καταγγέλλομεν τὸν θάνατον τοῦ Κυρίου ἄχρις οὗ ἔλθῃ, παράστασις δὲ, διότι οἱ ἐν τῇ θείᾳ εὐχαριστίᾳ λαβόντες τὴν διὰ τῆς θυσίας τοῦ Χριστοῦ κτηθεῖσαν χάριν παριστῶσιν ἅμα τῷ θεῷ ὡς ἁμαρτωλοὶ τὴν θυσίαν ἐκείνην· ἡ δὲ μετὰ τῶν λέξεων « ἥτις (θυσία) διηνεκῶς προσφέρεται ἐν τῷ οὐρανῷ ὑπὸ τοῦ Χριστοῦ » συνδεομένη ἔννοια πρέπει νὰ περιορισθῇ διὰ τοῦ ἀποκαλυφθέντος γεγονότος, ὅτι ἡ θυσία αὐτοῦ διὰ τὴν ἁμαρτίαν ἐφάπαξ ἀπετελέσθη, πρὶν ἢ ἀναληφθῇ εἰς τοὺς οὐρανούς. Τὴν ἐρμηνείαν ταύτην ἀντέκρουεν ἕτερος Ἀγγλικανὸς, ὁ εὐγλωττος ἱερεὺς **Liddon**, δείξας ὅτι αὕτη ἀντίκειται εἰς τὴν φυσικὴν ἔννοιαν τῆς προ-

τάσεως καὶ εἰς τὴν περὶ τῆς θυσίας ἔννοιαν τῆς χριστιανικῆς ἀρχαιότητος.

Κατὰ δὲ τὴν δευτέραν συνεδρίαν τῆς ἐπιτροπῆς γενομένην τῇ 3|15 Αὐγούστου μ. μ. ὁ Δοιλλίγγερος προέβαλεν ἔκθεσιν τινὰ τοῦ ἐπισημοτάτου ἑλλήνου θεολόγου Εὐγενίου τοῦ Βουλγάρειος (*) περὶ τῆς ἐκπορεύσεως τοῦ

(*) « Οὐδεὶς οὔτε τῶν πάλαι, οὔτε τῶν νῦν ὀρθοδοξούντων Ἀνατολικῶν ἀπηνήσατό ποτε, οὐδ' ἀρνήσεται τὸ δι' Υἱοῦ τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον παρὰ τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύεσθαι, εἰμὴ τις ἄλλος ὑπεισῇ παραδογματισμοῦ ὑπανοίας λόγος, τῇ παραχρῆσει τοῦ δι' Υἱοῦ εἰς τὸ ἐξ Υἱοῦ, ὡς ἐξ αἰτίου τῷ Πνεύματι τῆς ὑπάρξεως.

Τὸ μὲν γὰρ δι' Υἱοῦ λέγομεν, τὸ δὲ ἐξ Υἱοῦ οὐ λέγομεν, κατὰ τὸν θεῖον Δαμασκηνόν, ἐκεῖνο μὲν ὡς μεσιτείαν ἀπλῶς ὑπεμφαίνον τὴν τοῦ Υἱοῦ . . . τοῦτο δὲ (δηλ. τὸ ἐξ Υἱοῦ) ὡς καὶ τὸν Υἱὸν αὐτὸν αἰτίαν ὄντα ὑπεμφαίνον τοῦ Πνεύματος, οὗ τινος, καθάπερ οὖν καὶ τοῦ Υἱοῦ, ὁ Πατὴρ μόνος αἴτιος ἐστίν· ὅτι δὲ τὸ Πνεῦμα ἐκ τοῦ Πατρὸς προσεχῶς, ἀλλ' οὐ δι' Υἱοῦ, οὐδεὶς δῆπου ὀρθοδόξων ἀποδέχεται, οὐδ' ἐστὶν ὅστις ἐν Γραικοῖς ποτε τοῦτο καὶ φήσῃ· πάντες γὰρ οἱ εὐσεβεῖν αἰρούμενοι, τὴν τοῦ Υἱοῦ ἐπιγινώσκουσι μεσιτείαν ἐπὶ τῆς προόδου τοῦ θεοῦ Πνεύματος παρὰ τοῦ Πατρὸς, τοῖς τε ἄλλοις τῶν θεηγόρων διδασκάλων καὶ τῷ Νύσσης ἐπόμενοι Γρηγορίῳ, τῷ τὸ Πνεῦμα οὐχὶ προσεχῶς ἐκ τοῦ πρώτου (δηλ. ἐκ τοῦ Πατρὸς), ἀλλὰ « διὰ τοῦ προσεχῶς ἐκ τοῦ πρώτου » θεολογήσαντι. Καὶ γὰρ καὶ ἀνάγκη πᾶσα τὸν ἐκπορεύεσθαι τὸ Πνεῦμα ὁμολογήσαντα ἐκ τοῦ Πατρὸς τὴν μεσιτείαν ὑποθέσθαι τὴν τοῦ Υἱοῦ. Εἴη γὰρ ἂν ἄλλως υἱὸς καὶ αὐτὸ τὸ Πνεῦμα δογματιζόμενον τοῦ Θεοῦ καὶ πατρὸς πάνυ ἀτόπως, εἰ καθάπερ ὁ υἱὸς προσεχῶς καὶ αὐτὸ προῆι ἐκ τοῦ πατρὸς, ἢ πατὴρ, μὴ τοῦ Υἱοῦ, δι' ὃν καὶ πατὴρ ἐστὶ, μεσιτεύοντος. Καὶ τοι γὰρ ἅμα ἐκ τοῦ Θεοῦ καὶ πατρὸς ἀμερίστως καὶ ἀδιαστάτως καὶ ὁ υἱὸς καὶ τὸ πνεῦμά ἐστι, διὰ γε μὴν τὸ ἀσθενὲς τῆς καθ' ἡμᾶς διανοίας τῶν μεταβατικῶς μὲν καὶ κατὰ μέρος τὰ ὄντα ἐπαναπολεῖν, μὴ ἐποπτικῶς δὲ οὐδ' ἅμα τὰς τῶν νοουμένων ἀντιλήψεις ἀπομάττεσθαι πεφυκότων, οὐδ' ἂν νοηθεῖν ὅλως πατὴρ ὢν ὁ πατὴρ ὁ προάναρχος, μὴ προαδουούσης πως ἢ καὶ συμπροϊούσης τῆς φιλαίς ἐπινοίαις οἷον παρχτυπουμένης γεννήσεως τοῦ συνανάρχου Υἱοῦ . . . Ὅθεν τὸ πνεῦμα διὰ τοῦ Μονογενοῦς ταύτη γε μεσιτεύοντος τῷ πατρὶ καὶ διὰ τοῦτο κυρίως καὶ παναληθῶς πατὴρ καὶ ὄντι καὶ ὑμνουμένῳ ἐκ τοῦ πατρὸς καὶ αὐτὸ τοιῶδε λόγῳ τῇ τοῦ υἱοῦ μεσιτείᾳ, ἐκπροϊέναι ὁμολογεῖται, « ὥστε καὶ τὸ μονογενὲς ἀναμφίβολον ἐπὶ τοῦ υἱοῦ μένειν, καὶ τὸ ἐκ τοῦ πατρὸς εἶναι τὸ πνεῦμα μὴ ἀμφιβάλλειν, τῆς τοῦ υἱοῦ μεσιτείας καὶ ἐαυτῷ τὸ μονογενὲς φυλαττούσης, καὶ τὸ πνεῦμα τῆς φυσικῆς πρὸς τὸν πατέρα σχέσεως μὴ ἀπειργούσης ». (Αἱ λέξεις ἐκ τοῦ « ὥστε » μέχρι τέλους εἶναι εἰλημμέναι ἐκ τοῦ Γρηγορίου τοῦ Νύσσης).

Ἐκ τῆς ἀνακρίσεως Νικηφόρου τοῦ Βλεμμύδου ἐν τῷ τρίτῳ τόμῳ τῆς ὑπὸ Εὐγενίου ἐκδόσεως τῶν ἀπάντων Ἰωσήφ τοῦ Βρυεννίου.

Πνεύματος, παρατηρήσας ὅτι οἱ δυτικοὶ θεολόγοι ἀποδέχονται πᾶν ὅ,τι ἐν αὐτῇ περιέχεται. Εἰς τοὺς λόγους τούτους ἐγένετο ἐκ μέρους τῶν Ῥώσων ἡ παρατήρησις ὅτι, ἐπεὶ τὸ περὶ οὗ ὁ λόγος σύγγραμμα ἐξεδόθη μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Εὐγενίου, δὲν δύναται τις νὰ ἦναι βέβαιος ὅτι ἐκφράζει ἐντελῶς καὶ ἀκριβῶς τὴν πεποιθήσιν τοῦ συγγραφέως. Ὁ δὲ Δοιλλίγγερος εἶπεν ὅτι ὡς πρὸς τὸ δόγμα περὶ τῆς ἐκπορεύσεως κυρίως δὲν ὑπάρχει ἀντιθέσεις, ἡ δὲ ὑπάρχουσα ἀντιθεσις προέρχεται κυρίως ἐκ τῆς διαφορᾶς τῆς ὀνοματολογίας καὶ ὅτι ἐλπίζει νὰ φθάσωμεν εἰς τελείαν συμφωνίαν τούτῳ χριστον εἰς τὸ μέλλον. Διαφορὰ δὲ τις ὡς πρὸς τὴν θεωρητικὴν διατύπωσιν τῆς διδασκαλίας ὑπάρχει κατὰ τοῦτο, ὅτι οἱ μὲν Ἀνατολικοὶ διακρίνουσιν ἐκπόρευσιν τοῦ πνεύματος κατὰ τὴν ὑπαρξίν ἀπὸ τῆς ἐκλάμψεως ἢ ἐκφάνσεως αὐτοῦ, οἱ δὲ Δυτικοὶ ἀγνοοῦσι ταύτην τὴν διάκρισιν. Ἀλλ' ἡ διαφορὰ αὕτη ἀναφέρεται μόνον εἰς τὴν θεολογικὴν θεωρίαν, οὐχὶ δὲ εἰς τὸ δόγμα. Ἡμεῖς οἱ Δυτικοί, εἶπε, δυνάμεθα ν' ἀναγνωρίσωμεν ἄνευ ἐνδοιασμοῦ τὴν εἰρημένην διάκρισιν τῶν Ἀνατολικῶν χωρὶς νὰ παραιτήσωμεν τὴν διατύπωσιν τῆς διδασκαλίας ἡμῶν.

Μετὰ τοὺς λόγους τούτους οἱ Ἀνατολικοὶ διεσάφησαν ἐπανειλημμένως τὴν διάκρισιν ταύτην, τινὲς δ' αὐτῶν παρετήρησαν ὅτι ἡ ἐκλάμψις δὲν πρέπει νὰ ἐννοηθῇ ὡς χρονικὴ, ἀλλ' ὡς αἰδῖος ἐνέργεια. Ἐπειτα δὲ ἐρμηνεύοντες οἱ Ἀνατολικοὶ τὰς ἐκφράσεις τοῦ Κυρίλλου «ἐκπορεύεται ἐκ τοῦ πατρὸς τὸ πνεῦμα, ἀλλ' οὐκ ἀλλότριόν ἐστι τοῦ υἱοῦ», ἢ αἰδῖον τοῦ υἱοῦ καὶ ἄλλας ὁμοίας ἐκφράσεις, ἐσπούδαζον νὰ πείσωσι τοὺς Παλαιοκαθολικοὺς καὶ Ἀγγλικανοὺς ὅτι δι' αὐτῶν ἐκφράζεται μόνον ἡ ὁμοουσία τοῦ ἁγ. Πνεύματος καὶ τοῦ Υἱοῦ, οὐχὶ δὲ ἡ ἐκ τοῦ Υἱοῦ ἐκπόρευσις τοῦ Πνεύματος. Μετὰ ταῦτα ὁ Δοιλλίγγερος προέβαλεν ἑξ' ἐκ τῶν προτάσεων ὑπ' αὐτοῦ καὶ τοῦ καθηγητοῦ **Langen** καὶ **Liddon** διατυπωθείσας, ἃς τὰ μέλη τῆς ἐπιτροπῆς τῶν Ἀνατολικῶν παρεδέξαντο πλὴν τῆς τρίτης, περὶ ἧς ἐπεφυλάχθησαν ν' ἀποφανθῶσιν ὀριστικῶς, ὅπως ὑποβάλωσιν αὐτὴν εἰς τὴν ἔγκρισιν τῆς συνελεύσεως τῶν Ἀνατολικῶν.

Τῇ ἐσπέρᾳ τῆς αὐτῆς ἡμέρας ἅπαντες οἱ Ἀνατολικοὶ συνελθόντες ἐν ἰδιαιτέρᾳ συνελεύσει ὑπὸ τὴν προεδρίαν τοῦ ἀοιδίμου Ἀρχιεπισκόπου Σύρου συνεσκέφθημεν περὶ τῶν ἐξῆς προτάσεων, ἃς ἡ ἐπιτροπὴ τῶν Ἀνατολικῶν ὑπέβαλε πρὸς συζήτησιν.

α' Αποδεχόμεθα τὴν περὶ τοῦ ἁγ. Πνεύματος διδασκαλίαν τοῦ ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Δαμασκηνοῦ, ὡς αὕτη διατυπώσεται ἐν ταῖς ἐπομέναις παραγράφοις.

1. Τὸ ἅγιον Πνεῦμα ἐκπορεύεται ἐκ τοῦ Πατρὸς ὡς τῆς ἀρχῆς, αἰτίας, καὶ πηγῆς τῆς θεότητος (περὶ ὀρθ. φρονήμ. 1. κατὰ Μανιχ. 4).

2. Τὸ ἅγιον Πνεῦμα δὲν ἐκπορεύεται ἐκ τοῦ Υἱοῦ, διότι ἐν τῇ θεότητι ὑπάρχει μόνον μία ἀρχή, μία αἰτία, ἐξ ἧς προέρχεται πᾶν ὅ,τι ἐν τῇ θεότητι ὑπάρχει (ἐκδοσις ὀρθοδόξου πίστεως 1, 8 ἀπὸ τοῦ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα οὐ λέγομεν, Πνεῦμα δὲ Υἱοῦ ὀνομάζομεν).

3. Τὸ ἅγιον Πνεῦμα ἐκπορεύεται ἐκ τοῦ Πατρὸς διὰ τοῦ Υἱοῦ (ἐκδ. ὀρθοδ.

πίστ. 1, 12· αὐτὸ δὲ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐκφαντορικὴ τοῦ κρυφίου τῆς θεότητος δύναμις τοῦ Πατρὸς, ἐκ Πατρὸς μὲν δι' Υἱοῦ ἐκπορευομένη» αὐτόθι. «Υἱοῦ δὲ Πνεῦμα οὐχ ὡς ἐξ αὐτοῦ, ἀλλ' ὡς δι' αὐτοῦ ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐκπορευόμενον». κατὰ Μανιχ. 5· «διὰ τοῦ λόγου αὐτοῦ ἐξ αὐτοῦ τὸ Πνεῦμα αὐτοῦ ἐκπορευόμενον» περὶ τρισαγ. ὕμνου 28· «Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐκ τοῦ Πατρὸς διὰ τοῦ Υἱοῦ καὶ λόγου προϊόν»).

4. Τὸ ἅγιον Πνεῦμα εἶναι εἰκὼν τοῦ Υἱοῦ τῆς εἰκόνος τοῦ Πατρὸς, (ἐκδ. ὀρθοδ. πίστ. 1, 13· «εἰκὼν τοῦ Πατρὸς ὁ Υἱὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα»), ἐκ τοῦ πατρὸς προερχομένη καὶ ἐν τῷ Υἱῷ ἀναπαυομένη ὡς ἐκφαντικὴ δύναμις αὐτοῦ (ἐκδ. ὀρθοδ. πίστ. 1, 7 «αὐτοῦ Πατρὸς προερχομένην καὶ ἐν τῷ λόγῳ ἀναπαυομένην καὶ αὐτοῦ οὖσαν ἐκφαντικὴν δύναμιν» αὐτόθι 1, 12· «Πατὴρ... διὰ λόγου προβολεὺς ἐκφαντορικοῦ Πνεύματος»).

5. Τὸ ἅγιον Πνεῦμα εἶναι τὸ ἐνυπόστατον πρόβλημα ἐν τοῦ Πατρὸς, ἴδιον τοῦ Υἱοῦ, οὐχὶ δὲ ἐκ τοῦ Υἱοῦ, ὡς τὸ πνεῦμα τοῦ στόματος τῆς θεότητος, ὅπερ ἐξαγγέλλει τὸν Λόγον (περὶ τρισαγ. ὕμν. 28· αὐτὸ Πνεῦμα ἐνυπόστατον ἐκπόρευμα καὶ πρόβλημα ἐκ Πατρὸς μὲν, Υἱοῦ δὲ, καὶ μὴ ἐξ υἱοῦ, ὡς Πνεῦμα στόματος Θεοῦ Λόγου ἐξαγγελτικόν).

6. Τὸ ἅγιον Πνεῦμα εἶναι μέσον τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ καὶ συνάπτεται διὰ τοῦ Υἱοῦ μετὰ τοῦ Πατρὸς (ἐκδ. ὀρθοδ. πίστεως 1, 13· «μέσον τοῦ ἀγεννήτου καὶ γεννητοῦ καὶ δι' Υἱοῦ τῷ Πατρὶ συναπτόμενον»).

Τὴν εἰσαγωγικὴν πρότασιν παρεδεξάμεθα μετὰ τῆς διασαφητικῆς προσθήκης «κατὰ τὴν ἐννοίαν τῆς διδασκαλίας τῆς ἀρχαίας ἀδιαιρέτου Ἐκκλησίας». Τὰς δὲ παραγράφους παρεδεξάμεθα ἀνεκδοιάστως πλὴν τῆς τρίτης, περὶ ἧς πολλοὶ κατ' ἀρχὰς ἐξέφρασαν δισταγμοὺς, λέγοντες ὅτι, ἐπεὶ τὸ δι' Υἱοῦ ἐκπορεύεσθαι δύναται νὰ ἐρμηνευθῇ ὑπὸ τῶν Δυτικῶν (Παλαιοκαθολικῶν καὶ Ἀγγλικανῶν) κατὰ τὴν ἐννοίαν ὅτι καὶ τῆς ὑπαρξεως τοῦ Πνεύματος μετέχει ὁ Υἱὸς, οὐχὶ δὲ μόνον τῆς ἐκλάμψεως ἢ προόδου αὐτοῦ, διὰ ταῦτα ἔπρεπε ν' ἀπορρίψωμεν τὴν παράγραφον ταύτην. Ἐγὼ δὲ καὶ ὁ καθηγητὴς Ὅσσην καὶ εἰ τις ἕτερος, ἀναλογιζόμενοι ὅτι ἡ διδασκαλία περὶ τῆς δι' Υἱοῦ ἐκπορεύσεως τοῦ Πνεύματος ἐκ τοῦ Πατρὸς εἶναι ῥητὴ διδασκαλία τοῦ Δαμασκηνοῦ καὶ ἄλλων Πατέρων καὶ νομίζοντες ὅτι τὰ μέγιστα συντελεῖ εἰς πὴν περὶ τῆς διδασκαλίας ταύτης συμφωνίαν ἡ ἐν τῇ δευτέρᾳ παραγράφῳ ῥητὴ ἀπόρριψις τῆς περὶ ἐκπορεύσεως τοῦ Πνεύματος ἐκ τοῦ Υἱοῦ διδασκαλίας, προστεῖναι τὴν παραδοχὴν καὶ τῆς τρίτης ταύτης παραγράφου, ἵνα μὴ δυσχεράνωμεν τὸ ἔργον τῆς συμφωνίας. Περὶ δὲ τῆς ἐρμηνείας τῆς φράσεως αὐτὸ Πνεῦμα ἐκπορεύεται ἐκ Πατρὸς δι' Υἱοῦ κατὰ τὴν ἐννοίαν τῶν Πατέρων νομίζω, εἶπον, ὅτι δυνάμεθα εἰς τὸ μέλλον νὰ συζητήσωμεν μετὰ τῶν Παλαιοκαθολικῶν καὶ λοιπῶν. Γενομένης ψηφοφορίας ἐγένετο ἀπόδεκτος ὑπὸ τῶν πλείστων καὶ ἡ τρίτη παράγραφος. Ἀνετέθη δὲ εἰς τὴν ἐπιτροπὴν ν' ἀναγγείλῃ εἰς τὸν Δοιλλίγγερον τὴν ἀποδοχὴν τοῦ τύπου τῆς συμφωνίας, εἰς δὲ πρὸς τῇ ἐν τῇ εἰσαγωγικῇ προτάσει διασαφητικῇ προσθήκῃ κατ' αἵτησιν τινῶν προστεθῇ ἐν τῇ τρίτῃ παραγράφῳ ὑπὸ τοῦ

Δοιλλιγγέρου τῇ ἐπαύριον ἐν τῇ γενικῇ συνελεύσει τὸ ἐξῆς χωρίον τοῦ Δαμασκηνοῦ· λόγος εἰς Ἅγιον Σαβ. 4 «τοῦτ' ἡμῖν ἐστὶ τὸ λατρευόμενον Πνεῦμα ἅγιον τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρός, ὡς ἐξ αὐτοῦ ἐκπορευόμενον, ὅπερ καὶ τοῦ Υἱοῦ λέγεται, ὡς δι' αὐτοῦ φανερούμενον καὶ τῇ κτίσει μεταδιδόμενον, ἀλλ' οὐκ ἐξ αὐτοῦ ἔχον τὴν ὑπαρξιν».

Κατὰ τὴν ὁγδόην γενικὴν συνέλευσιν (δευτέρα 4|16 Αὐγούστου π. μ.) ὁ Δοιλλίγγερος ἀνήγγειλεν εἰς αὐτὴν τὸ αἴσιον ἀποτελέσμα τῶν διαπραγματεύσεων διὰ τῆς συμφωνίας περὶ τῶν ἐξ ἄρθρων τῶν διατυπωθέντων ἐν λέξεσι τοῦ ἁγ. Ἰωάννου τοῦ Δαμασκηνοῦ, ὅστις ἱστάμενος ἐπὶ τοῦ τέλους τῆς ὅλης σειρᾶς τῆς παραδόσεως τῶν Πατέρων ἀνεκεφαλαίωσε τὴν περὶ Τριάδος, ἐνανθρωπήσεως κλπ. διδασκαλίαν τῆς ἀρχαίας Ἐκκλησίας καὶ τὸ πόρισμα τῆς θεολογικῆς ἀναπτύξεως μέχρι τῆς ἐν ἔτει 680 Συνόδου, συντάξας ἐν ἔτει 750 τὸ πρῶτον τέλειον σύγγραμμα τῆς Θεολογίας τῶν Πατέρων καὶ μάλιστα τῶν ἐλλήνων Πατέρων. Εἰπὼν δὲ πρὸς τούτοις ὅτι ὡς πρὸς τὴν ἐν τῷ τρίτῳ ἄρθρῳ προσθήκην τοῦ ἀνωτέρω εἰρημένου χωρίου τοῦ Δαμασκηνοῦ καὶ ὡς πρὸς τὴν ἐν τῇ εἰσαγωγικῇ προτάσει διασαφητικὴν προσθήκην τὴν ὑπὸ τῶν Ἀνατολικῶν προτεινομένην οἱ Παλαιοκαθολικοὶ καὶ οἱ Ἀγγλικοὶ οὐδὲν ἔχουσι ν' ἀντεῖπωσι, ἀνέγνω τὰ ἀνωτέρω παρατεθέντα ἐξ ἄρθρα μετὰ τῶν εἰρημένων δύο προσθηκῶν. Μετὰ ταῦτα εἰπὼν ὅτι τὸ περὶ ἁγ. Πνεύματος ζήτημα εἶναι διὰ τῆς συμφωνίας ταύτης κυρίως ἐξηγλημένον καὶ ἐπομένως δὲν ὑφίσταται πλέον δογματικὴ τις ἀντίθεσις ὡς πρὸς αὐτὸ, ἠυχήθη νὰ δώσῃ ὁ Θεὸς, ἵνα ἐκεῖνο, περὶ οὗ ἐνταῦθα συνεφωνήσαμεν, γένηται ἀπόδεκτον ἐν ταῖς Ἐκκλησίαις τῆς Ἀνατολῆς ἐν τῷ πνεύματι τῆς εἰρήνης καὶ τῆς διακρίσεως μετὰ τὸ δόγματος καὶ θεολογικῆς γνώμης. Ἐκφράσας δὲ τὴν ἐλπίδα τῆς ἐν τῷ προσεχεῖ ἔτει ἐξακολουθήσεως τῶν διεθνῶν τούτων συνελεύσεων καὶ τὴν προσδοκίαν ν' ἀκούσωσι παρὰ τῶν Ἀνατολικῶν τὴν χαροποιὰν ἀγγελίαν ὅτι οἱ Ἐπίσκοποι, αἱ Σύνοδοι καὶ Ἐκκλησίαι αὐτῶν συνήνεσαν εἰς τὴν συμφωνίαν ἡμῶν, παρεκάλεσε νὰ ἐπιτραπῇ εἰς αὐτὸν νὰ ὁμιλήσῃ περὶ δύο ζητημάτων, περὶ τοῦ κύρους τῶν ἀγγλικανῶν χειροτονιῶν καὶ περὶ τῆς ῥωμαϊκῆς διδασκαλίας περὶ καθαρτηρίου πυρὸς, μεθ' οὗ συνδέονται καὶ ἄλλαι πολλαὶ καὶ ἰδίως ἡ περὶ ἀφέσεων διδασκαλία. Ὡς πρὸς τὸ πρῶτον ἀνῆρσεν ἑνστάσιν τινα, καθ' ἣν αἱ ἀγγλικαναὶ χειροτονίαι δὲν ἔχουσι κύρος, διότι ἡ ἀγγλικανὴ Ἐκκλησία δὲν ἀναγνωρίζει τὸν μυστηριώδη χαρακτῆρα τῆς ἱερωσύνης, δείξας ὅτι, εἰ καὶ κατ' ὄνομα ἡ ἱερωσύνη δὲν καταριθμεῖται εἰς τὰ μυστήρια ἐν τοῖς συμβολικοῖς καὶ λειτουργικοῖς βιβλίοις τῆς ἀγγλικανῆς Ἐκκλησίας, πράγματι ὅμως ἀναγνωρίζεται διὰ τῆς ἀποδοχῆς ὅτι διὰ τῆς χειροτονίας μεταδίδεται χάρις τις τοῦ ἁγίου Πνεύματος. Ὡς πρὸς δὲ τὸ δεύτερον, δείξας ὅτι ἡ ῥωμαϊκὴ διδασκαλία ἀντίκειται εἰς τὴν διδασκαλίαν τῆς ἀρχαίας Ἐκκλησίας περὶ μέσης καταστάσεως τῶν ψυχῶν μετὰ θάνατον, (*) καὶ ὅτι εὐχαὶ τῶν ζώντων ὑπὲρ τῶν τεθνενώ-

(*) Παραβλ. τὴν εἰρημένην ἐκθεσιν πρὸς τὴν Ἱερὰν Σύνοδον σελ. 30.

των ὡς ἐκφράσις τῆς κοινωνίας τῶν ἁγίων εἶναι ὠφέλιμοι, εἶπεν ὅτι οἱ Παλαιοκαθολικοὶ ὀφείλουσι νὰ καθαρίσωσι τὴν κατὰ τὸν μέσον αἰῶνα εἰσαχθεῖσαν διδασκαλίαν περὶ καθαρτηρίου πυρὸς καὶ περὶ ἀφέσεων, ἀποδεχόμενοι τὴν ἀρχαίαν διδασκαλίαν τῆς Ἐκκλησίας, ἥς ἔχεται καὶ ἡ ἀνατολικὴ Ἐκκλησία. Ἐν τέλει δὲ ἤρξατο νὰ περιγράφῃ τὴν κατάστασιν τῆς Ἐκκλησίας διηγούμενος πρῶτον τὰ ὀλέθρια ἀποτελέσματα, ἅτινα ἐπῆνεγκον ἐν Γερμανίᾳ τὸ Παπικὸν σύστημα καὶ τὸ τάγμα τῶν Ἰησουϊτῶν.

Τὴν ὁμιλίαν ταύτην διακόψας ἐξηκολούθησεν ἐν τῇ μ. μ. γενομένη ἐνάτῃ συνελεύσει περιγράφας τὰ ὀλέθρια ἀποτελέσματα τοῦ παπικοῦ συστήματος καὶ τῶν Ὑπεραλπίων ἐν Πολωνίᾳ, Γαλλίᾳ, Ἰσπανίᾳ, Ἰταλίᾳ, Ἀμερικῇ, καὶ Αὐστρίᾳ. Μετὰ ταῦτα ἀνέφερε τὸ λυπηρὸν γεγονός ὅτι, ἐνῶ ἡ χριστιανικὴ θρησκεία ὑφίσταται πρὸ 1800 ἐτῶν, μετὰ πάσας τὰς ἀξιεπαίνους προσπάθειας τῶν ἱεραποστόλων τῆς ῥωμαϊκῆς Ἐκκλησίας ἐν ἀρχαιοτέροις χρόνοις, ἐν δὲ τοῖς νεωτέροις καὶ τῶν ῥώσων καὶ μάλιστα τῶν ἀγγλῶν καὶ ἀμερικανῶν ἱεραποστόλων, οἱ χριστιανοὶ συμποσοῦνται εἰς 350 ἑκατομμύρια, ἀπέναντι δ' αὐτῶν ἴστανται 120 ἑκατομμύρια Μωαμεθανῶν καὶ 600—700 ἑκατομμύρια Ἐθνικῶν, ἐν οἷς καὶ πεπολιτισμένοι λαοί, ὡς οἱ Σῖναι συμποσοῦμενοι εἰς 300 ἑκατομμύρια, καὶ οἱ Ἰνδοὶ εἰς 100 ἑκατομμύρια. Αἴτιον δὲ τῆς ἐν τοσοῦτῳ μακρῷ χρόνῳ μὴ περαιτέρας προόδου τῆς ἐπιστροφῆς τῶν ἐθνῶν τῆς γῆς εἶναι ἡ ἀθλιότης τῆς ἐσωτερικῆς καταστάσεως τοῦ χριστιανικοῦ κόσμου καὶ τὸ χειρίστον ἐν ταύτῃ εἶναι ἡ πρὸς ἀλλήλους διαφωνία τῶν χριστιανικῶν Ἐκκλησιῶν, ἥτις ἐμποεῖ τὴν χειρίστην ἐντύπωσιν εἰς τοὺς μὴ χριστιανούς, οἵτινες προτρεπόμενοι ν' ἀποδεχθῶσι τὴν χριστιανικὴν πίστιν, καὶ ἐρωτῶντες τί εἶναι χριστιανικὴ πίστις, ἀκούουσι παρὰ τῶν ἱεραποστόλων τῶν διαφόρων Ἐκκλησιῶν ἀντιφατικὰς πρὸς ἀλλήλας ἀποκρίσεις. Ὅθεν καὶ πρὸς διάδοσιν τῆς χριστιανικῆς θρησκείας εἶναι εὐκταῖον νὰ εὐδοκιμήσωσιν αἱ περὶ ἐνώσεως τῶν Ἐκκλησιῶν ἐνέργειαι.

Ἐν τέλει δὲ ἀναγγείλας τὴν ἐν τῷ προσεχεῖ ἔτει ἐξακολουθήσιν τῶν περὶ ἐνώσεως συνελεύσεων εὐχαρίστησε τὴν συνέλευσιν, ἥτις ἐπέτρεψεν εἰς αὐτὸν νὰ ὁμιλήσῃ τόσον πολὺ, ὅσον σπανίως ἐπιτρέπεται ἐν τοιαύταις συνελεύσεσιν εἰς τινα ῥήτορα καὶ εἰς τὸν Πρόεδρον συνελεύσεως τινός.

Μετὰ τοὺς λόγους τούτους ὁ αἰδίδιμος Ἀρχιεπίσκοπος Σύρου εὐχαρίστησε τὸν Πρόεδρον ἐν ὀνόματι τῶν Ἀνατολικῶν διὰ τὰς ἀξιοθαυμάστους προσπάθειας αὐτοῦ ὑπὲρ τοῦ ἔργου τῆς ἐνώσεως τῶν κεχωρισμένων Ἐκκλησιῶν. Τὸ αὐτὸ ἔπραξε καὶ ὁ ἐπίσκοπος τοῦ Γιβραλτάρ ἐν ὀνόματι τῶν φίλων αὐτοῦ ἐξ Ἀγγλίας καὶ Ἀμερικῆς. Τέλος ὁ ἐπίσκοπος τῶν Παλαιοκαθολικῶν Reinkens, ἀφοῦ ἀνέγνω λατινιστὶ τὴν δοξολογίαν καὶ τὸ Πάτερ ἡμῶν, ἠυχήθη ἐπίσης λατινιστὶ ὑπὲρ τῆς ἐν τῇ ἀληθείᾳ εἰρήνης τῶν Ἐκκλησιῶν. Οὕτω δὲ ἀπεπερατώθησαν αἱ ἐν ἔτει 1875 συγκροτηθεῖσαι συνελεύσεις περὶ ἐνώσεως τῶν Ἐκκλησιῶν.

Ἐκ τῶν ἤδη ἐκτεθειμένων καταφαίνεται ὅτι τὸ ἐν τῇ περὶ ἐνώσεως συνελεύσει τοῦ ἔτους 1874 ἐκπρεμὲς ἀφεθὲν ζήτημα περὶ οἰασδήποτε ἀληθείας

ἐκφραζομένης ἐν τῇ προσθήκῃ καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ(*) ἐλύθη σχεδὸν ἐν ταῖς συνελεύσεσι τοῦ ἔτους 1875 διὰ τῆς ἀποδοχῆς τῆς περὶ τοῦ ἁ. Πνεύματος διδασκαλίας τοῦ ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Δαμασκηνοῦ, τῆς διατυπωθείσης ἐν τοῖς ἀνωτέρω εἰρημένοις ἐξ ἄρθροις. Ἐν τῷ δευτέρῳ ἄρθρῳ ἀπορρίπτεται ῥητῶς ἡ περὶ ἐκπορεύσεως τοῦ Πνεύματος ἀἐκ τοῦ Υἱοῦ διδασκαλία καὶ διδάσκεται ὅτι ἐν τῇ θεότητι ὑπάρχει μία ἀρχὴ ἡ αἰτία, ἥτις κατὰ τὸ πρῶτον ἄρθρον εἶναι ὁ Πατὴρ, ἐξ οὗ ἐκπορεύεται τὸ Πνεῦμα. Ἀντὶ δὲ τῆς διδασκαλίας περὶ ἐκπορεύσεως τοῦ Πνεύματος καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ ἡ ἐν Βόννῃ συνέλευσις ἀπεδέ-
ξατο τὴν παρά τισι τῶν Πατέρων καὶ ἰδίως παρὰ τῷ Δαμασκηνῷ ἀπαντῶ-
σαν διδασκαλίαν περὶ τῆς ἐκπορεύσεως τοῦ Πνεύματος «δι' Υἱοῦ». Παρὰ Γρηγορίῳ τῷ Νύσσης ἀπαντᾷ ἡ διδασκαλία ὅτι τὸ ἁγ. Πνεῦμα πέφηνεν ἡ ἐκλάμπει δι' Υἱοῦ (κατὰ Εὐνομ. opp. T. II. col 336, 368, 369. Ἀλλαχοῦ δὲ ὁ αὐτὸς Πατὴρ διακρίνων ἐν τῇ Τριάδι τὸ ἀἐκ τοῦ αἰτίου ἡ αἰτιατὸν ἀπὸ τοῦ αἰτίου» διαιρεῖ ἔπειτα τὸ αἰτιατὸν ἡ τὸ ἐκ τοῦ αἰτίου εἰς τὸ «προ-
σεχῶς ἐκ τοῦ πρώτου» καὶ εἰς τὸ «διὰ τοῦ προσεχῶς ἐκ τοῦ πρώτου». Καὶ αἷτιον μὲν εἶναι ὁ Πατὴρ, αἰτιατὸν δὲ ἡ ἐκ τοῦ αἰτίου εἶναι ὁ Υἱὸς καὶ τὸ Πνεῦμα, καὶ προσεχῶς μὲν ἐκ τοῦ πρώτου εἶναι ὁ Υἱὸς, τὸ διὰ τοῦ προσεχῶς δὲ ἐκ τοῦ πρώτου εἶναι τὸ Πνεῦμα («περὶ τοῦ μὴ εἶναι τρεῖς Θεοὺς» Patrolog. compl. T. XLV, col 133). Ὁμοίως ὑπάρχει καὶ παρὰ Κυρίλλῳ τῷ Ἀλεξανδρείας ἡ διδασκαλία ὅτι τὸ Πνεῦμα ἐκπορεύεται ἐκ Πατρὸς δι' Υἱοῦ ἡ πρόεισιν ἐκ Πατρὸς δι' Υἱοῦ (opp Cyril T. VII, col 417, 444, 448 καὶ ἄλλαχοῦ). Ἐν τοῖς χωρίοις τούτοις τὸ δι' Υἱοῦ προῖεναι ἡ ἐκπορεύεσθαι, ἐκ-
λάμπειν, κτλ. δὲν ἀναφέρεται εἰς χρονικὴν τινα μόνον ἐνέργειαν, ἀλλ' εἰς αἰδῖον ἐνέργειαν. Ὁ ὁμολογητὴς Μάξιμος ἐν τῇ πρὸς Μαρίνον ἐπιστολῇ αὐτοῦ λόγον ποιούμενος περὶ τῆς διδασκαλίας τῶν Λατίνων ὅτι τὸ ἅγιον Πνεῦμα procedit ex patre filioque λέγει ὅτι οἱ Λατῖνοι διὰ τοῦ ex filio proce-
dere δὲν ἐννοοῦσι τὸν Υἱὸν ὡς αἰτίαν τοῦ Πνεύματος, ἀλλὰ προτίθενται «ἵνα τὸ δι' αὐτοῦ (τοῦ Υἱοῦ) προῖεναι δηλώσωσι καὶ ταύτῃ τὸ συναφές τῆς οὐσίας καὶ ἀπαράλλακτον παραστήσωσι». Ἀλλ' ἡ συνάφεια καὶ τὸ ἀπαράλ-
λακτον τῆς οὐσίας τοῦ Πνεύματος καὶ τοῦ Υἱοῦ δὲν δηλοῦται διὰ τινος χρονικῆς μόνον ἐνεργείας, ἥτοι διὰ τῆς ἐν χρόνῳ πέμψεως τοῦ Πνεύματος δι' Υἱοῦ, ἀλλὰ διὰ τινος αἰδίου ἐνεργείας τοῦ Πνεύματος διὰ τοῦ Υἱοῦ, ἐφ' ἧς στηρίζεται καὶ ἡ χρονικὴ ἐκείνη ἐνέργεια. Ὅθεν ἡ περὶ ἐκπορεύσεως τοῦ Πνεύματος διαφωνία ἐν τῇ ἀνατολικῇ καὶ δυτικῇ Ἐκκλησίᾳ προῆλθε κυρίως ἐκ τῆς κακῆς ἐκφράσεως τῶν Λατίνων filioque, ἥτοι καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ» ἀντὶ per filium, ἥτοι «δι' Υἱοῦ», ὡς καὶ ἐκ τῆς διαφορᾶς τῆς ἐννοίας τῶν λέξεων «ἐκπορεύεσθαι» καὶ procedere, αἵτινες, εἰ καὶ κατ' ἀρχὰς ἐλαμβά-
νοντο ὡς συνώνυμοι, ἡ δὲ ἐλληνικὴ λέξις «ἐκπορεύεσθαι» μετεφράζετο ὑπὸ τῶν Λατίνων διὰ τῆς λέξεως procedere, ἐπειδὴ ὁμοῦς ἡ μία λέξις δὲν ἀντι-

στοιχεῖ ἐντελῶς εἰς τὴν ἄλλην, μετὰ ταῦτα διεκρίθη ὑπὸ τινῶν τὸ proce-
dere ἀπὸ τοῦ ἐκπορεύεσθαι. Ἡ τοιαύτη διάκρισις ὑπάρχει παρὰ τῷ Αὐγου-
στίνῳ, ὡς εἰκάζομεν ἐκ τοῦ ἐξῆς χωρίου αὐτοῦ «non frustra in hac Trini-
tate non dicitur verbum Dei nisi Filius, nec donum Dei nisi Spiritus
sanctus, nec de quo «procedit principaliter» spiritus
sanctus nisi Deus Pater. Ideo autem addidi principa-
liter, quia et de Filio Spiritus sanctus procedere reperitur. sed hoc
quoque illi Pater dedit, non jam existenti et nondum habenti: sed quid-
quid unigenito verbo dedit, gignendo dedit. Sic ergo eum genuit, ut
etiam de illo donum commune procederet et Spiritus sanctus Spiritus
esset amborum» (de trinitate 15, 29). Ἐν τῷ χωρίῳ τούτῳ διὰ τῆς φρά-
σεως procedit principaliter νομίζομεν ὅτι ὁ Αὐγουστίνος θέλει νὰ ἐκφράσῃ
ἀκριβῶς τὴν ἐννοίαν τῆς ἐλληνικῆς λέξεως «ἐκπορεύεσθαι» διὰ δὲ τῶν ἐ-
πομένων λόγων «... et de Filio Spiritus sanctus procedere reperitur»,
ἐὰν μὴ θεωρηθῶσιν ὡς ὑποβολιμαῖοι, πρέπει νὰ ἐννοηθῇ τὸ «δι' Υἱοῦ προῖε-
ναι». Κατὰ ταῦτα ἡ λατινικὴ λέξις procedere μὴ ἐκφράζουσα ἐντελῶς τὴν
ἐννοίαν τῆς ἐλληνικῆς λέξεως «ἐκπορεύεσθαι» ἀντιστοιχεῖ μᾶλλον εἰς τὴν
ἐλληνικὴν λέξιν «προῖεναι», ἣν πολλοὶ Πατέρες μεταχειρίζονται λέγοντες
«τὸ Πνεῦμα πρόεισιν ἐκ Πατρὸς δι' Υἱοῦ», ὡς γίνεται δῆλον ἐκ τε τῶν ἀ-
νωτέρω μνημονευθέντων χωρίων καὶ ἐξ ἄλλων πολλῶν. Ὅθεν πρέπει νὰ δια-
κρίνωμεν τὴν ἐκπόρευσιν τοῦ Πνεύματος, ἥτις ἐκφράζει τὴν εἰς τὸν Πατέρα
μόνον ἀποδιδομένην αἰτίαν τῆς ὑπάρξεως αὐτοῦ, ἀπὸ τῆς ἐνεργείας τῆς προό-
δου ἡ ἐκλάμψεως αὐτοῦ, ἥτις ἐνεργεῖται διὰ τοῦ Υἱοῦ. Τὴν τοιαύτην διάκρι-
σιν ἀπαιτεῖ οὐ μόνον ἡ ἐσωτερικὴ καὶ αἰδῖος σχέσις τοῦ Πνεύματος πρὸς τε τὸν
Πατέρα ὡς τὴν μόνην ἀρχὴν ἐν τῇ τριαδικῇ θεότητι, καὶ πρὸς τὸν Υἱόν, ἀλλὰ
καὶ ἡ ἐννοία τῶν λέξεων ἐκπορεύεσθαι καὶ προῖεναι, ὧν ἡ μὲν πρώτη ἐκφράζει
μᾶλλον τὴν ἀρχὴν τῆς ὑπάρξεως καὶ ἐνεργείας τοῦ Πνεύματος, ἣν ἔχει ἐκ τοῦ
Πατρὸς ὡς τῆς μιᾶς καὶ μόνης ἀρχῆς ἐν τῇ θεότητι, ἡ δὲ δευτέρα λέξις ἐκ-
φράζει μᾶλλον τὴν περαιτέρω διηνεκῇ καὶ αἰδῖον ἐνέργειαν τοῦ Πνεύματος,
ἥτις λαμβάνουσα τὴν ἀρχὴν ἐκ τοῦ Πατρὸς προβαίνει, οὕτως εἰπεῖν, διὰ τοῦ
Υἱοῦ. Ἀλλ' οἱ Παλαιοκαθολικοὶ καὶ οἱ ἐν ταῖς συνελεύσεσι τῆς Βόννης παρα-
σταντες Ἀγγλικανοὶ, ἀναγνωρίσαντες τὴν τοιαύτην διάκρισιν ὡς θεολογι-
κὴν γνώμην τῶν Ἀνατολικῶν, κλίνουσι μᾶλλον εἰς τὴν γνώμην ὅτι ὁ Υἱὸς με-
τέχει καὶ τῆς ὑπάρξεως τοῦ Πνεύματος, μὴ διακρίνοντας τὴν ὑπαρξίν ἀπὸ
τῆς προόδου ἡ ἐκλάμψεως τοῦ Πνεύματος· ἀξιοῦσι δὲ, ἵνα καὶ ἡμεῖς οἱ Ἀνατο-
λικοὶ ἀνεχώμεθα τὴν τοιαύτην θεολογικὴν γνώμην αὐτῶν· διότι ὡς δόγμα πί-
στεως πρέπει νὰ θεωρῇται μόνον ἡ ὑπὸ τῶν οἰκουμενικῶν Συνόδων ἀναγνω-
ρισθεῖσα διδασκαλία, ὅτι τὸ ἅγιον Πνεῦμα ἐκπορεύεται ἐκ τοῦ Πατρὸς.

Ἐνῶ δὲ ἡ συμφωνία ἐν τῇ οὐσίᾳ τοῦ ζητήματος περὶ ἐκπορεύσεως τοῦ
ἁγίου Πνεύματος φαίνεται εὐκολος, ὡς πρὸς τὴν ἐξάλειψιν ὁμοῦς τῆς προσθή-
κης, ἣν ἅπαντες θεωροῦσιν ὡς παρανόμως εἰσαχθεῖσαν εἰς τὸ σύμβολον, οἱ
Ἀγγλοὶ δὲν φαίνονται πολὺ πρόθυμοι· διότι μεγάλη μερίς ἐν τῇ ἀγγλικᾷ

(*) Ὁρα ἐκθεσίν μου πρὸς τὴν Ἱερὰν Σύνοδον σελ. 22.

γῇ Ἐκκλησίᾳ δὲν συγκατατίθεται εἰς τὴν ἐξάλειψιν τῆς προσθήκης, ἰδίως ἡ μερὶς τοῦ θεολόγου Pusey, ἐν ᾧ ἡ ἀγγλικανὴ Ἐκκλησία τῆς Ἀμερικῆς δὲν διστάζει νὰ ἐξάλειψῃ τὴν παράνομον προσθήκην ἐκ τοῦ συμβόλου· ἀλλ' ἡ ἀγγλικανὴ Ἐκκλησία τῆς Ἀμερικῆς δὲν δύναται εὐκόλως νὰ ἀποφασίσῃ τι περὶ τούτου ἄνευ συνεννοήσεως μετὰ τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἀγγλίας. Πρὸς τούτοις οἱ Ἀγγλικανοὶ, εἰ καὶ φαίνονται ἀποδεχόμενοι τὰς ἐξ πρώτας οἰκουμενικὰς Συνόδους, διστάζουσιν ὅμως ν' ἀποδεχθῶσι τὴν ἐβδόμην οἰκουμενικὴν Σύνοδον. Ἐν δὲ τῇ συνελεύσει τῶν ἐπισκόπων τῆς Ἀγγλίας, ἥτις ἐγένετο τῇ 3|15 Φεβρουαρίου ἐ. ἔ. ἐρρέθησαν ἑνθερμοὶ λόγοι ὑπὲρ τῆς ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας, ἰδίως ὑπὸ τοῦ ἐπισκόπου τῆς Λιγκολνίας, καὶ ὑπὲρ τῆς ἐνώσεως τῶν Ἐκκλησιῶν, ὑπ' ἄλλων δὲ ἐξεφράσθη εὐχὴ ὑπὲρ τῆς ἐνώσεως καὶ λύπη διὰ τὴν ἕνεκα τῆς δουλείας ἀμάθειαν καὶ ἀπαιδευσίαν τῶν Χριστιανῶν τῆς ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας· ἀνετέθη δὲ εἰς ἐπιτροπὴν ἡ ἐξέτασις τῶν ἐξ ἄρθρων τῆς ἐν Βόννῃ συνελεύσεως. Ἐκ τῶν ἐν τῇ συνελεύσει τῶν ἐπισκόπων τῆς ἀγγλικανῆς Ἐκκλησίας εὐνοϊκῶς ἢ δυσμενῶς περὶ τῆς ἐνώσεως τῶν Ἐκκλησιῶν, ῥηθέντων δύναται τις νὰ συμπεράνῃ ὅτι δὲν ὑπάρχει συμφωνία μεταξὺ τῶν διαφόρων μερίδων ἐν τῇ ἀγγλικανῇ Ἐκκλησίᾳ, τῶν μὲν ποθούντων θερμῶς τὴν ἑνωσιν, τῶν δὲ ἀδιαφορούντων ἢ μὴ ποθούντων διακαῶς ταύτην. Ὅθεν δὲν δύναται νὰ κατορθωθῇ ἐπὶ τοῦ παρόντος μεγάλη προσέγγισις μεταξὺ ἀγγλικανῆς καὶ ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας.

Μόνον δὲ οἱ Παλαιοκαθολικοὶ δύνανται εὐκολώτερον νὰ προσεγγίσωσι πρὸς τὴν ἀνατολικὴν Ἐκκλησίαν· διότι οἱ Παλαιοκαθολικοὶ δεικνύουσι μεγίστην προθυμίαν νὰ ἐξάλειψωσιν ἐκ τοῦ συμβόλου τὴν παράνομον προσθήκην. Ὁ δὲ ἐπίσκοπος τῶν Παλαιοκαθολικῶν καὶ ὁ Πρόεδρος τῆς συνελεύσεως Δοιλλίγγερος εἶπον ῥητῶς εἰς τὸν αἰόδιμον Ἀρχιεπίσκοπον Σύρου, εἰς τὸν κύριον Δαμαλάν καὶ εἰς ἐμὲ, ὅτι ἡ ἐξάλειψις τῆς προσθήκης ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ αὐτῶν θέλει εἶναι ἐντὸς ὀλίγου γεγονὸς τετελεσμένον. Ὑπολείπεται δὲ, ὡς φαίνεται, ἡ περὶ τῆς ἀποφασισθείσης ἐξάλειψεως ἔγκρισις τῆς Συνόδου (Synode) αὐτῶν, ἥτις συνέρχεται κατὰ τὴν ἐβδομάδα τῆς πεντηκοστῆς.

Ἡ μία, ἁγία, καθολικὴ καὶ ἀποστολικὴ Ἐκκλησία εἶναι ἔμφυχον ὁργανικὸν σῶμα, οὗτινος κεφαλὴ μὲν εἶναι ὁ Χριστὸς, ψυχὴ δὲ τὸ θεῖον Πνεῦμα, ὅπερ ἡ κεφαλὴ αὐτῆς ἐπηγγείλατο ν' ἀποστείλῃ καὶ ἀπέστειλεν εἰς αὐτήν. Τὸ ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ ἔσαι· διαμένον καὶ εἰς τὴν ἀλήθειαν ὁδηγοῦν αὐτὴν διαμορφοῖ τὰ δόγματα τῆς πίστεως αὐτῆς, τὰ ἥθη, τὸ πολίτευμα καὶ τὴν λατρείαν ἢ λειτουργίαν αὐτῆς. Τὴν διαμόρφωσιν ταύτην ἀποτελεῖ τὸ θεῖον Πνεῦμα διὰ τῆς εἰς τὴν Ἐκκλησίαν μεταδοθείσης ἀναπλαστικῆς δυνάμεως, δι' ἧς ἡ Ἐκκλησία ἐν τῇ ἱστορικῇ αὐτῆς ἀναπτύξει ὡς ἔμφυχον ὁργανικὸν σῶμα τοῦ Χριστοῦ ἀνακαινιζομένη ὑπὸ τοῦ θεοῦ Πνεύματος διαμένει διηνεκῶς ἡ αὐτή. Ἡ ταυτότης δ' αὕτη τῆς Ἐκκλησίας δὲν ἔγκειται ἐν τῇ διηνεκεῖ ἐπαναλήψει τῶν αὐτῶν λέξεων, ἐκφράσεων, παραστάσεων καὶ τύπων, ἀλλ' ἐν τῇ διηνεκεῖ ἀναπλάσει τῆς αὐτῆς κατ' οὐσίαν ἀληθείας. Ἀλλ' ἡ ἀληθὴς ἀνάπλασις τῆς αὐτῆς κατ' οὐσίαν χριστιανικῆς ἀληθείας πρέπει νὰ

ἐνεργῆται διὰ τῶν κανονικῶν καὶ αὐθεντικῶν ὁργάνων τῶν ὑπὸ τοῦ θεοῦ Πνεύματος ὀρισθέντων· ἄλλως ἢ ἀνάπλασις καὶ διαμόρφωσις ἀποβαίνει μετάπλασις καὶ παραμόρφωσις. Ὑψιστον δὲ κανονικὸν ὄργανον τῆς Ἐκκλησίας εἶναι ἡ οἰκουμενικὴ Σύνοδος, ἥς αἱ ἀποφάσεις καὶ οἱ ὅροι ἔχουσιν ὑπέρτατον αὐθεντικὸν κῆρος ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ. Ὅθεν ὅπως κατορθωθῇ ἀληθὴς ἑνωσις τῶν Ἐκκλησιῶν, εἶναι ἀνάγκη ἵνα αἱ Ἐκκλησίαι, στηριζόμεναι ἐπὶ τῆς ἁγ. Γραφῆς, τῆς παραδόσεως καὶ τῶν ἐπτὰ οἰκουμενικῶν Συνόδων, καὶ ἐκ τῆς περιωπῆς τῆς ἀδιαίρετου Ἐκκλησίας τῶν ὀκτὼ πρώτων αἰώνων ἐξετάζουσαι τὰς χωρίζουσας αὐτὰς διαφορὰς, συμφωνήσωσι σπουδαίως ἐν τοῖς δόγμασι καὶ ἐν τῇ ἀρχῇ καὶ ἔασι τῆς λειτουργίας καὶ τοῦ πολιτεύματος τῆς Ἐκκλησίας. Ἐπικοινωνία δὲ τῶν Ἐκκλησιῶν διὰ τῆς τηρήσεως διαφορῶν ἐν τοῖς δόγματι δὲν εἶναι ἀληθὴς ἑνωσις.

Ἀπόκειται δὲ εἰς τὴν Ἐκκλησίαν ν' ἀποφανθῇ αὐθεντικῶς, ἂν τὰ ἐν τῇ συνελεύσει τῆς Βόννης ἐγκριθέντα ἐξ ἄρθρα περὶ τῆς ἐκπορεύσεως τοῦ ἁγ. Πνεύματος δὲν ἀντίκεινται εἰς τὸ πνεῦμα τῆς ὀρθοῦς ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας, καὶ ἂν ἀπορριπτομένης τῆς διδασκαλίας ὅτι τὸ ἁγ. Πνεῦμα ἐκπορεύεται καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ, καὶ ἀναγνωριζομένης ὡς ὀρθῆς τῆς διδασκαλίας ὅτι τὸ ἁγ. Πνεῦμα ἐκπορεύεται ἢ πρόεισι δι' Υἱοῦ, δύναται ν' ἀφεθῇ εἰς τὴν θεολογικὴν ἐπιστήμην ἐλευθέρᾳ ἢ θεωρητικῇ ἔρευνᾳ περὶ τῆς σχέσεως τοῦ Πνεύματος πρὸς τὸν Υἱὸν ἐντὸς τῶν ὁρίων τῆς παραδοχῆς μόνον μιᾶς ἀρχῆς, μιᾶς αἰτίας, μιᾶς πηγῆς ἐν τῇ θεότητι.

Περαίνων τὴν ἐκθεσιν ταύτην εὐχομαι, ἵνα ὁ Κύριος φέρῃ τὴν εἰρήνην μεταξὺ τῶν ὁπαδῶν αὐτοῦ ἐν τῇ ἀληθείᾳ καὶ ἐν τῷ πνεύματι τῆς ἀγάπης διὰ τῆς προσεγγίσεως καὶ τελικῆς ἐνώσεως τῶν Ἐκκλησιῶν ἐν τῇ αμιᾷ, ἁγίᾳ, καθολικῇ καὶ ἀποστολικῇ Ἐκκλησίᾳ. Γένοιτο.

Ἐν Ἀθήναις τῇ 2 Μαρτίου 1876.

Εὐπειθέστατος
ΖΗΚΟΣ ΡΩΣΗΣ.

